

MemorabiLika

Državni arhiv u Gospiću – Sveučilište u Zadru

MemorabiLika
Br. 1 (7), Gospić, 2024.

Nakladnici:

Državni arhiv u Gospiću
Sveučilište u Zadru

Za nakladnike:

Ivica Mataija
Josip Faričić

Glavni urednik:

dr. sc. Ivica Mataija, znanstv. sur.

Uredništvo:

dr. sc. Stjepan Blažetin (Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Pečuh), doc. dr. sc. Ivan Brlić (Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Gospić), doc. dr. sc. Ante Gverić (Državni arhiv u Zadru / Sveučilište u Zadru, Zadar), doc. dr. sc. Danijela Birt Katić (Sveučilište u Zadru, Zadar), dr. sc. Tatjana Kolak (Muzej Like Gospić, Gospić), izv. prof. dr. sc. Sanja Vrcić Mataija (Sveučilište u Zadru, Gospić), izv. prof. dr. sc. Irena Mrak (Visoka škola za varstvo okolja, Velenje, Slovenija), izv. prof. dr. sc. Šimun Novaković (Sveučilište u Mostaru, BiH)

Lektura:

dr. sc. Antonia Došen

UDK:

Dubravka Čanić, dipl. knjiž.

Grafička priprema i tisak:

d.o.o. za izdavačku i grafičku djelatnost
Dalmatinska 12, 10000 Zagreb

Naklada:

300 primjeraka

ISSN 2623-9469

UDK 008

UDK 91

UDK 93/94

DOI: 10.15291/ml

MemorabiLika je časopis u otvorenom pristupu. Sadržaj časopisa u cijelosti je besplatno dostupan. Korisnici smiju čitati, preuzimati, kopirati, distribuirati, tiskati, pretraživati ili stavljati poveznice na materijal te mijenjati, preoblikovati i prerađivati materijal ili ga koristiti na druge zakonite načine, sve dok odgovarajuće citiraju izvornik, sukladno CC BY licenci.

Časopis izlazi jednom godišnje uz financijsku potporu Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske.

MemorabiL

**ZNANSTVENI ČASOPIS ZA
LIČKU I OPĆU ZAVIČAJNOST**

POVIJEST, ARHEOLOGIJA,
GEOGRAFIJA, JEZIK, KNJIŽEVNOST,
OBIČAJI, KRAJOLIK, DRUŠTVO
I ARHIVSKO GRADIVO

i
k
a

**God. 7, br. 1.
str. 1 – 152
Gospić, 2024.**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Gospić, 2024.

Kazalo

I RADOVI 7

- Tihana Petrović Leš*: Zvona – „pučka glazba koja povezuje prošlost, sadašnjost i budućnost“. Prilog poznavanju kulturne povijesti lovinačkoga područja 9
- Boris Trnski*: Lički general Martin Vrkljan od Pilara (1860. – 1937.) 39
- Vladimir Šulentić*: Fotografska djelatnost obitelji Verson u Gospiću 57
- Anamaria Perović*: Izvori za proučavanje odnosa Like i sjeverne Dalmacije u razdoblju od srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća u Državnom arhivu u Zadru 79
- Marin Vlahov*: Prenamjena povijesnog objekta iz aspekta projektnog menadžmenta na primjeru Murkovićeve mlina u Gospiću 105

2 PRIKAZI 135

- Ivica Mataija*: Povratak rodnoj grudi Korani 137
- Ivica Mataija*: Životu i velebitskom raju u pohvalu 139
- Marko Kolić*: Milan Japunčić. Intelektualac i Veliki rat: dnevnički zapisi iz ruskog zarobljeništva gimnazijskog profesora Milana Japunčića (1916. – 1918.) 143

RADOVI

I

Tihana Petrović Leš

tihana.petrovic-les@hi.t-com.hr; HR – 10 000 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

(primljeno 16. 12. 2024.) (prihvaćeno 25. 1. 2025.)

726.9:675.5(497.562 Lovinac)

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0

ZVONA – „PUČKA GLAZBA KOJA POVEZUJE PROŠLOST, SADAŠNJOST I BUDUĆNOST“

Prilog poznavanju kulturne povijesti lovinačkoga područja

Sažetak

Na početku Domovinskoga rata župna crkva sv. Mihovila u Lovincu je uništena granatiranjem pri čemu su stradala i zvona. Iako oštećena, zvona svojim natpisima otkrivaju razdoblje u kojem su nastala i predstavljaju važna pokretna kulturna dobra koja treba adekvatno zaštititi i prezentirati zbog njihova značenja za zajednicu u kontekstu kulture sjećanja, ali i zbog njihova kulturnopovijesnoga značenja. Ovo je potaknulo proširivanje istraživanja dublje u povijest, do zvona koja su im prethodila i uništenja u Velikom ratu (Prvom svjetskom ratu), a onda i na ostala crkvena zvona na lovinačkom području.

Glavne riječi: Lovinac, Sv. Rok, Ričice, zvona, rekvizicija, Veliki rat, međuraće, Domovinski rat

Uvod

Sakralna arhitektura župe Lovinac nastradala je već početkom Domovinskoga rata, u rujnu 1991. godine (Živković, 1996: 207, 208, 209, 210, 211). Župna crkva sv. Mihovila u Lovincu zapaljena je i razorena 24. rujna 1991. godine (Pletikosić Barunčić, 2019: 161). Tada su stradala i zvona: jedno je nestalo, a dva su djelomice istopljena u granatiranju crkve. Oba su po svršetku rata i obnove izložena na postoljima ispred ulaza u crkvu. Sačuvana su u dovoljnoj mjeri da mogu postati predmetom istraživanja. Zvuk zvona živi i danas u sjećanjima Lovinčana i Lovinčanki rođenih u razdoblju od 1930-ih do početka Domovinskoga rata. Dvoje starijih Lovinčana za zvuk velikoga zvona navode da je davao „osjećaj muzike u kući“ ili da se može usporediti s onim iz župne crkve u Velikoj Gorici.¹ Pripremajući knjigu *Mjesta sjećanja: Sv. Rok i Lovinac* (2022.) prepisane su posvete i imena radionica u kojima su zvona lijevana (Petrović Leš, 2022: 194). Posvete i imena ljevaonica omogućuju povezivanje s društvenim i političkim kontekstom vremena u kojem su zvona lijevana i postavljena u zvonik župne crkve. Nakana je ovim tekstom uputiti lokalnu zajednicu na potrebu ulaganja dodatnoga napora za primjeren način zaštite, konzervacije i prezentacije lovinačkih zvona stradalih u Domovinskom ratu, a na to obvezuju i stote godišnjice njihovih posveta, one prošle 2023. i dolazeće 2028. godine. No, prvo istraživačko pitanje povlači i drugo: „A što je bilo prije?“ To je pitanje bilo poticaj za proširenje istraživanja o starijim zvonima nestalim u prisilnom oduzimanju za ratne potrebe u Velikom ratu kako su suvremenici nazivali Prvi svjetski rat (1914. – 1918.).

Prema uvriježenoj definiciji crkveno zvono je šuplji predmet stožastoga oblika izrađen od kovine za proizvodnju snažnoga i prodornoga zvuka udaranjem iznutra batom (tučkom, klatnom) ili izvana čekićem. Služi u kultne (sazivanje vjernika) i signalne svrhe (uzbuna), a ujedno se smatra i instrumentom. Svoj današnji oblik zvona su postupno dobivala u razdoblju gotike (13. – 14. stoljeće), kada su

---

1 Svoja sjećanja na zvona podijelili su Marija Seka Klepić (1934.) i Ivica Sekulić (1937.). S oboje kazivača razgovarala sam 2. i 3. kolovoza 2024. godine u Lovincu. Ivica Sekulić je služio vojni rok na Plesu pa je u slobodno vrijeme često odlazio u Veliku Goricu. Župna crkva u Velikoj Gorici ima četiri zvona, od čega jedno staro, iz 1646., bez oznake ljevaonice, te tri nova koju je izlila tvrtka B.G.G. 1923. Ta tri zvona su vjerojatno zamjena za rekvirirana zvona u Velikom ratu, a posvetio ih je zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer u travnju 1924. godine. Više o ljevaonici zvona Berndorfer Glockengießerei (BGG): <https://www.noen.at/baden/serie-der-rueckblicker-himmel-sklaenge-aus-dem-triestingtal-367896693>; pristupljeno 24. 10. 2024.). Na podacima zahvaljujem kolegici Maji Ergović, višoj kustosici dokumentaristici Muzeja Turopolja u Velikoj Gorici.

još relativno uska i visoka, a s vremenom postaju sve šira i niža. Od 15. stoljeća zvona se posvećuju svecima zaštitnicima s raznim poukama ili porukama, koje ponekad imaju i magijsku funkciju, npr. tjeranje zloduha, ledonosnih oblaka, itd. (Badurina, 1985: 593). Zvona su na vanjskom plaštu ukrašena ornamentima, zavjetnim simbolima, prikazima i natpisima. Najstarija crkvena zvona u Hrvatskoj potječu iz 13. stoljeća, s područja Dalmacije. Prve poznate domaće radionice za lijevanje zvona zabilježene su u Dalmaciji, a onda i na području sjeverne Hrvatske, u Zagrebu.² Nekada poznatu i dugu tradiciju zvonoljevarstva u Zagrebu danas nastavlja tvrtka Metal Product Josipa Tržeca, koja se bavi lijevanjem zvona, umjetnina i obojenih metala (Koprčina, 2022: 149–150).³

Za crkvenog povjesničara i kulturnog djelatnika Kamila Dočkala glazba zvona je „pučka glazba koja povezuje prošlost, sadašnjost i budućnost, povezuje vjernike u zajednicu, ona su trajno središte i bit župe“, a pozivanjem na molitvu strukturiraju dan (Dočkal, 1942: 4). Poznato je da se ljudi vezuju uz zvona pa često vrlo emotivno doživljavaju sjećanja na njihov zvuk, a osobito na njihovo uništavanje. Tijekom rekvizicije zvona u Velikom ratu ljudi su branili i skrivali zvona (Dočkal, 1942: 4).

Za potrebe ovoga rada korišten je niz tekstova, prije svih temeljni i nezaobilazni rad Kamila Dočkala *Naša zvona i njihovi lijevaoci. Prilog hrvatskoj kampanologiji* (1942.) koji daje opširno kulturološko značenje zvona, osnovne informacije o oduzimanju, rekviziciji tijekom Velikog rata, te zatim popis najvažnijih zvona i njihovih lijevača s područja Hrvatske. Tu se nalaze i podatci o starim i vrijednim lovinačkim zvonima, ali s nekim greškama koje su utvrđene tijekom ovoga istraživanja, a o čemu će poslije biti više riječi. Povjesničarka umjetnosti Snježana Pavičić u tekstu *Prilog poznavanju crkvenih zvona Hrvatske* uputila je na niz tekstova vezanih uz rekviziciju zvona (1998: 44–45). Dva novija teksta stručnjaka iz konzervatorske službe usmjerila su istraživanje na manje poznato arhivsko gradivo u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu. Tekst povjesničara umjetnosti i konzervatora Željka Bistrovića o rekviziciji zvona na području Crikvenice i Vinodola upozorio je na postojanje Ostavštine Viktora Hoffillera (Bistrović, 2015: 59). Sanja Grković, voditeljica Fototeke kulturne baštine pri Ministarstvu kulture

2 Zvono. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 29. 10. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67583>>.

3 Vidi više o postupku lijevanja zvona: Grković, Sanja. *Zvona/cinkuši/kampane: slava glasu nebeskom*, Fototeka kulturne baštine, [http://www.kultura.hr/content/view/full/2315/\(offset\)/30](http://www.kultura.hr/content/view/full/2315/(offset)/30) (pristupljeno: 29. 4. 2024.).

i medija Republike Hrvatske, istaknula je angažman i zasluge muzealca i kulturnoga djelatnika Vladimira Tkalčića u rekviziciji zvona te sačuvanom arhivskom gradivu iz tog pothvata u vidu fotografija i popratnih kartica s opisima i crtežima (2018.). Cjelovitiji uvid u građu o zvonima s osobitim osvrtom na zvona u župama i samostanima na području Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije dao je Stjepan Maroslavac u knjizi *Slava glasu nebeskom* (2011.). Kao svećenik, ali i službenik u nadbiskupijskim ustanovama Đakovačko-osječke nadbiskupije pri pisanju opsežne monografije, posebice dijela o rekviziciji zvona, temeljio je rad, osim na već spomenutoj Dočkalovoj knjizi, na arhivskom gradivu pojedinih župa, dotično na zapisnicima kanoničkih pohoda u župama iz Središnjeg nadbiskupijskog arhiva Đakovo. O tijeku rekvizicije pisala je povjesničarka umjetnosti Martina Tonejc Juranović u djelu *Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1850. do 1990. godine* (2021.).⁴

Uvidom u arhivsko gradivo o rekviziciji zvona Arhiva Odjela dokumentacije Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu dobivena je potpunija slika o tijeku te akcije na području Lovinca, i to u trima župama: Sv. Mihovila u Lovincu, Sv. Roka u istoimenom mjestu i Sv. Marije Magdalene u Ričicama, te su se mogli utvrditi broj zvona, zvonoljevači, osnovne karakteristike i njihova sudbina. U ovom času moglo se istraživačka pitanja proširiti na sve tri župne crkve i dvije kapele, sv. Ante na Cvituši i sv. Frane u Vraniku. Pregledana je i već spomenuta sačuvana zbirka evidencijskih kartica spašenih zvona od rekvizicije, pisanih strojno i rukom, koje sadrže opis, crtež i fotografiju predmetnoga zvona, a koje čuva Muzej za umjetnost i obrt, Zbirka metala (Grković, 2018: 113).⁵ U evidenciji spašenih zvona nisu nađene fotografije zvona i pripadajuća dokumentacija s lovinačkoga područja niti Like, ali se iz njih mogao dobiti uvid u izgled zvona iz nekih drugih hrvatskih crkava zvonoljevača Henrika Degena iz Zagreba i Martina Feitla iz Graza.

U potrazi za podacima o nabavi novih zvona nakon Velikoga rata pregledani su časopisi i novine iz razdoblja međuraća: časopis za crkvenu glazbu Sv.

4 Za dodatne informacije i okolnosti, kao i uvide u pristupe istraživanja rekvizicije, u izvore i literaturu, mogu poslužiti radovi, npr. Đure Sjekavice „Rekvizicije zvona u Prvom svjetskom ratu na području Dubrovačke biskupije“ (2013.), zatim rad Hrvoja Mesića i Gorana Živkovića „Rekvizicije u kulturi sjećanja grada Osijeka tijekom Prvoga svjetskog rata uz posebni osvrt na rekviziciju zvona crkve Sv. Mihaela Arkandela“ (2020).

5 Dokumentacija je 2015. predana iz Arheološkoga muzeja u Muzej za umjetnost i obrt. Vidi više: Grković, Sanja 2018., napomena 23.). Zahvaljujem dr. sc. Arijani Koprčini na uvidu u zbirku evidencijskih kartica.

Cecilija,⁶ *Katolički list*,⁷ *Hrvatska straža*,⁸ *Narodna politika*,⁹ te novine *Lički Hrvat: seljačko glasilo za politiku, prosvjetu i gospodarstvo*,¹⁰ zatim dnevne novine *Narodni val: čovječnosti, pravice i slobode: dnevnik Hrvatske, dotično narodne seljačke stranke*.¹¹ Nažalost, s malo podataka, kako će to biti razvidno u tekstu. Neke usmene podatke o zvonima dali su kazivači iz Lovinca. Do predaje rada uredništvu nisam dobila mogućnost uvida u arhiv Biskupije i arhivu Stolnoga kaptola u Senju, koji bi zasigurno proširili spoznaje, kako se to pokazalo u slučaju Đakovačko-osječke nadbiskupije.

Nakon uvodnoga poglavlja slijedi prikaz starih lovinačkih zvona s naglaskom na posvete i imena radionica te društveni i ekonomski kontekst. U drugoj cjelini teksta slijedi opis novijih lovinačkih zvona iz razdoblja 1920-ih s naglaskom na posvete i imena radionica, na vremenski, društveni i politički kontekst izrade i postavljanja zvona, a na kraju slijede zaključna razmišljanja.

-
- 6 Vidi više natuknicu: Sveta Cecilija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 13. 4. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/sveta-cecilija>>.
  - 7 *Katolički list* hrvatski crkveno-bogoslovni tjednik, koji je utemeljila i izdavala Zagrebačka nadbiskupija, izlazio je od 1849. do 1945. u Zagrebu. Od 1877. izlazi pod nazivom *Katolički list*, a pratio je vjerske, kulturne i političke događaje, te vjerske, kulturne i povijesne priloge iz svih hrvatskih krajeva. Vidi: *Katolički list. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 14. 12. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/katolicki-list>>.
  - 8 Puni naziv *Hrvatska straža, Katolički dnevnik* (HS) izlazio je u Zagrebu od lipnja 1929. do početka 1941. kao jedine dnevne novine katoličke orijentacije. Informirao je čitatelje o javnom, političkom, gospodarskom i društvenom stanju, djelovanju Katoličke Crkve u Hrvatskoj i svijetu. HS je djelovala odgojno i poučno podržavajući u čitatelja katoličku vjersku i hrvatsku narodnu svijest. Pokretači i urednici bili su poznati hrvatski intelektualci, svećenici, sveučilišni profesori, pisci, kulturni i javni djelatnici (npr. Vladimir Deželić st. i ml., dr. Josip Andrić, dr. Stjepan Bakšić, dr. Ljubomir Maraković, dr. Mate Ujević i dr.). (Vidi: Buturac, 1989: 141, 148).
  - 9 *Narodna politika* je bio hrvatski dnevnik iz Zagreba. Bile su središnje javno glasilo Seniorata (vodstva Hrvatske pučke stranke) odnosno središnje stranačko glasilo, promjenjivog ritma izlazenja (dnevno, polutjedno, tjedno i više puta tjedno) u razdoblju od kraja 1918. do polovine 1929. godine. Glavni urednici su bili Ivo Bogdan i Jeronim Malinar. Vidi: https://hr.wikipedia.org/wiki/Narodna_politika (pristupljeno: 14. 12. 2024.)
  - 10 Vidi: Mataija, Ivica; Vrcić-Mataija, Sanja. *Lički Hrvat: seljačko glasilo za politiku, prosvjetu i gospodarstvo: 1922. – 1924. i 1937. – 1938.* Gospić: Državni arhiv u Gospiću – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2017., 3–5.
  - 11 *Narodni val* je dnevnik HSS-a u razdoblju od 1927. do 1929. (zabranjen odmah nakon proglašenja diktature). Glavni urednik *Narodnog vala* bio je Milostislav Bartulica, urednik Stjepan Radić, izdavač Stjepan Radić i drugovi. Obnovljen je 1937. – 1940. (kao manje važan list).

Stara i vrijedna lovinačka zvona prema Kamilu Dočkalu

Tri stara zvona lovinačke župne crkve sv. Mihovila navodi Kamilo Dočkal (1942.) u dijelu knjige o poznatim zvonoljevačima i njihovim radovima (1942: 4), ali žalost, bez detaljnih podataka o ukrasima, tonu, težini itd. Prema tim podacima najstarije zvono izlio je Martin Feitl (Feltl) zvonoljevač iz Graza iz druge polovine 18. stoljeća, a natpis na zvonu je glasio: „MARTIN FEITL GOSS MICH IN GRAZ 1757.“ (Dočkal, 1942: 74).¹² Prijevod s njemačkoga bi glasio: „Martin Feitl izli me u Grazu 1757.“ Martin Feltl/Feitl salio je, osim lovinačkog, više zvona za crkve po Hrvatskoj: malo zvono za kapelu sv. Wolfganga u Klenovniku (1750.), srednje zvono župne crkve u Petrovskom (1750.), nešto poslije veće zvono župne crkve u Gospiću (1761.), malo i srednje zvono crkve na Trškom Vrhcu (1763.), a iste godine i malo zvono župne crkve u Pleternici, te za kapelu sv. Benedikta u župi Petrovsko (1770.) i sv. Jelene u župi Kuzminec (1773.) (Dočkal 1942: 74–75).

Pet godina iza prvoga izliveno je drugo lovinačko zvono, i to u ljubljanskoj radionici zvonoljevača Zacharije. Imalo je natpis „OPVS ZACHARIAE REIDT. LABACI.1762.“ U prijevodu s latinskog „Djelo Zaharije Reidt u Ljubljani. 1762.“¹³ Ovaj je zvonoljevač izlio zvona: malo zvono župne crkve u Ledenicama (1758.), malo zvono župne crkve u Divjakama (1758.), zvono župne crkve u Vivodini (1761.), dva zvona župne crkve sv. Jurja u Lešću (kod Bosiljeva) lijevana su iste 1768., istodobno kada i zvono župne crkve u Širokoj Kuli (Dočkal 1942: 97–98).

Treće i ujedno najmlađe lovinačko zvono izlio je 77 godina poslije prvoga poznati zagrebački zvonoljevač Henrik Degen¹⁴ s natpisom: „FVSA PER HENRICUM DEGEN ZAGABRIE. 1839.“ (Dočkal 1942: 68). U prijevodu posveta glasi: „Izlito po Henriku Degenu u Zagrebu. 1839.“ Degen je u to vrijeme izlio zvona za župnu

12 Na zvonima se pojavljuju dva načina pisanja prezimena Feltl i Feitl, što navodi i Dočkal, zaključujući da je u pitanju pogreška kod pisanja ili čitanja prezimena (1942: 74). Kukuljević piše Martin Peitl uz ogradu u napomeni: „Ako nije Feltl?“ (1891: 133). Martin Feitel, rodom iz Bavarske (1714.? – 1782.) je 1747. dobio dvorsku titulu Carske dvorske i umjetničke ljevačke radionice u Grazu. Lijevo je zvona za područje Austrije, Graz i Korušku, a onda i ostale zemlje Carstva. Vidi više: Wastler, Josef. 1890. *Der Bronzenguss und dessen Meister in Steiermark. Culturbilder aus Steiermark*, Graz, 207–227. <https://diglib.tugraz.at/download.php?id=535f87bdbd59&location=browse> (pristup: 31. 10. 2023.)

13 Dočkal navodi tri načina pisanja prezimena zvonoljevača Zachariasa: Reidl, Reidt, Reid (1942: 97).

14 Henrik Degen, rodom iz Lübecka (Njemačka), zagrebački zvonoljevač bio je zakupnik kaptolske zvonoljevarne, a radio je od 1833. do 1861. godine. Svoju službu započeo je kao pomoćnik u zvonoljevarni Antuna Schiffera u Zagrebu. Vidi više: Dočkal, 1942: 67–68.

crkvu u Stupniku kraj Zagreba (1835.), samostansku crkvu u Krapini (1837.), prelio staro u novo zvono sv. Ladislava za zagrebačku katedralu (1837.), zatim izlio zvona u Novoj Kapeli (1839.) i Martinskoj Vesi (1839.) (Dočkal 1942: 68). Dočkal se pri navođenju podataka za Lovinac poslužio i preuzeo podatke iz rada Ivana Kukuljevića Sakcinskoga *Natpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih zgradah itd. u Hrvatskoj i Slavoniji*, u kojem su za Lovinac navedena tri zvona „župne crkve“ (1891: 133).

U sljedećem poglavlju prikazan je tijek rekvizicije zvona na području Lovinca kao i opisi zvona koja su načinili župnici s područja Lovinca. Ti će nam podatci otkriti da zvona koja navode Kukuljević i Dočkal ne pripadaju samo župnoj crkvi u Lovincu, nego i susjednim župnim crkvama u Sv. Roku i Ričicama.

Veliki rat i rekvizicija zvona

Austrougarska vojna uprava u jesen 1915. godine odredila je rekviziciju crkvenih zvona u ratne svrhe. Međutim, odustalo se od prvobitne nakane oduzimanja svih zvona te je dogovoreno oduzimanje dvije trećine jer se uvidjelo da zvonovine¹⁵ ima dovoljno, a vjerojatno i zbog intervencije crkvenih krugova. Sastavljeni su popisi s približnom oznakom težine i izbor pa je tek nakon toga ratno ministarstvo u svibnju 1916. izdalo točan naputak za skidanje zvona koje je započelo početkom srpnja iste godine (Hoffiller, 1919: 7). Dogovoreno je da se zvona neće preuzimati prema zakonu o ratnom davanju, nego će biti dobrovoljna predaja uz materijalnu odštetu. Skidanje zvona obavljano je po odredbama i uputama, a popise zvona trebalo je izraditi u tri primjerka za Ratno ministarstvo, nadležnu crkvenu administrativnu jedinicu i Zemaljsku vladu (Maroslavac, 2011: 108–109).

Spašavanje povijesno vrijednih zvona organiziralo je Povjerenstvo za prosuđivanje kovnih predmeta koje je imenovala 1916. godine Kraljevska zemaljska vlada, a koje su činili tadašnji djelatnici Historijsko-arheološkoga odjela Hrvatskoga narodnog muzeja (HNM) u Zagrebu kojega je predsjednik bio arheolog Josip Brunšmid,¹⁶

15 Zvonovina – bronca, smjesa bakra i kositra u omjeru 76 – 80 % bakra i 24 – 30 % kositra (Dočkal, 1942: 26).

16 Arheolog Josip Brunšmid (Vinkovci, 10. veljače 1858. – Zagreb, 29. listopada 1929.), nakon gimnazijskoga obrazovanja u Vinkovcima studirao povijest i zemljopis na Sveučilištu u Beču. Radio kao gimnazijski profesor u Vinkovcima (1882. – 1892.), potom 1892. otišao na usavršavanje u Beč, gdje je 1893. doktorirao. U zagrebačkom Arheološkom muzeju radio je prvo kao kustos (1893.), ubrzo i ravnatelj (1895.). Bio je i prvi profesor arheologije (1896.) na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu. (Brunšmid, Josip. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža,

tajnik arheolog Viktor Hoffiller¹⁷ te članovi: asistent istoga Muzeja Vladimir Tkalčić¹⁸ i Ivan Kerdić,¹⁹ kipar i medaljer, koji je od 1913. bio voditelj Ljevaonice umjetnina pri Akademiji likovnih umjetnosti (Tonejc Juranović, 2021: 91). Hoffiller je vodio podatke, intervenirao kada je bilo potrebno, a njegovim nastojanjem je osamnaest spašenih zvona smješteno u Arheološki muzej u Zagrebu (Horvat, 1978/9: 25–26).²⁰

Povjerenstvo je 11. veljače 1916. uputilo dopis zagrebačkomu nadbiskupu Antunu Baueru moleći ga da obavijesti svećenstvo koja zvona treba sačuvati s kratkim uputama kako prepoznati vrijedna zvona: „1. sva zvona popisati, zapisati natpise, izmjeriti visinu i širinu, 2. sačuvati ona koja su viša no šira, 3. sačuvati zvona s gotskim natpisom ili s natpisom koji se ne može čitati, 4. sačuvati zvona od kulturno-povijesnog značenja, 5. sačuvati zvona, koja i laik može prepoznati po ornamentima da su vrijedna“ (Tonejc Juranović, 2021: 89).

Dopis nadbiskupu u cijelosti je objavljen u *Službenom vjesniku nadbiskupije Zagrebačke* 10. ožujka 1916. pod naslovom „Crkvena zvona historičke vrijednosti“.

2013. – 2024. Pristupljeno 20. 4. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/brunsmid-josip>>.). U poslove oko rekvizicije zvona bio je uključen i Brunšmidov nećak, poznati povjesničar dr. Josip Matasović, tadašnji namjesni gimnazijski učitelj u Vinkovcima što je vidljivo iz dopisa poslanog 1. prosinca 1916. godine, K. broj 944/1916. iz Vinkovaca u Zagreb Slavnom predsjedništvu Zemaljskoga povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji (Muzej za umjetnost i obrt – dokumentacija: Ostavština Viktora Hoffillera).

- 17 Arheolog Viktor Hoffiller (Vinkovci, 19. veljače 1877. – Zagreb, 17. siječnja 1954.) gimnaziju završio u Vinkovcima, studij arheologije započeo u Zagrebu, a završio 1900. u Beču. Radio u Arheološkome muzeju u Zagrebu od 1901., gdje je bio i ravnatelj od 1924. do 1951. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu predavao od 1921. prapovijesnu i antičku provincijalnu arheologiju, od 1924. redoviti profesor klasične arheologije. (Hoffiller, Viktor. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 20. 4. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/hoffiller-viktor>>.)
- 18 Muzealac Vladimir Tkalčić (Zagreb, 30. rujna 1883. – Zagreb, 11. studenog 1971.) diplomirao zemljopis, povijest, arheologiju i povijest umjetnosti na zagrebačkom Mudroslovnom fakultetu (1910). Asistent Historijsko-arheološkoga odjela Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu (1907), zatim kustos (1918.). Od 1919. kustos i ravnatelj (1919. – 1933.) Etnografskoga muzeja, a zatim ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt (1934. – 1952.). (Tkalčić, Vladimir. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 20. 4. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/tkalcic-vladimir>>.)
- 19 Medaljer i kipar Ivo Kerdić (Davor, 19. svibnja 1881. – Zagreb, 27. listopada 1953.). Školovao se u Zagrebu i Beču, od 1913. bio voditelj Ljevaonice umjetnina pri Akademiji likovnih umjetnosti te predavao obradbu metala (1923. – 1947.). (Kerdić, Ivo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 20. 4. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/kerdic-ivo>>.)
- 20 Zvona su poslije postala dio muzejske zbirke Muzeja za umjetnost i obrt (Horvat 1978/79: 26).

Nadbiskup Bauer se uz dopis Zemaljskoga povjerenstva obratio svećenstvu pozivajući da što prije pošalju podatke o svim zvonima koja se nalaze u pojedinim župama s još detaljnijim uputama (mjerenja visine, težine, ukrašeno kod kape na rubu, je li ukrašeno likovima svetaca i kojima) (Tonejc Juranović, 2021: 91).

Pomoću svojih izaslanika Povjerenstvo je načinilo popise zvona po svim županijama. Svako je zvono imalo svoj broj i oznaku težine određenu prema donjem promjeru zvona. Osobito se pokušavalo spašavati zvona izrađena prije godine 1750., koja su imala jezično zanimljiv natpis na hrvatskom jeziku ili vezan za neki povijesni događaj (Tonejc Juranović 2021: 91). Nadzornici u cijelom pothvatu bili su Viktor Hoffiller i Vladimir Tkalčić koji su pregledali oko 3000 zvona, a tek je 300-injak zbog svoje umjetničke i povijesne vrijednosti bilo spašeno (Dočkal, 1942: 52–53). Smatra se da je povjerenstvo za vrijeme trajanja rekvizicije opisalo, prepisalo natpise i fotografiralo više od 2000 zvona (Tonejc Juranović, 2021: 91).²¹ Posao fotografiranja bio je povjeren Vladimiru Tkalčiću, o čemu svjedoči malo-brojna sačuvana dokumentacija (Grković, 2018: 113).

Kako je spomenuto, spašeno je samo 10 % starih zvona. S produženjem rata i zbog nedostatka streljiva odlučeno je prema zakonu o ratnim davanjima rekvirirati i preostala zvona. Drugo skidanje zvona je obavljeno krajem 1917. i trajalo je sve do proljeća 1918. godine, a ponegdje, kao u Dalmaciji, nije završeno niti do kraja rata (Hoffiller, 1918: 8).

Biskupi su na svojim područjima poslali poziv 1916., a onda i drugi poziv 1917. godine (Hoffiller, 1919: 7–8). Lovinačko područje pripadalo je tadašnjoj Biskupiji senjskoj, modruškoj i krbavskoj, pa službeni *Vjesnik biskupija Senjske i Modruške i Krbavske* donosi poziv biskupa Josipa Marušića,²² s nadnevkom 25. lipnja 1917., na drugu rekviziciju zvona 1917. koja je obuhvatila „sva crkvena zvona, što su još preostala iza rekvizicije, koja je provedena lanjske godine“ (Marušić, 1917: 61). Navodi informaciju da odluku o vrijednim zvonima donosi ban nakon mišljenja Zemaljskoga povjerenstva za očuvanje historičkih i umjetničkih spomenika, s ponovljenim načelima kriterija za čuvanje: „1. Čuvaju se zvona salivena prije 1700., 2. Salivena

21 Nije utvrđeno gdje se čuvaju fotografije zvona, obično se navodi da su Tkalčićeve fotografije zagubljene (Bistrović, 2015: 59). Ovdje ističemo da je mali broj fotografija s popratnim opisima sačuvan u Muzeju za umjetnost i obrt (vidi više: Grković, 2018).

22 Josip Marušić (Praputnjak – Meja, 1. siječnja 1869. – Senj, 17. travnja 1930.) bio je senjski biskup u razdoblju od 1915. do 1930. godine. Vidi više: BOGOVIĆ, MILE. 2015. – 2016. Moji predšasnici biskupi – u Senju, Otočcu, Krbavi, Modrušu, Vinodolu i Rijeci. *Senjski zbornik*, Vol. 42–43, Senj, 149–150.

prije 1750. ako imaju hrvatski napis, 3. Čuva se pet do šest najljepših primjeraka od svakoga domaćeg zvonoljevača, a neće se predložiti čuvati zvona domaćih zvonoljevača salivenih 1862.“ Također se domaćim zvonoljevaonicama ne smatraju one u „Kranjskoj i Štajerskoj, dakle ni Ljubljana, ali se zato takvima smatraju Rijeka i istarsko otočje“ te prema 4. kriteriju od stranih zvonoljevača čuvat će se ona zvona koja su „osobito umjetnički izrađena“ ili se po „napisu odnose na osobit historički događaj“. Ujedno je navedena informacija da su svi dužni popuniti poslanu „skrižaljku“ prema „strogim načelima“ do 5. srpnja 1917. godine (Marušić, 1917: 61–64).

Kako su senjskom biskupu Marušiću odgovorili na poziv za rekviziciju župnici triju župa s područja Lovinca prikazano je u sljedećem poglavlju.

Zvona triju župa s područja upravne općine Lovinac

Župnici s lovinačkoga područja dobronamjerno su se odazvali pozivu te načinili popise prema kojima točno možemo utvrditi broj i veličinu zvona, reljefne ukrase i posvete te zvonoljevače i godine lijevanja, a onda djelomice i što se s njima dalje dogodilo.

Revno i s velikom ozbiljnošću župnici su odgovorili Biskupskom ordinarijatu u Senju na oba poziva, i onaj iz 1916., a onda i onaj iz 1917. godine.

Zvona župe sv. Mihovila

Lovinački župnik Stjepan Dominez²³ šalje tražene podatke Ordinarijatu u Senju s nadnevkom Lovinac, 18. svibnja 1916., prema istoj „odredbi od 15. veljače t.g. (br. 267 prigibno)“. U ručno izrađenu tablicu s rubrikama naslovljenu *Popis zvona nalazećih se u obsjegu župe sv. Mihovila u Lovincu god. 1916.* upisao je tražene podatke: redni broj, ime crkve na kojoj se nalazi i gdje, natpis kojim je zvono provideno, slike – reljefi – koje su na zvonu otisnute, težina u [nečitko], širina i visina u centimetrima te opasku. Naknadno su drugim rukopisom u rubriku opaske zabilježeni podatci „rekvirirano“ s oznakama kako je dalje uz svako zvono navedeno u zagradi. Župa je imala ukupno pet zvona, a župna crkva sv. Mihovila u Lovincu tri: prvo zvono s natpisom „AB AERARIO No 1451. OPUS ANTONII SAMASSA LABACI. 1861.“, ukrašeno prikazima svetog Križa, sv. Mihovila i B.

23 Stjepan Dominez (Karlobag, 26. listopada 1860. – Lovinac, 13. siječnja 1920.) studirao teologiju i zaređen za svećenika 1885. u Senju. Službovao u raznim mjestima, a u Lovincu od 1899. do 1920. (Vidi više: Bogović, 2018: 154).

D. Marije, težine 607 [nečitko], širine 86 i visine 70 cm;²⁴ drugo zvono s natpisom „OPUS ZACHARIAE REIDET LABACI 1767.“, s prikazom sv. križa i sv. Mihovila, bez izmjerene težine, širine 58 i visine 51 cm (rekvirirano 920 A), i treće zvono s natpisom „FUSA PER HENRICUM DEGEN ZAGRABIAE 1839.“, s prikazima sv. Križa, B. D. Marije, sv. Nikole i sv. Frane, nepoznate težine, širine 44 i visine 37 cm (s oznakom rekvirirano 926 A).²⁵ Dva zvona nalazila su se na kapelama: jedno na kapeli sv. Ante na Cvituši, s natpisom „FUSA PER HENRICUM DEGEN ZAGRABIAE 1843.“, s prikazima sv. Ante i sv. Mihovila, nepoznate težine, širine 37 i visine 31 cm (rekvirirano 923 B) te drugo na kapeli sv. Frane u Vraniku, koja je imala zvono iz 1906. s prikazom sv. Križa i sv. Frane, težine 36 kg, koje su salili Lebiš i Blažina u Zagrebu, a navedeno je da je „rekvirirano 925 B“. (Arhiv MUO – Odjel dokumentacije, Župni ured Lovinac, br. 44).²⁶

Dva zvona lovinačke župe izlivena su u Ljubljani, starije iz druge polovine 18. stoljeća u ljevaonici već spomenutoga Zacharije Reideta i mlađe Antonija Samassa,²⁷ uglednoga i nagrađivanoga zvonoljevača iz prve polovine 19. stoljeća. Druga dva zvona izlivena su u prvoj polovini 19. stoljeća u zvonoljevačkoj radionici Henrika Degenova, a najmlađe, s početka 20. stoljeća, u radionici Lebiš i Blažina, obje radionice iz Zagreba. Tvrtka Lebiš i Blažina lijevat će novo zvono za župnu crkvu u Lovincu 1923. godine, o čemu će biti više riječi u drugom poglavlju. Ikonografski prikazi na starim lovinačkim zvonima su sljedeći: sv. Križ pojavljuje se na četirima, sv. Mihovil

24 Prijevod natpisa bi glasio: „Na državni trošak br. 1451. Djelo Antona Samassa u Ljubljani 1861.“ Provjeru prijevoda s latinskoga zahvaljujem dr. sc. Jurici Budja. Erar – (lat. *aerarium*: blagajna, riznica) drž. blagajna; ukupnost svih javnih prihoda; državna imovina. Vidi više: erar. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 10. 12. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/erar>>.

25 Kako su izgledala Degenova zvona iz tih godina svjedoče sačuvane fotografije rekviriranih zvonova (MUO Zbirka metala – zbirka evidencijskih kartica u rekviziciji spašenih zvonova).

26 Natpisi i ostali podatci su prepisani kako ih je naveo župnik u dokumentu.

27 Anton Samassa pripada poznatoj i čuvenoj ljubljanskoj zvonoljevačkoj obitelji s dugom tradicijom (Dočkal, 1942: 103). Posao je preuzeo od oca Vincenca. Za njegova vremena tvrtka je postizala mnoga odlikovanja na izložbama. Godine 1866. tvrtku je preuzeo sin Albert (Dočkal, 1942: 102–104). Vidi više: KRANJEC, SILVO. Samassa. Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi533646/#slovenski-biografski-leksikon> (14. travnja 2024). Izvorna objava u: Slovenski biografski leksikon: 9. sv. Raab – Schmid. Alfonz Gspan et al. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960. (<https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi533646/>; pristupljeno 21. 4. 2024.)

na trima, sv. Frane na dvama, B. D. Marija na dvama zvonima, sv. Ante i sv. Nikola na po jednom zvonu.

Župnik Dominez šalje novi dopis iduće 1917., s nadnevkom 30. lipnja, Biskupskom ordinarijatu, očitujući se na dopis koji je župni ured zaprimio 25. lipnja 1917., br. 1400., te odgovara sljedeće: „Pripislanu tiskanici ‘Popis crkvnih zvona itd.’, koja prileži, ispunio sam u toliko u koliko sam držao, da bi starost ovoga zvona, posljednjega između pet do sada rekviriranih, mogla imati kakvu historičku vrijednost koju, sam ocijeniti nemogu. Isto tako ni umjetničke vrijednosti na njemu neopažam, jer izgleda kao svako obično zvono. Daleko veću umjetničku vrijednost imala su već prije odnešena – rekvirirana zvona. Dominez, župnik“. Na priloženoj tiskanici *Obrazac A Popis crkvenih zvona historičke ili umjetničke vrijednosti koja bi se imala izuzeti od uporabe u ratne svrhe* zapisao je podatke o zvonu: „župna crkva sv. Mihovil, visina do krune 50 cm, donja širina 58 cm., težina oko 120 – 140 kg, vrijeme kad je zvono lijevano: 1762., u Ljubljani“. U opaske je upisao: „Ovo zvono neima velike umjetničke vrijednosti, izgleda kao obično zvono. Ukrašeno je pri vrhu sa reljefnim girlandama, a dolje ukrašeno je s dva reljefa: Pobožna žena pod Križem; 2. Sv. Mihovil. Historički podataka neima, jer nisu nigdje ubilježeni.“ (Arhiv MUO – Odjel dokumentacije, Župni ured Lovinac, br. 99). Ovdje je župnik vjerojatno pisao o drugom zvonu s natpisom „OPUS ZACHARIAE REIDET LABACI 176(7)2.“ s prikazom sv. Križa i sv. Mihovila, a za koje je možda mogao tražiti izuzeće od uništavanja i povratak.

Zvona župe sv. Rok

Župnik Mile Štimac iz Svetoga Roka²⁸ uputio je Biskupijskomu ordinarijatu u Senju odgovor 4. ožujka 1916. na dopis Ordinarijata upućen 15. veljače broj 267. t. g. kojim izvješćuje da župna crkva s titularom sv. Roka posjeduje tri zvona, i to: veliko zvono visine 57 cm, širine 68 cm, s natpisom „JOSEPHUS LIBER BARO A VERKLIN CAESARES REG. ESCERUTUS [?] COLONELLI LOCUM TENENS CURAVIT. ANNO DOMINI MDCCCXXVI“ (olovkom ispod dopisano: „Rekvirirano 929 A“), zatim srednje zvono visine 33 cm, širine 47 cm, s natpisom „BROJ 25 SALIO MATE MAJER U ZAGREBU GOD. 1886. [3]“ (prekrižena zadnja

28 Mile Štimac (Mušaluk, Gospić, 11. srpnja 1866. – Zagreb, 10. rujna 1942.), bogoslovske studije završio je u Senju i zaređen je za svećenika 5. srpnja 1891. Službovao je kao kapelan u Perušiću (1891.), Delnicama (1892.) i Grobniku (1893.). Od 1894. župnik u Cesarici, Prizni, Rudopolju, Širokoj Kuli. Župnik u Sv. Roku od 1901. do 1941. godine. Bio je udbinski dekan i modruški kanonik (Bogović, 2018: 41).

brojka 6 i upisano 3), te podatak „Rekvirirano 939 A“), i treće, malo zvono visine 34 cm, širine 48 cm, s natpisom „1757. MARTIN FELTL MICH GEGOSEN IN GRAZ.“²⁹

Zagrebački zvonoljevač Mate Majer (Mathias Mayer) bio je vlasnik kaptolske ljevaonice, zanat je izučio u radionici šogora Vjekoslava Kocha, s kojim je radio, te samostalno posao vodio od 1882. do smrti 1897. lijevući zvona prema Kochovim modelima, označavajući zvona tekućim brojevima (Dočkal, 1942: 91). Srednje zvono u Sv. Roku izliveno je u drugoj godini njegova samostalnoga rada, a označeno je brojem 25. Najmanje zvono bilo je i najstarije, iz poznate ljevaonice u Grazu, a spominje ga u svojoj knjizi i Dočkal, kako je ranije već navedeno, ali pogrešno potpisano pod Lovinac, a ne pod župu Sv. Rok.³⁰ Od triju zvona dva su rekvirirana, a čini se da je sačuvano malo zvono iz 18. stoljeća.

Zvona župe sv. Marije Magdalene

Župnik Špiridon (Spiridon, Špiro) Kranjčević iz Ričica,³¹ inače mlađi brat književnika Silvija Strahimira Kranjčevića, uputio je 1916. odgovor: „na cijenjenu odredbu prečasnoga naslova izdanu u Službenomu Vjesniku br. 267. Ex 15. veljače tg., čast je ovomu župnomu uredu u prigibu dostaviti prečasnomu Ordinarijatu ‘Popis zvôna u području ove župe na daljnju blagohotnu uredovnu uporabu’“ (Arhiv MUO – Odjel dokumentacije, Župni ured Ričice, br. 36).

Župnik iz Ričica³² odgovorio je Ordinarijatu na upit 3. ožujka 1916. godine ručno napravljenim tabelarnim prikazom naslovljenim *Popis zvona u području*

29 Crkva u Svetom Roku sagrađena je 1700., a 1763. današnja (IPU – planoteka, terenska skica D. Stepinac, Sv. Rok, 1995.). Prijevod natpisa: „Josip barun Vrkljan, cesarsko-kraljevske vojske zamjenik pukovnika, proskrbi. Godine Gospodnje 1826.“ Prijevod bi glasio: „1757. Martin Feitl me izlio u Grazu“.

30 Ovdje Dočkal nije dao podatak da se radi o upravnoj općini Lovinac i župnoj crkvi u Sv. Roku.

31 Špiridon (Špiro, Spiridon) Kranjčević (Senj, 3. rujna 1871. – Križpolje, 7. svibnja 1929.) studij Bogoslovije završio je u rodnom Senju gdje je i zaređen 1894. godine. Službovao je u raznim mjestima Like i Podgorja, od 1909. do 1922. u Ričicama (vidi više: Bogović, 2018: 41).

32 Župna crkva sv. M. Magdalene, sagrađena je 1795., a današnja 1811. godine (IPU – planoteka terenska skica D. Stepinac, Ričice, 1995.). Iz lipnja 1914. sačuvano je nekoliko dokumenata u vezi sa zamolbom župnika iz Ričica kancelariji Njegove visosti nadvojvode Franje Ferdinanda radi potpore oko obnove crkve. U tu je svrhu nadležno Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, dotično predsjednik dr. Josip Brunšmid uputio tajniku povjerenstva Gjuri Szabi, dopis s nadnevkom 28. 6. 1914. koji mu ujedno služi i kao putna isprava, da se uputi u Ričice, pregleda crkvu radi odgovora kancelariji, ali usput pregleda i snimi druge spomenike te o tome podnese izvješće (Ministarstvo kulture i medija

župe Ričice, prema kojemu je razvidno da je župna crkva sv. Marije Magdalene raspolagala trima zanimljivim zvonima. Dva različite veličine istih natpisa: „PRELIO U ZAGREBU MIROSLAV DEGEN U GODINI 1.844. JEST NJEGOVO VELIČANSTVO CESAR I KRALJ FERDINAND I. OVO ZVONO CRKVI SVETOJ MARIE MAGDALENE DAROVA“.³³ Veće zvono širine 75, visine 64 cm. Olovkom dodano „Rekvirirano 931 A“. Drugo, nešto manje zvono, bilo je širine 69 cm, visine 57 cm. Treće, „malo zvono“ nosilo je natpis „ZAGRABIAE 1.824.“, s dimenzijama širine 50 cm, visine 42 cm. Ono je rekvirirano pod brojem 918 A (Arhiv MUO – Odjel dokumentacije, Župni ured Ričice, 3. ožujka 1916., br. 36).

Sudbina zvona s područja upravne općine Lovinac

Dokument, vjerojatno iz 1917. godine, naslovljen: *Glockenlisten in Kroatien – Slavonien. I. Komitat Lika – Krbava mit der Stadt Senj. Rekapitulation: Nachtrags – aktion, I. Komitat Lika – Krbava mit der Stadt Senj* sadrži tiskani tabelarni prikaz s nazivom mjesta i crkve/kapele, brojem komada i težinom, u kojem su rukopisno dodani važni podatci koja zvona treba sačuvati: „Upravna općina Lovinac. Mjesto Lovinac, župa sv. Mihovila: Sačuvajte srednje zvono iz g. 1767. (Kukulj. 438, 175 A), 1762. (Kukulj. 439) – težina prema navodu 85 kg, ustanovljena prava težina: 52 kg; Upravna općina Lovinac: Ričice, župa sv. Magdalene: Najmanje možete uzeti, a od ostala dva iz g. 1844/prelivena, darovana od cara Ferdinanda I. sačuvajte barem jedno. Mjesto Sv. Rok, župa sv. Rok: Svakako sačuvajte od tri zvona ove crkve najmanje iz g. 1757. – procijenjene težina 58 kg.“ (Arhiv MUO – Odjel dokumentacije). Ovo istraživanje je pokazalo da zvona nisu sačuvana.

No, iz ovih popisa znamo koliko je bilo zvona, kome su posvećena, njihovu težinu, te radionice u kojima su nastala. Poznate majstorske radionice Feitl iz Graza, Zacharie Reidta (Reidl, Reid) iz Ljubljane i Degen a iz Zagreba u kojima su izrađena stara lovinačka zvona svjedoče o ekonomskoj moći i komunikacijama tadašnjega malog vojnokrajškog mjesta u kojem je bilo sjedište Svetomihovilske

---

Republike Hrvatske – dokumentacija Zemaljskoga povjerenstva za očuvanje spomenika, 1915. – 1918.: Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, br. 44/1914. Uvid i podatke zahvaljujem Jadranki Galiot, voditeljici Odjela za dokumentaciju kulturne baštine.

33 Sin Franje II. (1768. – 1835.), Ferdinand I., austrijski car (1793. – 1875.) nesposoban zbog bolesti za vladanje (1835. – 1848.), abdicirao u korist sinovca Franje Josipa. Više vidi: Habsburgovci. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 29. 5. 2024. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/habsburgovci>>.

kumpanije br. 8. Najstarije zvono u Lovincu iz 1767. (ili 1762.) godine izliveno je ubrzo nakon što je zbog bune protiv krajiške vlasti Lovinac kažnjen brisanjem staroga imena 1751. godine te je dobio novo ime Kod sv. Mihovila, korišteno sve do 1861. godine (Mataija, 2019: 183). Tri su zvona lijevana u 19. stoljeću, posljednje upravo u godini ukidanja kazne i povratka imena mjesta Lovinac. Lovinac u to doba ima organizirano školstvo, društvenu elitu koju čine državni službenici, župnik, učitelji, liječnik, sitni trgovci, obrtnici, časnici i umirovljeni časnici. Spomenimo za ilustraciju tek jedan primjer. Kratko vrijeme tu je službovao i Lavoslav Vukelić³⁴ kojemu se upravo u Lovincu rodio sin Milivoj 1873., poslije vojni službenik i učitelj njemačkoga jezika u kadetskim školama, književnik koji će pisati pod zanimljivim pseudonimom Milkana Lovinac, odabranom prema mjestu svojega rođenja.³⁵

Zvono koje je darovao crkvi u Sv. Roku 1826. Josip Liber barun Vrkljan (Sveti Mihovil / Lovinac, 1. rujna 1777. – Beč, 4. ožujka 1849.)³⁶ podsjeća nas na časnika

-
- 34 Vukelić, Lavoslav, književnik i prevoditelj (Gornji Kosinj, 20. ožujka 1840. – Sveti Križ Začretje, 26. ožujka 1879.). U Beču je završio školu za upravnoga časnika u vojnoj administraciji. Službovao je u Osijeku i mnogim mjestima u Lici, a ban I. Mažuranić ga je 1875. imenovao podžupanijskim tajnikom u Krapinskim Toplicama. Domoljub i pravaš. Većinu pjesama i pripovijesti objavljivao je u *Viencu*. Tekstovi su mu okupljeni u posmrtno objavljenoj zbirci *Književno cvijeće Lavoslava Vukelića* (1882.), koju je priredio B. Budisavljević. Prevodio književna djela s engleskoga, njemačkoga, poljskoga, ruskoga, talijanskoga i slovenskoga. (Vukelić, Lavoslav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 29. 5. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/vukelic-lavoslav>>.)
- 35 Vukelić, Milivoj (Lovinac, 14. siječnja 1873. – Zagreb, 6. srpnja 1938.). Završio kadetsku školu u Karlovcu 1892., učitelj njemačkoga jezika u kadetskim školama u Sopronu i Pečuhu, službovao kao potpukovnik u Zagrebu. Objavljivao novele ljubavne tematike u *Savremeniku* 1912. – 1913. U pripovijetkama *Purpurne noći* (1914.) obrađuje tematiku vezanu uz rusku revoluciju 1905. u Sevastopolju. (Vukelić, Milivoj. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 19. 5. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/vukelic-milivoj>>.)
- 36 U tekstovima se navodi kao mjesto rođenja Lovinac, međutim Vrkljani potječu iz Sv. Roka, a i činjenica da je Josip Vrkljan darovao zvono crkvi u Svetom Roku, a prema nekim podatcima i crkvu dogradio 1824. godine išla bi u prilog tomu da mu je to i mjesto rođenja. Također se navode i različiti podatci o datumu rođenja: npr. 1. 3. 1777. (<https://www.geni.com/people/baron-Joseph-von-Werklein/6000000017497180687>, pristupljeno 30. 5. 2024.), a u *Hrvatskoj enciklopediji* 1. 9. 1777. godine. Točnije podatke dat će možda pretraživanje matičnih knjiga i drugih osobnih dokumenata Josipa baruna Vrkljana, najprije onih vezanih uz arhiv Vojne akademije u Bečkom Novom Mjestu. Vidi više: Vrkljan, Josip. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 30. 5. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/vrkljan-josip>>.

školovanoga na Vojnoj akademiji u Bečkom Novom Mjestu, koji se brzo penjao u vojnoj hijerarhiji pa je postao 1794. poručnik 2. pješadijske pukovnije, 1805. kapetan glavnoga štaba nadvojvode Ferdinanda, a iste se godine istaknuo u bitci kod Ulma. Dodijeljena mu je čast viteza dvaju redova cara Leopolda i željezne krune II. razreda, a bio je i istaknuti ratnik i načelnik štaba generala Lavala Nugenta s kojim se borio protiv Francuza 1812. u Galiciji i 1813. kod Naumburga. Bio je građanski i vojni guverner grada Lucce 1816./17., tajnik kabineta Marije Luise, vojvotkinje od Parme, Piacenze i Gustalle, druge Napoleonove žene i živio je na dvoru u Parmi. Nakon povlačenja iz vojne službe vraća se u Hrvatsku gdje je sagradio klasicistički dvorac Januševac kraj Brdovca, nedaleko Zagreba.³⁷

Stara zvona lovinačkoga kraja bila su vrijedna, ne samo zbog radionica u kojima su izlivena, nego i zato što su neka od njih vezana uz povijesne osobe koje su ih darivale mjesnim crkvama. Rekvizicija je bila provedena te je, kao i u ostalim područjima, nakon svršetka Velikoga rata trebalo načiniti nova zvona. Zato će se u onodobnim časopisima i novinama, npr. u *Sv. Ceciliji* i *Hrvatskoj straži*, povremeno pojavljivati od 1920-ih vijesti o posveti zvona u crkvama iz raznih dijelova Hrvatske. Tako *Sv. Cecilija* objavljuje vijest da je crkva u Gospiću 1926. dobila četiri nova zvona izrađena u Strojnoj tovarni in livarni u Ljubljani. Svečano su dovezena i posvećena uz prigodni program na blagdan Spasova, 13. svibnja.³⁸ Istodobno su dovezena i tri nova zvona za crkvu u Smiljanu koja su blagoslovljena istoga dana kao i gospićka (Bravar, *Sveta Cecilija*, br. 4., 1926: 141–142).

Lovinčani su nabavili prvo zvono u čast sv. Mihovila, zaštitnika župe 1923., a onda su 1928. godine nabavili i drugo zvono. Za razliku od Gospićana, Lovinčani su se odlučili za zvonoljevače iz Zagreba. U nastavku teksta doneseni su samo rezultati istraživanja za župu Lovinac, a za druge dvije župe predviđena su daljnja istraživanja.

37 Vidi više: https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Dvorci%20ZG/12_Janu%C5%A1evac.pdf (pristupljeno: 30. 5. 2024.), https://scitaroci.hr/wp-content/uploads/2018/09/5.2_2018d_janusevec-dvorac_zg-mg_br.66.pdf. Poznati talijanski kipar Antonio Canova izradio je bistu Josipa Vrkaljana u Parmi od kararskoga mramora. Vrkljanova bista čuva se u Hrvatskom povijesnom muzeju (Žic, 2014: 29–32; Schneider, 1973: 136).

38 Najveće zvono Es bilo je ukrašeno „hrvatskim grbom s godinama 925–1925“ i natpisom: „Svemogućem Bogu na slavu, prvom hrvatskom kralju na spomen, gospićkom puku na čast“ (Bravar, 1926: 142).

Lovinačka zvona iz međuratnoga razdoblja

Lovinčani su upravo kroz izbor zagrebačkih zvonoljevača i natpisa na zvonima iskazali svoj nacionalni identitet. Započeli su s narudžbama novih zvona, unatoč skromnim ekonomskim mogućnostima ubrzo nakon svršetka Velikoga rata. O tome što je tada značilo naručiti i postaviti nova zvona bit će više riječi u nastavku teksta. Zvona s područja triju župa s lovinčkoga područja iz međuratnoga razdoblja su djelomice sačuvana. Na njima su vidljive posvete i imena radionica ljevača zvona, ujedno i dva glavna kriterija za određivanje njihove povijesne i umjetničke vrijednosti pa u nastavku teksta donosimo opise i fotografije.

Zvono kapele sv. Frane u Vraniku (1921.)

U župi Lovinac prvo su zvono koje je zamijenilo staro oduzeto u rekviziciji postavili mještani Vranika. U kapeli sv. Frane u Vraniku, ranije se nalazilo kako je spomenuto, zvono iz 1906. s prikazom sv. Križa i sv. Frane saliveno u tvrtki Lebiš i Blažina u Zagrebu. Mještani Vranika već su 1921. dali lijevati novo zvono u istoj ljevaonici. Plašt ovoga zvona ukrašavaju u gornjem dijelu dva ornamentalna pojasa, gornjim dvostrukim cik-cak motivom ispod kojega je stilizirani biljni motiv. Zvono nosi reljefni natpis: „SALIO A. BLAZINA U ZAGREBU G. 1921. B 624“. S druge strane zvona ispod reljefa Raspetoga Krista smješten je natpis: „SLOGA SELA VRANIKA“ (Slika 1. i Slika 2.). Na zvonu je i prikaz stigmatizacije sv. Franje. Dimenzije zvona su: visina 53 cm, promjer 51 cm.³⁹

Sačuvano je u cijelosti, s vidljivim tragovima propucavanja početkom Domo­vinskog rata, a pohranjeno je zalaganjem fra Jakova Prcele u Muzeju Crkve hrvatskih mučenika na Udbini.⁴⁰

Ime zvonoljevača na zvonu govori da se radi o Antunu Blazini (Novigrad u Istri, 2. siječnja 1857. – Zagreb, 20. ožujka 1922.), podrijetlom iz Češke, koji je izučio strojobravar­ski zanat u Tvornici torpeda u Rijeci. Nakon samostalnoga rada

39 Prve informacije i fotografije o zvonu zahvaljujem Đurđici Klepić iz Lovinca. Opis te fotografije zvona zahvaljujem vlč. Josipu Šimatoviću, a zahvala ide i načelniku općine Lovinac Ivanu Miletiću za ljubaznu pomoć i posredovanje.

40 Fra Jakov Prcela, Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja. Fra Jakov je bio župnik za Gračac, Lovinac, Ričice i Sv. Rok od 08./2006. do 07./2016. godine. Na podatku zahvaljujem ocima franjevcima, sadašnjim župnicima, a za posredovanje podataka Đurđici Klepić. Vidi više: *Crkva hrvatskih mučenika na Udbini – od ideje do ostvarenja*, ur. Bežen Ante; Bogović Mile; Mance Ivan et al. Gospić: Gospićko-senjska biskupija, 2016.

Slika 1. Zvono kapele sv. Frane u Vraniku s prikazom Raspetoga Krista i posvetom: „Sloga sela Vranika“. Muzej Crkve hrvatskih mučenika na Udbini. Snimio vlč. Josip Šimatović, 2024.

Slika 2. Zvono kapele sv. Frane u Vraniku s natpisom:
„Salio A. Blazina u Zagrebu. G. 1921 B 624“.
Muzej Crkve hrvatskih mučenika na Udbini. Snimio vlč. Josip Šimatović, 2024.

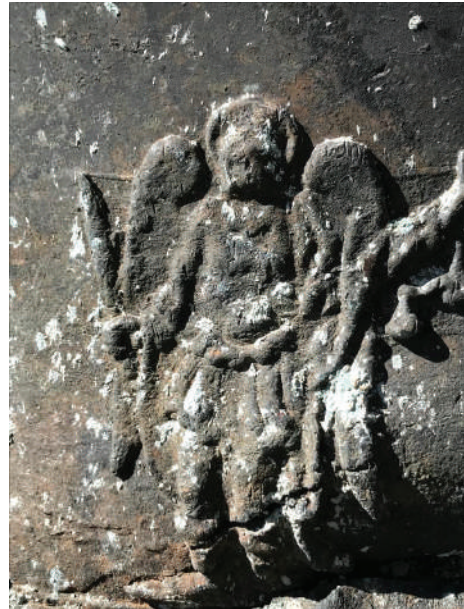
u vlastitoj radionici zaposlio se u Zagrebu u ljevaonici strojarskoga inženjera i industrijalca Radoslava Eisenhutha. S Ivanom Lebišem zakupljuje staru kaptolsku zvonoljevernu (1903.) u Zvonarničkoj ul. na Kaptolu te osniva tvrtku „Lebiš i Blazina“, koja se reklamira pod nazivom „Prva hrvatska ljevaonica zvonova, kovina, željeza i umjetnina“. Od 1905. do 1922. tvrtka je proizvela i rednim brojevima označila više od 800 zvona (Dočkal, 1942: 59–62). Zvono iz Vranika označeno je brojem B624.

Zvono „na slavu Boga i sv. Mihovila“: crkva sv. Mihovila u Lovincu (1923.)

Zvono u čast sv. Mihovila, zaštitnika crkve, župe i mjesta, ukrašeno je u gornjem dijelu dvama pojasima stiliziranih biljnih motiva simbolički povezanih s euharistijom: u gornjem redu širi se ukras lišća i grozdova vinove loze iz kojih ritmično izlaze kitice žitnoga klasja, a u donjem redu teče uži pojas stiliziranih girlandi. Ispod ukrasa se s jedne strane nalazi posveta organizirana u šest redova s tiskanim reljefno istaknutim slovima sljedećega sadržaja: „HRVATI KATOLICI ŽUPE LOVINAC POSLIJE SVJETSKOG RATA OBNOVIŠE OVO ZVONO 1923. GODINE NA SLAVU BOGA I SV. MIHAJLA ZA SPAS DUŠA

Slika 3. Župna crkva sv. Mihovila u Lovincu. Zvono u slavu Boga i sv. Mihovila. Snimila T. Petrović Leš, 2022.

Slika 4. Župna crkva sv. Mihovila u Lovincu. Reljefni prikaz sv. Mihovila Arhanđela, s velikoga zvona u čast Bogu i zaštitniku župe. Snimila T. Petrović Leš, 2022.

I SREĆU DOMOVINE HRVATSKE.“ S druge je strane reljefni prikaz lika sv. Mihovila arkandela i natpis „SALIO A. BLAZINA ZAGREB G. 1923.“ (Slika 3. i Slika 4.). Zvono je promjera: cca 103 cm (ne može se točno izmjeriti zbog oštećenja), a visina (s krunom): 100 cm, (bez krune): 80 cm.⁴¹

Ovo zvono proizvedeno 1923. godine nije označeno brojem i nastalo je vjerojatno u početnom razdoblju preuzimanja ljevaonice Antunova sina Jakova koji ju je vodio od 1922. do 1935. godine (Dočkal, 1942: 59–62). Zvono je po svemu izlio Jakov Blazina pa je ovo možda podatak o njegovu do sada nepoznatom radu, ali pod očevim imenom.

Zvono na slavu hrvatskim mučenicima palim u beogradskoj skupštini 20. lipnja 1928. godine: crkva sv. Mihovila u Lovincu (1928.)

Drugo, dimenzijama nešto manje zvono iz iste crkve, ukrašeno je u gornjem dijelu širim pojasom s vegetabilnim ornamentom (vinova loza) ispod kojega su viseće trolisne arkade. Oštećeno je tako da je okomito prerezan reljefni petoredni natpis koji glasi: „NA SLAVU HRVATSKIM MUČENICIMA PALIM U BEOGRADSKOJ SKUPŠTINI 20. LIPNJA 1928. HRVATI ŽUPE LOVINAC“, a na drugoj strani plašta zvona „SALIO KVIRIN LEBISCH ZAGREB 1928.“ (Slika 5. i Slika 6.). Promjer zvona je 85 cm, 84 cm visina (s krunom), 67 cm (bez krune).

Zvonoljevač Kvirin Lebisch reklamirao je ljevaonicu redovito u novinama, npr. u *Hrvatskoj straži* uvijek istom (sličnom), po oblikovanju i sadržaju, reklamom koja se sastojala od fotografije zvona s jarmom i tekstualnoga dijela iznad kojega se isticao prikaz odlikovanja zlatnim kolajnama u Rimu 1924., u Splitu i Rijeci 1925. godine. Radionica je tada djelovala na adresi Selska cesta 21. Reklama je sadržavala i važne informacije o kakvoći izrade od „zvonovine 78 % i bakra 22 % koja se odlikuju lijepom izradbom i čistim tenornim glasom“. Reklama ističe modernost i praktičnost željeznih jarmova izrađenih prema „vlastitom iskustvu“. Zvonima je tvrtka davala desetogodišnje jamstvo, a nudila je i uslugu prelijevanja zvona koja nisu odgovarala zvukom i izradom. Ljevaonica je isporučivala zvona u roku od 30 do 50 dana, nudeći da se potencijalni naručitelji prije informiraju o kakvoći i isporuci zvona kod općina i župnih ureda. Nudili su besplatnu uslugu dolaska na teren i izradu troškovnika. Reklama je isticala i ono najvažnije za naručitelje, a

41 Podatke o dimenzijama zvona zahvaljujem Siniši Raduloviću, dipl. ing. strojarstva, djelatniku i direktoru vodovodnoga općinskog poduzeća „Kaplja d.o.o.“ u Lovincu. Težina zvona nije određena. Dodatnu provjeru natpisa zahvaljujem mr. sc. Davoru Šariću.

Slika 5. Župna crkva sv. Mihovila u Lovincu. Detalj s natpisom: „Salio Kvirin Lebisch Zagreb 1928.“ Snimila T. Petrović Leš, 2022.

Slika 6. Detalj zvona s posvetom „Na slavu hrvatskim mučenicima palim u beogradskoj skupštini. 20. lipnja 1928. Hrvati župe Lovinac“. Snimila T. Petrović Leš, 2022.

vjerojatno i Lovinčane: „Cijene odgovarajuće dobrom i finom ljevu, kao i povoljni uvjeti plaćanja.“ (*Hrvatska straža*, 7. 7. 1929. (nedjelja), br. 6., godište I., str. 6).

Mjesna društvenost i politički kontekst međuraća

Dvadesetih godina 20. stoljeća kada su izlivena nova lovinačka zvana župnik je bio Andrija (Andre) Depeder, kojega još uvijek starije živuće generacije pamte s velikim poštovanjem.⁴² U Lovincu je bio župnik od 1920. do 1941. godine. Pripadao je svećenicima koji su podržavali i predstavljali političke, ali i druge životne potrebe seljačkoga stanovništva. Iz posvete na zvonima je vidljiva politička klima i angažiranost Lovinčana i njihova župnika. U Lici je nakon Velikoga rata i ustroja nove državne tvorevine obnovljen rad građanskih i političkih udruga. Lovinčani osnivaju razne građanske udruge koje djeluju na političkom te području kulture i sporta: lokalne udruge kao Sportski klub „Lošk“, Ribarsko društvo „Opsenica“ (1934.), a zatim i one nacionalne koje svoje ogranke imaju u Lovincu: Hrvatski Radiša (1922.), zatim (lovinački) Hrvatski Sokol (1924.), te Hrvatsko kulturno društvo „Napredak“ (Petrović Leš, 2022: 191–218). Početkom 1924. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca reorganizirana je na oblasti, a Ličko-krbavska županija spojena je s Modruško-riječkom u Primorsko-krajišku oblast sa sjedištem u Karlovcu. Tim činom Gospić politički sve više gubi na važnosti, a Lika sve više privredno zaostaje te započinje veće iseljavanje (Kolar, 2009: 506). Godine 1926. tešku situaciju produbljuje agrarna kriza. U Lici su 1925. i 1927. na parlamentarnim izborima HSS i radikalsko-samostalno-demokratski krug u krhkoj ravnoteži (Kolar, 2009: 509). Cilj politike Stjepana Radića bio je povezati upravno razdvojena hrvatska područja u gospodarsku, kulturnu i prosvjetnu cjelinu unutar Kraljevine (Kolar, 2009: 510). Većina hrvatskoga stanovništva u Lici u međuratnom se razdoblju okupljala oko Radićeve Hrvatske (pučke/republikanske) seljačke stranke (HP/R/SS). Značajan pomak u hrvatsko-srpskim odnosima predstavljalo je stvaranje Seljačko-demokratske koalicije (SDK) ujesen 1927. godine, tj. politički sporazum S. Radića i HSS-a sa S. Pribičevićem i njegovom Samostalnom demokratskom strankom (Šute, 2022: 607–608). Ubrzo nakon smrti Stjepana Radića, u rujnu 1928. godine, pokušalo se reorganizirati HSS-ove organizacije u Lici. Ravnoteža u hrvatsko-srpskim odnosima počinje se urušavati, osobito u ve-

42 Andrija (Andre) Depeder (Kraljevica, Sušak, 29. studenoga 1874. – Zagreb, 10. rujna 1941.). Mladu misu imao je 5. srpnja 1891. godine (Draganović, 1939: 124). Tijekom župnikovanja u Ličkom Novom 1907. podupirao je frankovce u Gospiću (Gabelica, 2019: 329).

ćinski hrvatskim ili srpskim selima (Kolar, 2009: 535). Posljednja lička skupština Seljačko-demokratske koalicije održana je u Gospiću 11. studenog 1928. godine. Tadašnjem novom predsjedniku HSS-a Vladku Mačeku priređen je veličanstveni doček na kojem se skupilo stanovništvo iz okolnih mjesta i sela, među ostalim iz Lovinca i Sv. Roka. Izvjestitelji pišu o oko dvadeset tisuća ljudi, a vijorilo se četriristo hrvatskih i srpskih zastava uz klicanje Koaliciji (Kolar, 2009: 539). Hrvatsku seljačku stranku u lovinačkoj općini predvodio je seljak Stjepan Šarić iz Vranika, koji je tijekom 1920-ih bio i tajnik kotarske organizacije HSS-a Gračac. Za ovaj kraj važno je i da se odmah uključio u rad stranci bliske kulturno-prosvjetne organizacije, Seljačke sloge, kao neumoran organizator. U Lovincu i Sv. Roku osnovao je prve ličke ogranke Seljačke sloge 1925., gotovo istodobno sa središnjicom u Zagrebu. Njegov je rad odmah prepoznat pa je na prvoj skupštini 1926. izabran za člana upravnoga odbora, a na četvrtoj 1929. za prosvjetnoga radnika (Leček, 2009: 566). Uz navedeno, organizirao je komemoraciju, „žalobni sastanak“, u Lovincu ubrzo nakon Radićeve smrti (8. kolovoza 1928.), kako je to sam i nešto kasnije opisao u kratkom tekstu objavljenom u *Narodnom valu*. Na tom je sastanku Šarić prikazao Radićev život, rad za narod i državu riječima: „Ako je umro Veliki Radić ipak su hvala njegovoj nauci izobraženi mali Radići, kojih ima na hiljade, koji će se pomoću Njegova besmrtnog duha naći puta i načina, da svoje ideale ostvare.“ I dalje nastavlja: „Na koncu je zaključeno, da svi članovi pa i nečlanovi sudjeluju kod sv. Mise u utorak 14. kolovoza gdje će vidno pokazati da slijede Njegov Duh mira, sabranosti i molitve, kako je to pokazano i na današnjem sastanku održavši ne samo mirnoću nego se je na početku sastanka glasno molilo „Oče naš“ za dušu velikog Pokojnika.“ (*Narodni val*, br. 219., 22. IX. 1928., str. 5.).

Onodobne lokalne i nacionalne novine ne spominju posvete lovinačkoga zvona s navedenom godinom 1928., ali iz Šarićeva općeg angažmana oko organizacije, opisa komemoracije i najave održavanja mise zadušnice povodom Radićeve smrti može se naslutiti da je Šarić autor posvete na zvonu u „čast hrvatskim mučenicima palim u beogradskoj skupštini.“

Crkveni zakonik traži da svaka crkva mora imati posvećena zvona koja treba blagosloviti Ordinarij, ali biskup može ovlastiti i običnog svećenika za taj čin. Obred blagoslova ima svoj tijek: molitva pokorničkih psalama, pranje zvona s vanjske i unutarnje strane (Dočkal, 1942: 7). Nažalost do roka predaje članka autorica nije pronašla u dostupnim novinama i časopisima te drugim izvorima podatke o posveti zvona na području Lovinca. Nekoliko podataka dali su kazivači u Lovincu. Zapamćeno je da su „oci crkve“ Pavao Žagar, Niko Šarić iz Smokrića

i Vajzer Pavičić organizirali prijevoz zvona volovskom zapregom od željezničke stanice do crkve.⁴³ Zatim su zajedno s ostalim mještanima svezali zvona i dizali ih uz pomoć vitla, čerka, na zvonik.⁴⁴

Kapela sv. Ante na Cvituši

Kapela sv. Ante na Cvituši za Lovinčane je posebno važna i tu su se okupljali ne samo na svečev blagdan nego i u drugim prigodama, često na izletima uz glazbu (Petrović Leš, 2022: 224, 226). Nakon Velikoga rata dobrovoljne priloge za zvono kapele sv. Ante na Cvituši prikupljao je Mate Mateša Sekulić, i sam iseljenik, među iseljenicima Lovinčanima u Kanadi.⁴⁵ O toj akciji tadašnje ličke novine nisu donijele vijesti, a buduća arhivska istraživanja vjerojatno će dati nove spoznaje o novom zvonu za kapelicu. *Lička sloga* 1934. godine donosi tek kratku informaciju o brizi lokalnog stanovništva za kapelicu, te informaciju kako je 20. svibnja obavljen „svečani prijenos obnovljenog kipa sv. Ante u obnovljenu kapelicu na Cvituši“ (*Lička sloga*, 26. 5. 1934., br. 7., str. 3).

Ovdje opisana zvona iz međuratnog razdoblja zvonila su sve do rujna 1991. kada su nastradala zajedno s crkvama i kapelama u srpskoj agresiji na ovo područje. Nakon obnove crkava i kapela na području triju župa u lovinačkom kraju, postavljena su nova zvona, uglavnom nabavljena donacijama iseljenika iz ovog kraja. Bit će važno što prije načiniti popise i opise te prikupiti podatke i o novim zvonima, na znanje dolazećim generacijama.

Zaključak

Na početku Domovinskog rata, već u rujnu 1991. godine, crkve i kapele na lovinačkom području uništene su i razorene pri čemu su nastradala i zvona. Istraživanje potaknuto dvama sačuvanim zvonima iz župne crkve sv. Mihovila u Lovincu urodilo je novim spoznajama o najstarijim zvonima lovinačkog kraja prema do sada nepoznatim arhivskim dokumentima o rekviziciji zvona tijekom Velikoga rata.

43 „Oci crkve“ imali su počasna mjesta u crkvi, sjedili su u blizini s lijeve i desne strane oltara, a brinuli su se o prikupljanju i ulaganju novaca za održavanje crkve. Volove je posjedovao Pavao Žagar. Prema kazivanjima Marije Seke Klepić.

44 Crkvenom zvoniku je, prema navodima kazivača, a i prema sačuvanim fotografijama, dva puta skraćivana visina i oblik kape tornja.

45 Podatak zapisan 3. kolovoza 2024. zahvaljujem Anđelki Sekulić (r. 1956.).

Arhivski izvori su pokazali da su sve tri župne crkve i dvije kapele na ovom području bile opremljene zvonima iz 18. i 19. stoljeća lijevanim u poznatim zvonoljevaonicama Graza, Zagreba i Ljubljane. Ta zvona govore o svojim naručiteljima, tadašnjim župnicima i župljanima te o društvenoj i ekonomskoj klimi Lovinca u okviru Vojne krajine. Pri tome se istaklo ime baruna Josipa Libera Vrkljana, visokorangiranog vojnog časnika i državnog službenika s početka 19. stoljeća, donatora crkve u Sv. Roku. Koliko se prema sačuvanom arhivskom gradivu može utvrditi, zvona su rekvirirana i uništena u Prvom svjetskom ratu. Nakon njega, zamijenjena su zvonima, koja su zvonila desetljećima, sve dok nisu uništena u Domovinskom ratu. Istraživanje o njima osvijetlilo je razdoblje međuraća i ukazalo na veliku ulogu Hrvatske seljačke stranke u ovom kraju, posebice na seljaka Stjepana Šarića iz Vranika koji je predvodio lokalni ogranak Seljačke sloge, a za kojeg se može pretpostaviti da je autor posvete na zvonu crkve u Lovincu. Sjećanje da su priloge za zvona davali iseljenici upućuje na potrebu pretrage u tadašnjem iseljeničkom tisku. U Domovinskom ratu zvona crkava i kapela lovinačkog područja nastradala su drugi put u istom stoljeću. Kao i uvijek Lovinčani, Svetoročani i Ričičani su i ovaj put, ali sada uz značajnu pomoć svojih iseljenika nabavili nova zvona po kojima mjere vrijeme malobrojne stare, a sve više nove generacije, Lovinački iseljenici, prijatelji i gosti. Iako oštećena, stara zvona svojim natpisima otkrivaju razdoblje u kojem su nastala i predstavljaju važna pokretna kulturna dobra koja treba adekvatno zaštititi i prezentirati zbog njihovog značenja za zajednicu u kontekstu kulture sjećanja, ali i zbog njihova kulturnopovijesnoga značenja.

Izvori

Institut za povijest umjetnosti

- Stepinac, Davorin. Obilazak 26. i 27. 5. 1994. i problemi obnove srušenih crkava Riječko-senjske nadbiskupije u Domovinskom ratu. Zagreb, 31. 5. 1994.
- IPU – planoteka terenska skica D. Stepinac, Lovinac, 30. 5. 1995.
- IPU – planoteka terenska skica D. Stepinac, Sv. Rok, 30. 5. 1995.
- IPU – planoteka terenska skica D. Stepinac, Ričice, 30. 5. 1995.

Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb

- Arhiv Odjela dokumentacije, Ostavština Viktora Hoffillera
- Senjska biskupija. Zvona.
  1. Popis crkvenih zvona u području biskupije modruško – riječke koja se prigodom rekvizicije imaju radi historičke njihove ili umjetničke vrijednosti sačuvati:
    - 1.1. Župni ured u Lovincu, br. 44, Lovinac, 18. svibnja 1916. – dopis župnika Domineza Ordinarijatu u Senju – obavještava da šalje podatke prema odredbi od 15. veljače 1916. (br. 267 prigibno) – dostavlja se popis zvona nalazećih se u području župe sv. Mihovila u Lovincu.
    - 1.2. Župni ured u Lovincu, br. 99, Lovinac, 30. lipnja 1917. – dopis župnika Domineza Ordinarijatu u Senju. Na poledini: Vidi od br. 1618/1917. Senj, 8. VII 1917. Biskupski ordinarijat Senjski i Modruški, broj 1608.

Tiskanica *Popis crkvenih zvona historičke ili umjetničke vrijednosti koja bi se imala izuzeti od uporabe u ratne svrhe* – na poledini pačetvorinasti žig Nadbiskupski ordinarijat Senjski i Modruški, 25. V. 1916. Broj 1116 (na poledini).
    - 1.3. Župni ured u sv. Roku, br. 27, Sv. Rok, 4. ožujka 1916. konstatovano.
    - 1.4. Župni ured Ričice, broj: 36, Ričice dne 3. ožujka 1916. – dopis župnika Špiridona Kranjčevića Biskupskom ordinarijatu u Senju. Tabela prikaz *Popis zvona u području župe Ričice*.
  2. Popis zaštićenih zvona u „Vjesniku“, popis po županijama.
    - 2.1. Glockenlisten in Kroatien – Slavonien. I. Komitat Lika – Krbava mit der Stadt Senj. Rekapitulation: Nachtragos – aktion, I. Komitat Lika – Krbava mit der Stadt Senj: Upravni kotar Gračac, mjesto Lovinac: Lovinac župna 115, R(K)ičice upna 180, Sv. Rok župna 65.
    - 2.2. Tiskani tabelarni prikaz s nazivom mjesta i crkve/kapele brojem komada i težinom.

Zbirka metala – zbirka evidencijskih kartica spašenih zvona od rekvizicije.

Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske

- Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine (MKM – SDKB): Dokumentacija Zemaljskoga povjerenstva za očuvanje spomenika, 1915. – 1918.: Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, br. 44/1914.
- Planoteka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture: Ostavština Gjure Szabe (MK-UZKB-OGS).

Literatura

- BISTROVIĆ, ŽELJKO. 2015. Rekvizicija zvona. // *Zaboravljeni rat 1914. – 1918.* Crikvenica: Muzej Grada Crikvenice, 57–61.
- BOGOVIĆ, MILE. 2015. – 2016. Moji predšasnici biskupi – u Senju, Otočcu, Krbavi, Modrušu, Vinodolu i Rijeci. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 42–43, 5–198.
- BOGOVIĆ, MILE. 2018. Crkva u velebitskom Podgorju u prošlosti i sadašnjosti. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 45, 5–254.
- BRAVAR, JOSIP. 1926. Posveta zvona. Gospić dne 26. 6. 1926. *Sveta Cecilija*, srpanj-kolovoz, br. 4., 141–142.
- BURATOVIĆ, MARICA. 2018. *Zvona moga škoja: zvona i duhovna kultura zvona na otoku Hvaru s posebnim osvrtom na rekviziciju 1915.-1918.* Hvar: Muzej hvarske baštine.
- BUTURAC, JOSIP. 1989. Katolički dnevnik „Hrvatska straža“ 1929. – 1941. *Croatica Christiana periodica*, vol. 13, br. 23, 141–200.
- DOČKAL, KAMILO. 1942. *Naša zvona i njihovi lijevaoci. Prilog hrvatskoj kampanologiji*, Zagreb: Diecezanski muzej Nadb. Zagrebačke.
- GRKOVIĆ, SANJA. *Zvona/cinkuši/kampane: slava glasu nebeskom.* Fototeka kulturne baštine Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. [http://www.kultura.hr/content/view/full/2315/\(offset\)/30](http://www.kultura.hr/content/view/full/2315/(offset)/30) (pristupljeno: 29. 4. 2024.)
- GRKOVIĆ, SANJA. 2018. Vladimir Tkalčić i fotografsko dokumentiranje baštine. *Informatica museologica* 49, 110–119.
- HOFFILLER, VIKTOR. 1919. Osvrt na rekviziciju zvona u Hrvatskoj. *Sveta Cecilija*, god. 13 /1, 7–11.
- HORVAT, ANĐELA. 1978/1979. O djelovanju „Povjerenstva za čuvanje spomenika u Zagrebu (1914. – 1923). *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 4–5, 11–35.

- JAPUNČIĆ, MILE. *Lovinački kraj. Vrijeme i ljudi*. Zagreb: vlastita naklada.
- KOLAR, MIRA. 2009. Lika u vrijeme dominacije seljačko-demokratske koalicije u skupštini Primorsko-krajiške oblasti 1927. i 1928. godine. // *Identitet Like: korijeni i razvitak*, knj. I. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 503–547.
- KOPRČINA, ARIJANA. 2022. Ljevači. // *Naše zlatne ruke. Tradicijski i umjetnički obrti Hrvatske*. / Somek Petra (ur.). Zagreb: Hrvatska obrtnička komora, 149–150.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, IVAN. 1891. *Natpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih zgradah itd. u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Knjižara Jugoslavenske akademije.
- LEČEK, SUZANA. 2009. Seljačka sloga i oblikovanje kulturno-nacionalnog identiteta u Lici između dvaju svjetskih ratova. // *Identitet Like: korijeni i razvitak*, knj. I. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb – Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 565–584.
- MATAIJA, IVICA. 2019. *Lička toponimija*. Sveučilište u Zadru. Disertacija. <https://repozitorij.unizd.hr/islandora/object/unizd:3278> (pristup: 10. 11. 2024.)
- MAROSLAVAC, STJEPAN. 2011. *Slava glasu nebeskom*, Đakovo: Đakovačko-osječka nadbiskupija.
- MESIĆ, HRVOJE; ŽIVKOVIĆ, GORAN. 2020. Rekvizicije u kulturi sjećanja grada Osijeka tijekom Prvoga svjetskog rata uz posebni osvrt na rekviziciju zvona crkve sv. Mihaela Arkandela. // *Šokačka rič*. / Bilić Anica (ur.). Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti VSŽ, 209–312.
- PAVIČIĆ, SNJEŽANA. 1998. Prilog poznavanju crkvenih zvona Hrvatske. *Peristil*, 41, 43–50.
- PETROVIĆ LEŠ, TIHANA. 2022. *Mjesta sjećanja. Sv. Rok i Lovinac*. Zagreb: Srednja Europa.
- PLETIKOSIĆ BARUNČIĆ, JULIJA. 2019. Pregled stradanja sakralne arhitekture katoličke crkve u Gospićko-senjskoj biskupiji u vrijeme Domovinskog rata. *MemorabiLika: znanstveni časopis za ličku i opću zavičajnost (povijest, arheologija, geografija, jezik, književnost, običaji, krajolik, društvo i arhivsko gradivo)*, god. 2, br. 1, 153–164.
- RADIĆ, NIKOLA. 2014. Zvona u Dubašnici. *Krčki zbornik: godišnjak Povijesnog društva otoka Krka*, No. 70, 123–152.
- SCHNEIDER, MARIJANA. 1973. *Portreti 1800. – 1870. Katalog muzejskih zbirki IX*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske.
- SJEKAVICA, ĐURO. 2013. Rekvizicije zvona u Prvom svjetskom ratu na području Dubrovačke biskupije. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, No. 51/2, 541–611.
- ŠUTE, IVICA. 2022. Gorska Hrvatska u 20. stoljeću. // *Prijelomna vremena. Hrvatske zemlje nakon 1918.* / Leček Suzana (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 605–635.

- ŠARIĆ, STJEPAN. Žalobni sastanak u Lovincu. *Narodni val*, br. 219, 22. IX. 1928., 5.
- TONEJC JURANOVIĆ, MARTINA. 2021. *Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1850. do 1990. godine*. Zagreb: Ministarstvo kulture i medija RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine.
- <https://minkulture.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/1%20Javni%20pozivi/2020/11%20Institucionalni%20razvoj%20zastite%20webZ.pdf> (pristup: 14. 12. 2024)
- WASTLER, JOSEF. Der Bronzenguss und dessen Meister in Steiermark. in: *Culturbilder aus Steiermark*, Graz 1890, 207–227. <https://diglib.tugraz.at/download.php?id=535f87bdbdd59&location=browse> (pristup: 31. 10. 2023.)
- Zvona umjetničke i historijske vrijednosti. *Službeni vjesnik biskupije Senjske i Modruške ili Krbavske*, 1916., br. 2, 61–64.
- ŽIC, IGOR. 2014. Laval Nugent, neokrunjeni kralj Hrvatske. *Glasnik plemićkog zbora* 11, 23–36.
- ŽIVKOVIĆ, ILIJA (ur.). 1996. *Ranjena crkva u Hrvatskoj: uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991.-1995.)*. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija, Hrvatski informativni centar, Hrvatska matica iseljenika, Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine Hrvatske.

Bells: „Folk Music Connecting the Past, Present, and Future“

A Contribution to the Cultural History of the Lovinac Region

Summary

At the beginning of the Homeland War, the parish church of St. Michael in Lovinac was destroyed by shelling, during which its bells were also damaged. Although impaired, the bells—through their inscriptions—reveal the period in which they were made and represent significant movable cultural assets. They should be properly protected and presented, not only due to their importance for the community in the context of cultural memory, but also for their cultural and historical value. This prompted an expansion of the research deeper into the past—to the bells that preceded them and were destroyed during the Great War (World War I), and further to other church bells in the Lovinac area.

Key words: Lovinac, St. Roch, Ričice, church bells, requisition, World War I, interwar period, Homeland War

Boris Trnski

boris.trnski@gmail.com; HR – 10 000 Zagreb

Prethodno priopćenje

(primljeno 9. 12. 2024.) (prihvaćeno 10. 2. 2025.)

355.48(497.562) "1860/1937"

355.09 Vrkljan, M.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0

LIČKI GENERAL MARTIN VRKLJAN OD PILARA (1860. – 1937.)

Sažetak

Hrvati imaju vrlo bogatu i slavnu vojnu te ratnu povijest i tradiciju, ali to još nije dovoljno istraženo. Najbolji dokaz tome su hrvatski generali i admirali, koji su proslavili hrvatske ratnike na bojnim poljima diljem Europe. Jedan od njih je i podmaršal austrougarske vojske Martin Vrkljan od Pilara, rodom iz Pilara kraj Sv. Roka. Kao i ostali lički generali i on je generalske činove stekao na bojnom polju i to u vrijeme Prvoga svjetskog rata, za što je odlikovan s dva visoka odličja za hrabrost i zapovijedanje postrojbom u ratnim uvjetima, što mu je osiguralo plemićku titulu. Odanost prema rodnom kraju pokazao je odabirom plemićkog pridjevka „von Pilar“ prema njegovom rodnom mjestu.¹ Hrvatsko domoljublje iskazao je djelovanjem u Družbi „Braće Hrvatskoga Zmaja“, čiji je bio aktivni član, za što je stekao zmajski grb i naziv „Zmaj Pilarski“.

Gljučne riječi: Lika, Martin Vrkljan od Pilara, hrvatski general, austrougarska vojska.

¹ Plemići su plemićke pridjevke sami određivali i to po mjestu rođenja, podrijetla, stečenih posjeda, isticanja u ratu i dr.

Uvod

U radu se istražuje životopis ličkog generala austrougarske vojske Martina Vrkljana od Pilara, kao jednog od stotinjak generala imenovanih do 1918., koji su rodom ili podrijetlom s područja Like. Na njegovom primjeru vidi se način na koji su lički generali stjecali najviše vojne činove i kako su se odnosili prema svojem rodnom kraju i hrvatskoj domovini. Njegov životopis izrađen je na temelju raščlambe austrijskih (državni arhiv, časopisi i tisak) te obiteljskih izvora. Osim toga, u radu se ukratko analizira svijest o hrvatskoj ratnoj povijesti i tradiciji, pojašnjava pojam generala, kao i značaj hrvatskih generala za hrvatsku ratnu povijest i tradiciju. Kao glavni dio rada analiziraju se obiteljske prilike i vojna karijera generala Martina Vrkljana od Pilara.

Hrvatska ratna povijest i tradicija

U Hrvatskoj vlada opće opravdano mišljenje kako su Hrvati narod koji ima bogatu vojnu i ratnu povijest i tradiciju. To mišljenje često se ističe u stručnim i znanstvenim krugovima, medijima i među hrvatskim pučanstvom, ali kada ga treba potkrijepiti konkretnim pokazateljima za to nema mogućnosti, jer nema potpunih, vjerodostojnih i znanstveno utemeljenih dokaza. U našoj državi ne postoji središnji nacionalni vojni (ratni) muzej u kojem bi bila izložena oprema hrvatskih vojnika i ratnika gledano kroz povijest i to njihove odore, oružje, kao i zastave hrvatskih ratnih postrojbi s opisom njihovoga ratnog puta. Zemlje u okružju imaju takve ustanove, primjerice Vojno-povijesni muzej u Beču, Muzej vojne povijesti u Budimpešti, Vojaški muzej u Mariboru ili Vojni muzej u Beogradu.

Pojedine povijesne knjige i znanstveni članci, napisani do sada, daju samo pojedinačne primjere iz hrvatske vojne i ratne povijesti i tradicije, a koji se odnose na hrvatske generale. Primjer tome je članak *Zaboravljeni hrvatski general Nikola Mišković* u kojem autor navodi: „...politička i vojna uloga hrvatskih vojnika u svim protuhrvatskim državama sustavno je marginalizirana pa je svaki napor u smislu rasvjetljavanja hrvatske vojne povijesti dobrodošao, naročito ukoliko se radi o uspješnom i uglednom hrvatskom časniku koji je svoje visoke činove i odličja dobio u francuskoj i u austrijskoj vojsci, ne zatajivši nikad svoju privrženost Hrvatskoj...“ (Maštrović, 1995: 686).

I strani autori pisali su o hrvatskim generalima pa su tako dvojica vojnih povjesničara iz Nacionalnog sveučilišta za javne službe u Budimpešti objavili članak

u hrvatskom časopisu *Podravina* pod naslovom „Hrvatski članovi carskog i kraljevskog generalskog stožera iz Podravine u Prvom svjetskom ratu“ (Padanyi; Balla, 2022: 96–108). Radi se o studiji u kojoj su analizirani osobni podatci iz životopisa trinaest hrvatskih generala s najvišim činovima (generalski činovi III., IV. i V. razine) iz elite austrougarskog generalskog zbora, tijekom Prvoga svjetskog rata, kojeg je činilo ukupno 178 generala.

Da je vojna služba na hrvatskom, a posebice ličkom, ozemlju bila tradicija dokazuje niz primjera hrvatskih časničkih obitelji. O tome piše i izvorni znanstveni rad „Hrvatska vojnička obitelj – Kneževići od Svete Helene“, u kojem se navodi: „Tijekom 18. i početkom 19. stoljeća u samo dva naraštaja, obitelj Knežević dala je osam časnika, od kojih su čak petorica postali generali, a otac i sin, Martin i Vinko Knežević, odlikovani su i najvišim vojnim odlikovanjem, Redom Marije Terezije. Čak su i dvije Martinove kćeri bile udane za časnike.“ (Brnardić, 2007: 289). Ta je tradicija nastavljena, što potvrđuje činjenica da je lički general Martin Knežević, po majčinoj strani, bio pradjed hrvatskog generala, vojskovođe i bana Josipa Jelačića.²

Još uvijek ne postoji jezgrovito, stručno pisano djelo u kojem bi se jednoznačno utvrdilo koliki je bio ukupan ili barem približan broj hrvatskih generala i admirala od 1804. do 1918. i koji je stvaran njihov doprinos u vojnom (ratnom) području djelovanja, kao i na mnogim drugim područjima na kojima su ostvarili izuzetne rezultate. To da su oni bili vrlo značajne osobe hrvatskog društva, u velikom broju zagovornici austrijske monarhije („austro-Hrvati“) i protivnici Jugoslavije, da je njihova brojnost značajna, a da nisu dovoljno istraženi, ustvrdio je 1974. Miroslav Krleža, tada ravnatelj Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda, u razgovoru s hrvatskim leksikografom Josipom Šentijom (Šentija, 2011: 88).

Jedino objavljeno djelo koje se cjelovito i stručno bavi životopisima hrvatskih generala i admirala je knjiga pod nazivom *Za kralja i dom – slike, životopisi i crtice 230 hrvatskih generala* koju potpisuju dva hrvatska generala austrougarske vojske, od kojih je jedan iz Like, a koja je izdana 1908. povodom 60-godišnjice vladanja cara i kralja Franje Josipa I. (Gerba; Tomičić, 1908: 1–52). Iako je to djelo od velikog značaja za hrvatsku povijest, u njemu se ne spominju svi hrvatski generali, a spominju se neki časnici koji nisu bili promaknuti u čin generala ili admirala.

2 Freiin Cecilija Marija Portner (Knežević). <https://www.geni.com/people/Freiin-Cecilija-Marija-Portner/6000000010996101011> (28. 11. 2024.)

Kod nas još nije izvršeno cjelovito istraživanje o časnicima u razdoblju od 1804. do 1918. koji su rođeni na tadašnjem hrvatskom ozemlju (Kraljevina Hrvatska i Slavonija, Kraljevina Dalmacija i Rijeka s okolicom) ili su podrijetlom s tog područja, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost, koji su nosili čin generala i admirala, najčešće u vojsci Austrijskog Carstva (od 1804. do 1867.) ili Austro-Ugarske Monarhije (od 1867. do 1918.). Kada se analizira cjeloviti (Schmidt-Brentano, 2007: 3–211) i djelomični (Schmidt-Brentano, 2006: 3–115) popis generala i admirala, s temeljnim biografskim podacima iz tog razdoblja, koji prezentira Austrijski državni arhiv (njem. *Österreichisches Staatsarchiv*), od njih približno 4000 uočava se oko 400 prezimena koja bi mogla potjecati s područja tadašnjih hrvatskih zemalja.

Najnovija istraživanja dokazuju da je broj hrvatskih generala i admirala koji su djelovali u razdoblju od 1804. do 1918. najmanje 397, što je oko 10 % od ukupnog broja generala i admirala. Kada se uzme u obzir da je udio stanovništva tadašnjih hrvatskih zemalja 1910. iznosio 6,46 %, može se ustvrditi da je broj hrvatskih generala i admirala iznenađujuće velik, obzirom na to da su oni teže stjecali generalske i admiralske činove od primjerice svojih kolega Austrijanaca i Mađara (Trnski, 2024: 136).

Odgovor na pitanje utemeljenja tako velikog broja hrvatskih generala i admirala ne leži u posebnom hrvatskom ratničkom genu, već u Vojnoj granici (krajini) koja je na velikom dijelu hrvatskog ozemlja ustanovljena još u XV. stoljeću. Pod nazivom „Krajina hrvatska“ prvi put se spominje 9. travnja 1559. (Bojničić, 1914: 70) u izvorima pisanim glagoljicom. Ona je bila obrambeni koridor prema Osmanskom Carstvu, u kojem su svi muški stanovnici od 18 do 60 godina starosti bili vojni obveznici³ i od 18. stoljeća konstantno ratovali za interese Habsburške Monarhije diljem Europe. Budući da su imali vrlo bogato ratno iskustvo, koje su stjecali stalnim ratovanjem protiv osmanske vojske od XV. stoljeća, hrvatski graničari bili su izuzetno poštovani ratnici. Nakon što je jedan dio hrvatskih graničarskih postrojbi (smještenih južno od rijeke Save) ratovao na strani slavnog vojskovođe Napoleona Bonapartea on je, jednom prigodom, izrekao: „Hrvati, vi ste prvi vojnici na svijetu!“ (Kalan, 2020: 40).

Područje Like pripadalo je Vojnoj granici (krajini), a na njemu su bile ustrojene dvije cjelovite graničarske pukovnije i to Lička graničarska pukovnija u Gospiću⁴

3 Vojna krajina. // *Vojna enciklopedija*, sv. 10. Beograd: Vojno-izdavački zavod, 1975.

4 Lička graničarska pukovnija. http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_8578 (pristupljeno 28. 11. 2024.)

i Otočka graničarska pukovnija⁵ u Otočcu te dijelovi Ogulinske graničarske pukovnije⁶ u Ogulinu (1. satnija u Krivom Putu, 2. satnija u Brinju i 3. satnija u Jezeranama). Osim toga, na području Like nalazila se i 79. pješачka pukovnija iz sastava redovne vojske Monarhije, čije zapovjedništvo se nalazilo u Otočcu. Na tom području rođeno je preko 80 generala i admirala, a s njega vuče podrijetlo još njih dvadesetak. Među njima nalaze se neki od najznačajnijih hrvatskih generala, a jedan od značajnijih je general Martin Vrkljan od Pilara.

Pojmovno određenje generala i generalski činovi

Pojam *general* potječe od latinske riječi *dux generalis* što znači *visoki vojni poglavar*. U suvremenim vojskama to je najviši čin časnika u kopненоj vojsci i ratnom zrakoplovstvu, koji zapovijeda višom vojnom združenom postrojbom, od brigade na više, ili vodi višu vojnu ustanovu ili službu u ministarstvu obrane.⁷ Vojne dužnosti za koje je kasnije uveden čin generala pojavile su se još u vojskama antičkih država.

Časnički naziv *general* pojavio se tek u 13. stoljeću u smislu *glavni* ili *vrhovni*. Prvo se kao *capitaine-général* i *colonel-général* pojavio u francuskoj vojsci, a nakon toga u španjolskoj i talijanskoj vojsci. U vojsci Habsburške Monarhije i drugim njemačkim zemljama tijekom 16. stoljeća iste dužnosti nazivale su se *Oberster Feldhauptmann* ili *Feldoberst*. Istodobno u tim vojskama *Feldmarschall* je bio zapovjednik konjaništva, *Feldzeugmeister* majstor ratnog oružja, a *Arkeley Oberst* majstor topništva. Najviši vojni čin *General-Feldmarschall* pojavio se kao *Feldmarschall* u vojskama Habsburške Monarhije⁸ i Velike Britanije. Sam pojam *general* i *generalni* korišteni su posebice u njemačkim zemljama, za viša stručna zvanja generalskog ranga. Tako je *Generalquartiermeister* bio odgovoran za fortifikacije, izviđanje i logistiku. U 17. stoljeću najvišu upravno-izvršnu vlast u

5 Otočka graničarska pukovnija u Otočcu. http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_9123 (pristupljeno 28. 11. 2024.)

6 Ogulinska graničarska pukovnija. http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_8832 (pristupljeno 28. 11. 2024.)

7 general. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 8. 2. 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/general>>.

8 U Habsburškoj Monarhiji su čin *Feldmarschalla* mogli steći samo visoki plemići austrijskog podrijetla koji su završili Terezijansku vojnu akademiju u Bečkom Novom Mjestu. To pravilo je važno do 1. veljače 1918. kada je u taj čin promaknut Svetozar Borojević, koji nije ispunjavao niti jedan od traženih uvjeta.

vojskama njemačkih zemalja imao je *Generalgewaltiger* i *Generalprofos*. Korištena su i zvanja: general-intendant, general-auditor, general-liječnik, generalni ratni komesar i dr. Od 17. stoljeća u Habsburškoj Monarhiji postojala su, kao viša vojno-područna zapovjedništva, tzv. *generalati*, odnosno generalna (glavna) zapovjedništva (*Generalkomandos*), kojima su zapovijedali generali (*Kommandierender General* ili *General Kommandant*). Na području Hrvatsko-slavonske vojne granice (krajine) bili su ustrojeni Varaždinski i Karlovački generalat.⁹

Čin generala pojavio se početkom 17. stoljeća prvo u francuskoj vojsci. Razvojem vojnog sustava započelo je i stupnjevanje generalskih činova. U habsburškoj vojsci postojala su tri generalska čina. U toj vojsci najniži generalski čin bio je *Generalfeldwachtmeister*, koji je oko 1750. promijenio naziv u *Generalmajor* (Schmidt-Brentano, 2006: 2). Prvi viši generalski čin bio je *Feldmarschall-leutnant* (podmaršal). Sljedeći čin u toj vojsci, u tri inačice, bio je *General der Infanterie* (general pješaštva), *General der Kavallerie* (general konjaništva) ili *Feldzeugmeister* (general topništva i inženjerije) (Schmidt-Brentano, 2007: 2), a dodjeljivan je najčešće zapovjednicima najviših postrojbi roda ili korpusa i armija. *Feldzeugmeister* se od 1908. u austro-ugarskoj vojsci dodjeljivao samo generalima topništva. Činovi generala su krajem 19. i početkom 20. stoljeća uvedeni i u službe i struke, ali samo prva dva generalska stupnja. Godine 1915. u austrougarsku vojsku uveden je čin *Generaloberst* (general-pukovnik), koji su stekli najviši zapovjednici rodovskih postrojbi, glavni inspektori vojske i zapovjednici armija.

Značaj hrvatskih generala u razdoblju od 1804. do 1918.

Temeljem raščlambe životopisa hrvatskih generala može se zaključiti da se njihov značaj ogleda u sljedećem:

- bili su najistaknutiji predstavnici, najčešće hrvatskih vojnih postrojbi, koji su se kao vojskovođe dokazali na bojnom polju,
- bili su istaknuti visoki ratni zapovjednici koji su zapovijedali postrojbama od ranga brigade, od kojih su neke početkom Prvoga svjetskog rata brojile i više od 14.000 pripadnika pa do skupine armija, koje su brojile i do 500.000 pripadnika,
- najvećim dijelom bili su dokazani hrvatski domoljubi (Trnski, 2024: 20), koji se nisu odricali svojeg domoljublja često ni pod cijenu osobnog napretka u vojnoj

9 General. // *Vojna enciklopedija*, sv. 3. Beograd: Vojno-izdavački zavod, 1972.

- službi i isticali su svoje domoljublje bez obzira na posljedice, što je i bio razlog da su u velikom broju slučajeva ostali „zaboravljeni“ i „odbačeni“,
- neki od njih bili su istinski dobročinitelji i mecene, koji su svoju stečenu imovinu nerijetko oporučno ostavljali „u korist naroda hrvatskoga“ (Trnski, 2024: 40) ili su se bavili humanitarnim radom među hrvatskim pučanstvom,
  - mnogi od njih bili su znanstvenici koji su pisali stručna i znanstvena djela te imali desetak priznatih tehničkih patenata (Ćićerić, 2020: 151),
  - neki od njih bili su istinski intelektualci koji su formirali glumačke skupine koje su izvodile kazališne predstave na hrvatskom jeziku, a sami su pisali knjige na hrvatskom jeziku i bavili se slikarstvom (Trnski, 2024: 32–33),
  - mnogi od njih, posebice vojni inženjeri, bili su priznati graditelji iza kojih su diljem Hrvatske ostajali znameniti graditeljski pothvati, kao primjerice poznata brdska cesta „Lujzijana“ (Vujasinović, 2007: 164),
  - skoro svi su bili nositelji najviših domaćih ili stranih odličja za hrabrost i zapovijedanje u ratu, temeljem kojih su stjecali plemićke titule, od običnog plemića pa sve do grofa i zbog toga se najčešće ženili sa srednjoeuropskim plemkinjama, što je jednim dijelom Hrvate uvelo u srednjoeuropski kulturni krug,
  - oni su dokaz iznimnoga hrvatskog ratnog umijeća, o kojem je pisao i najpoznatiji klasik teorije o ratnom umijeću, pruski general Carl von Clausewitz (Gerba; Tomičić, 1908: 19),
  - oni su dokaz hrvatske vojne odanosti i najbolji su način kojim se konkretno može dokazati bogata vojna i ratna tradicija Hrvata.

Martin Vrkljan od Pilara – obiteljske prilike

Martin Vrkljan od Pilara (Slika 1.) koji se u austrijskim izvorima spominje pod nazivom *Werklein, Verkljan von Pilar* (Schmidt-Brentano, 2007: 193) rođen je 10. studenog 1860. u Pilaru kraj Sv. Roka. Potječe iz graničarskog mjesta koje je dalo više vojnih časnika, a ističe se rod Vrkljana. Ovdje spominjem tek Stjepana Vrkljana (Werklein Stephan) koji je, za uspjehe ostvarene na bojnopolju, u činu poručnika Ličke graničarske pukovnije 27. listopada 1793. stekao titulu austrijskog plemića¹⁰ i pravo na grb (Slika 2.). Član obitelji Josip Vrkljan (Werklein Joseph) (Slika 3.) se u činu natporučnika austrijske vojske posebice istaknuo u koalicijskim ratovima

10 Werklein Stephan. <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4376436> (pristupljeno 29. 11. 2024.)

Slika 1. Podmaršal Martin Vrkljan od Pilara

Izvor: Martin Verkljan von Pilar.
<https://www.archivinformationssystem.at/bild.aspx?VEID=3121564&DEID=10>
 (pristupljeno 29. 11. 2024.)

Slika 2. Plemički grb Stjepana Vrkljana

Izvor: Werklein Stephan.
<https://www.archivinformationssystem.at/bild.aspx?VEID=4376436&DEID=10>
 (pristupljeno 29. 11. 2024.)

Slika 3. Barun Josip Vrkljan

Izvor: Werklein Joseph.
<https://www.geni.com/people/baron-joseph-von-Werklein/6000000017497180687>
 (pristupljeno 29. 11. 2024.)

Slika 4. Barunski grb Josipa Vrkljana

Izvor: Werklein Joseph.
<https://www.archivinformationssystem.at/bild.aspx?VEID=4376437&DEID=10>
 (pristupljeno 29. 11. 2024.)

Slika 5. Ljuba (Marija Antonija)
rođ. Šarić i suprug Martin Vrkljan

Izvor: PETROVIĆ LEŠ, TIHANA. 2022. Mjesta sjećanja
Sveti Rok i Lovinac. Zagreb: Srednja Europa, 104.

protiv vojske Napoleona Bonaparte, za što je odlikovan Redom željezne krune II. klase. Sukladno statutu tog odličja 24. travnja 1820. stekao je titulu austrijskog baruna¹¹ i pravo na barunski grb (Slika 4.).

Martin Vrkljan od Pilara stric je kapetana bojnog broda Andre (Andrije) Vrkljana, pomorskog časnika, zapovjednika Hrvatske pomorske legije, koja se u sastavu njemačke „Kriegsmarine“ od srpnja 1941. do 1944. borila na Crnom moru. Nakon povratka u zemlju, u činu kapetana bojnog broda, imenovan je za načelnika stožera Hrvatske mornarice. Početkom svibnja 1945. uhitili su ga i zatvorili saveznici. Nakon što je pušten iz zatvora otišao je u Argentinu, a potom u Austriju. Nastavio je politički djelovati u ustaškom pokretu te je bio član Vlade NDH u izbjeglištvu.¹²

Martin Vrkljan od Pilara bio je oženjen s Ljubom (Marijom Antonijom) Vrkljan, rođ. Šarić (Slika 5.).

Martin Vrkljan od Pilara – vojna karijera

Vojnu karijeru započeo je kao kadet u 102. pješačkoj pukovniji u Benešovu (Češka), u kojoj je, nakon završetka izobrazbe, promaknut u čin poručnika (*Leutnant*) i imenovan za zapovjednika voda pješaštva. Na toj dužnosti promaknut je u čin natporučnika (*Oberleutnant*). U istoj postrojbi 1. studenog 1890. promaknut je u čin satnika II. klase (*Hauptmann II. Classe*) i premješten u 26. pješačku pukovniju u Ostrogonu (Mađarska).¹³ U toj postrojbi 1. studenog 1893. promaknut je u čin satnika I. klase (*Hauptmann I. Classe*).¹⁴

11 Werklein Joseph. <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4376437> (pristupljeno 29. 11. 2024.)

12 *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941. – 1945.*, 1997. Minerva, Zagreb, 435.

13 Das November-Avancement. *Deutsches Volksblatt*, 1890., 655, Wien, 11.

14 Das November-Avancement. *Neue Freie Presse*, 1893., 10484, Wien, 23.

Slika 6. Pukovnik Martin Vrkljan (x) pred postrojenom
16. varaždinskom pješačkom pukovnijom u Beču

Izvor: Zur Jubiläumsfeier des Warasdiner Infanterie-regiments Nr. 16.
Österreichische Illustrierte Zeitung, 1913., 45, Wien, 46.

U tom činu obnašao je dužnost zapovjednika 7. satnije 26. pješačke pukovnije.¹⁵ Za uspješno obnašanje te dužnosti 6. svibnja 1901. pohvaljen je od cara.¹⁶ Dana 22. ožujka 1902. sudjelovao je u izaslanstvu 26. pješačke pukovnije, tada stacionirane u Beču, koje je pohodilo u St. Petersburg kod počasnog vlasnika pukovnije, čije ime je pukovnija nosila, velikoga ruskog kneza Mihajla Nikolajeviča, povodom 50 godina njegove počasti.¹⁷ U izaslanstvu pukovnije, osim njega, bio je zapovjednik pukovnije i njegov pobočnik. Zbog toga ga je 12. travnja 1902. ruski car Nikola II. odlikovao ruskim Redom sv. Stanislava II. klase.¹⁸ U istoj postrojbi 1. studenog 1902. promaknut je u čin bojnika (*Major*)¹⁹, a 1. studenog 1907. u čin dopukovnika (*Oberstleutnant*).²⁰ U činu dopukovnika 1. veljače 1909. premješten

15 Militärische Belobungen. *Militär-Zeitung*, 1900., 33., Wien, 265.

16 Aus der Armeeverordnungsblatte. *Neues Wiener Tagblatt*, 1901., 123, Wien, 6.

17 Hof und Gesellschaft, *Sport und Salon*, 1902., 11, Wien, 11.

18 Armee und Marine, *Sport und Salon*, 1902., 14, Wien, 11.

19 Das November-Avancement. *Neue Freie Presse*, 1902., 13716, Wien, 17.

20 Das November-Avancement. *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 1907., 251, Wien, 35.

je u 70. pješačku pukovnicu u Petrovaradinu (Srijem).²¹ Za uspješno obnašanje dotadašnjih dužnosti u toj postrojbi 9. travnja 1909. odlikovan je Križem za vojne zasluge (*Militärverdienstkreuz*).²² Zbog potrebe službe, već 20. svibnja 1910. premješten je u 3. bosansko-hercegovačku pješačku pukovnicu u Tuzli.²³ U toj postrojbi 1. studenog 1910. promoviran je u čin pukovnika (*Oberst*). Istom odlukom ujedno je i imenovan za zapovjednika 16. varaždinske pješačke pukovnije u Bjelovaru.²⁴ Dana 6. ožujka 1912. premjestio je zapovjedništvo, 1. i 2. pješačku bojnu 16. varaždinske pješačke pukovnije iz Bjelovara u Beč.²⁵ Nakon što je veći dio pukovnije uspješno premješten u Beč, 21. ožujka 1912. sa svojim zapovjedništvom primljen je u audijenciju kod cara Franje Josipa I. u njegovoj rezidenciji u Schönbrunn.²⁶ Sredinom kolovoza 1913. organizirao je proslavu 40-godišnjice postojanja pukovnije. Tom prigodom su za vojni vrh predstavljene povijesne postrojbe iz kojih je nastala 16. varaždinska pješačka pukovnica, a on je pred postrojbom održao prigodni svečarski govor (Slika 6.) i pripadnicima postrojbe podijelio zaslužena odličja.²⁷ Tijekom 1913. kao zapovjednik pukovnije sudjelovao je u državnim protokolarnim aktivnostima vezanim za dolazak najviših gostiju koji su službeno dolazili u Beč,²⁸ a njegova postrojba bila je pokazna postrojba prigodom demonstriranja vojnih vještina za strane vojne i diplomatske predstavnike.²⁹

Pred početak Prvoga svjetskog rata 11. srpnja 1914. imenovan je za zapovjednika 14. brdske brigade u Tivtu (današnja Crna Gora).³⁰ Dana 7. kolovoza 1914. pohvaljen je od zapovjednika 2. korpusa u Beču za tri godine i osam mjeseci dugo uspješno zapovijedanje 16. varaždinskom pješačkom pukovnijom.³¹ Početkom Prvoga svjetskog rata zapovijedao je 14. brdskom brigadom koja je isprva branila područje Bokokotorskog zaljeva, a nakon toga u sastavu 47. pješačke divizije iz Herceg Novog, XVI. korpusa iz Dubrovnika sudjelovala u napadnim operacijama

21 Aus der Verordnungsblatte für das k. und k. Heer. *Agramer Zeitung*, 1909., 31, Agram, 3.

22 Aus der Verordnungsblatte für das k. und k. Heer. *Agramer Zeitung*, 1909., 81, Agram, 3.

23 Aus der Verordnungsblatte für das k. und k. Heer. *Agramer Zeitung*, 1910., 113, Agram, 3.

24 Amtlicher Teil. *Wiener Zeitung*, 1910., 246, Wien, 4.

25 Das Garnisonswechsel in Wien. *Neue Freie Presse*, 1912., 17065, Wien, 14.

26 Kleine Chronik. *Wiener Zeitung*, 1910., 246, Wien, 4.

27 Zur Jubiläumsfeier des Warasdiner Infanterie-regiments Nr. 16. *Österreichische Illustrierte Zeitung*, 1913., 45, Wien, 46.

28 Der deutsche Kaiser in Wien. *Wiener Montagblatt*, 1913., 43, Wien, 1.

29 Armee und Marine. *Sport und Salon*, 1913., 32, Wien, 10.

30 Amtlicher Teil. *Wiener Zeitung*, 1914., 160, Wien, 1.

31 Militärische Belobungen. *Neues Wiener Tagblatt*, 1914., 216, Wien, 12.

Slika 7. Red željezne krune III. klase s ratnom dekoracijom

Izvor: Orden der Eisernen Krone. <https://en.militariawien.com/product-page/orden-der-eisernen-krone> (pristupljeno 29. 11. 2024.)

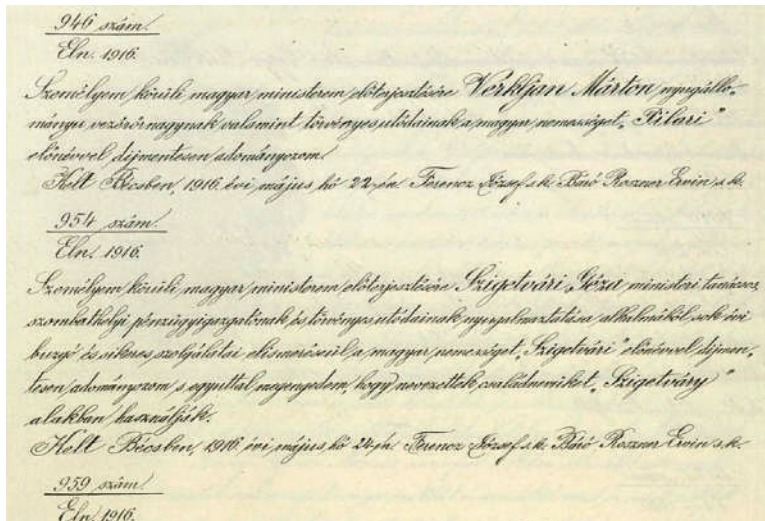
Slika 8. Časnički križ Reda Franje Josipa s ratnom dekoracijom

Izvor: Franz Joseph Orden. <https://rauch-auctions.bidinside.com/de/lot/49662/sterreich-monarchie-franz-joseph-orden-/#gallery-1> (pristupljeno 29. 11. 2024.)

Slika 9. Zmajski grb Martina Vrkljana Pilarskog

Izvor: MOHR, VIKTOR; KUKEC, STJEPAN. 1943. Zmajski grbovnik, Zagreb: Arhiv Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja“, 948.

Slika 10. Izvod iz odluke o dodjeli plemićke titule Martinu Vrkljanu de Pilar u Knjizi ugarskog plemstva

Izvor: Verkljan Marton de Pilar. https://archives.hungaricana.hu/en/libiregii/view/hu_mnl_ol_a057_73_0306/?image=0&pg=320&bbox=1006%2C-1841%2C2462%2C-50 (pristupljeno 3. 12. 2024.)

Slika 11. Grobnica u kojoj je pokopan Martin Vrkljan Pilarski

Izvor: Gradsko groblje Mirogoj (foto Jasenka Kranjčević, 2024.)

na Srbiju, u kojima je Martin Vrkljan od Pilara iskazao ratno umijeće. Na dužnosti zapovjednika 14. brdske brigade 1. studenog 1914. promaknut je u čin generalbojnika (*Generalmajor*).³² Nakon provedene procjene preostale radne sposobnosti proglašen je privremeno nesposoban za djelatnu vojnu službu iz koje je otpušten 1. travnja 1915., s mogućnošću povratka nakon šest mjeseci.³³ Zbog potreba Prvoga svjetskog rata 1. studenog 1915. reaktiviran je u vojnu službu na vlastitu zamolbu. „Kao priznanje za hrabro vođenje brdske brigade pred neprijateljem“ 12. studenog 1915. odlikovan je Redom željezne krune III. klase s ratnom dekoracijom (*der Orden der Eisernen Krone III. Classe mit der Kriegsdekoration*)³⁴ (Slika 7.). Od početka 1916. do kraja Prvoga svjetskog rata obnašao je dužnost načelnika Vojnog odjela u Vojnom zapovjedništvu u Temišvaru (Rumunjska). Budući da je bio odlikovan Redom željezne krune III. klase s ratnom dekoracijom 22. svibnja 1916. stekao je titulu ugarskog plemića (Slika 10.), s izvornim (mađarskim) pridjevkom „de Pilar“,³⁵ ali bez plemićkog grba. Zbog zdravstvenih problema od 2. do 8. svibnja 1917. nalazio se na oporavku u Vojnom lječilištu Karlovy Vary u Češkoj.³⁶ Na istoj dužnosti 25.

32 Amtlicher Teil. *Wiener Zeitung*, 1914., 263, Wien, 1.

33 Amtlicher Teil. *Wiener Zeitung*, 1915., 71, Wien, 4.

34 Aus der Armeeverordnungsblättern. *Linzer Volksblatt*, 1915, 278, Linz, 4.

35 Verkljan de Pilar Márton. https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_73_0306/?image=0&pg=320&bbox=-1006%2C-1841%2C2462%2C-50 (pristupljeno 3. 12. 2024.)

36 Kurgäste Karlsbads. *Curliste Karlsbad*, 1917., 5, Karlsbad, 10.

kolovoza 1917. odlikovan je Časničkim križem Reda Franje Josipa s ratnom dekoracijom (*das Offizierskreuz des Franz-Josef-Ordens mit der Kriegsdcoration*)³⁷ (Slika 8.). Dana 5. siječnja 1918. promaknut je u počasni čin podmaršala (*Feldmarschall-Leutnant*). Zbog zasluga stečenih u obnašanju dužnosti u ratnim uvjetima 26. listopada 1918. pohvaljen je od cara.³⁸ Bio je odlikovan s ukupno devet odličja. Po završetku Prvoga svjetskog rata živio je u Zagrebu i bio aktivan u promicanju hrvatske povijesti i tradicije, kao i svojega rodnog kraja. Dana 7. listopada 1936. imenovan je za člana utemeljitelja Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja“ kao „Zmaj Pilarski“ i stekao je zmajski grb (Slika 9.) (Mohr; Kukec, 1943: 948). Umro je 20. svibnja 1937. u Zagrebu. Pokopan je na zagrebačkom groblju Mirogoj,³⁹ blizu glavnog ulaza s lijeve strane, u polju 7, razredu I. (Slika 11.).

Zaključak

Hrvati nesumnjivo imaju bogatu i slavnu vojnu te ratnu povijest i tradiciju, a hrvatski generali i admirali su najbolji dokaz za to. Od ukupnog broja generala i admirala Habsburške Monarhije u razdoblju od 1804. do 1918. njih oko 400, što je oko deset posto, rođeno je ili vuče podrijetlo s tadašnjega hrvatskog ozemlja. Čak oko jedne četvrtine toga broja otpada na ličke generale i admirale. Jedan od značajnijih ličkih generala je podmaršal austrougarske vojske Martin Vrkljan od Pilara. Kao i svi lički generali i admirali i on je svoje generalske činove stekao na bojnopolju. Tamo je zaslužio i visoka odličja koja su mu osigurala stjecanje titule ugarskog plemića. Kako bi dokazao svoju odanost rodnom kraju izabrao je plemićki pridjev „od Pilara“. Svoje hrvatsko domoljublje dokazao je angažiranjem u Družbi „Braća Hrvatskoga Zmaja“ u kojoj je imenovan za člana utemeljitelja kao „Zmaj Pilarski“ i stekao je zmajski grb.

Zahvaljujem se dr. sc. Tihani Petrović Leš, redovitoj profesorici na ideji i stručnoj pomoći kod pisanja članka te obiteljskim podatcima za Martina Vrkljana Pilarskog. Osim toga, zahvaljujem se i prof. dr. sc. Mislavu Grgiću, Zmaju Strossmayerskom, Velikom meštru te pukovniku doc. dr. sc. Željku Heimeru, Zmaju od Mesničkih vrata, Meštru obredničaru i Heroldu Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja“ za podatke i slike vezane za članstvo generala Martina Vrkljana Pilarskog u Družbi „Braća Hrvatskoga Zmaja“.

37 Auszug aus der Verordnungsblatte Nr. 160. *Feldblatt*, 1917., 1029, Wien, 3.

38 Auszug aus der Verordnungsblatte Nr. 191. *Feldblatt*, 1918., 1457, Wien, 4.

39 Martin Vrkljan de Pilar. <https://www.gradskagroblja.hr/trazilica-pokojnika/15> (pristupljeno 29. 11. 2024.)

Izvori

Elektronički izvori

- Franz Joseph Orden. <https://rauch-auctions.bidinside.com/de/lot/49662/sterreich-monarchie-franz-joseph-orden-/#gallery-1> (pristupljeno 29. 11. 2024.)
- Freiin Cecilija Marija Portner (Knežević). <https://www.geni.com/people/Freiin-Cecilija-Marija-Portner/6000000010996101011> (pristupljeno 28. 11. 2024.)
- general. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/general> (pristupljeno 28. 11. 2024.)
- Lička graničarska pukovnija. http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_8578 (pristupljeno 28. 11. 2024.)
- Martin Verkljan von Pilar. <https://www.archivinformationssystem.at/bild.aspx?VEID=3121564&DEID=10> (pristupljeno 29. 11. 2024.)
- Martin Vrkljan de Pilar. <https://www.gradskagroblja.hr/trazilica-pokojnika/15> (pristupljeno 29. 11. 2024.)
- Ogulinska graničarska pukovnija. http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_8832 (pristupljeno 28. 11. 2024.)
- Orden der Eisernern Krone. <https://en.militaria-wien.com/product-page/orden-der-eisernern-krone> (pristupljeno 29. 11. 2024.)
- Otočka graničarska pukovnija. http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_9123 (pristupljeno 28. 11. 2024.)
- Verkljan Marton de Pilar. https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_73_0306/?image=0&pg=320&bbox=-1006%2C-1841%2C2462%2C-50 (pristupljeno 3. 12. 2024.)
- Werklein Joseph. <https://www.archivinformationssystem.at/bild.aspx?VEID=4376437&DEID=10> (pristupljeno 29. 11. 2024.)
- Werklein Joseph. <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4376437> (pristupljeno 29. 11. 2024.)
- Werklein Joseph. <https://www.geni.com/people/baron-Joseph-von-Werklein/6000000017497180687> (pristupljeno 29. 11. 2024.)
- Werklein Stephan. <https://www.archivinformationssystem.at/bild.aspx?VEID=4376436&DEID=10> (pristupljeno 29. 11. 2024.)
- Werklein Stephan. <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4376436> (pristupljeno 29. 11. 2024.)

Literatura

- Amtlicher Teil. *Wiener Zeitung*, 1910., 246, Wien, 4.
- Amtlicher Teil. *Wiener Zeitung*, 1914., 160, Wien, 1.
- Amtlicher Teil. *Wiener Zeitung*, 1914., 263, Wien, 1.
- Amtlicher Teil. *Wiener Zeitung*, 1915., 71, Wien, 4.
- Armee und Marine, *Sport und Salon*, 1902., 14, Wien, 11.
- Armee und Marine. *Sport und Salon*, 1913., 32, Wien, 10.
- Aus der Armeeverordnungsblatte. *Neues Wiener Tagblatt*, 1901., 123, Wien, 6.
- Aus der Armeeverordnungsblättern. *Linzer Volksblatt*, 1915., 278, Linz, 4.
- Aus der Verordnungsblatte für das k. und k. Heer. *Agramer Zeitung*, 1909., 31, Agram, 3.
- Aus der Verordnungsblatte für das k. und k. Heer. *Agramer Zeitung*, 1909., 81, Agram, 3.
- Aus der Verordnungsblatte für das k. und k. Heer. *Agramer Zeitung*, 1910., 113, Agram, 3.
- Auszug aus der Verordnungsblatte Nr. 160. *Feldblatt*, 1917., 1029, Wien, 3.
- Auszug aus der Verordnungsblatte Nr. 191. *Feldblatt*, 1918., 1457, Wien, 4.
- BOJNIČIĆ, IVAN. 1914. *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arhiva*. Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara.
- BRNARDIĆ, VLADIMIR. 2007. Hrvatska vojnička obitelj – Kneževići od Svete Helene. *Historical contributions = Historische Beiträge*, Vol. 26, No. 33, 289–308.
- ĆIĆERIĆ, TONČI. 2020. Prilozi za biografiju admirala Antona Račića. *Tusculum – časopis za solinske teme*, 13, Solin, 135–152.
- Das Garnisonswechsel in Wien. *Neue Freie Presse*, 1912., 17065, Wien, 14.
- Das November-Avancement. *Deutsches Volksblatt*, 1890., 655, Wien, 11.
- Das November-Avancement. *Neue Freie Presse*, 1893., 10484, Wien, 23.
- Das November-Avancement. *Neue Freie Presse*, 1902., 13716, Wien, 17.
- Das November-Avancement. *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 1907., 251, Wien, 35.
- Der deutsche Kaiser in Wien. *Wiener Montagblatt*, 1913., 43, Wien, 1.
- General. // *Vojna enciklopedija*, sv. 3. Beograd: Vojno-izdavački zavod, 1972.
- GERBA, RADE; TOMIČIĆ, IVAN. 1908. *Za kralja i dom – slike, životopisi i crtice 230 hrvatskih generala*. Bjelovar: Knjižara Lav. Weissa.
- Hof und Gesellschaft, *Sport und Salon*, 1902., 11, Wien, 11.
- KALAN, MARIO. 2020. *Hrvatsko-francuski general Marko Slivarić Heldenburški*. Pleternica: Tolero j. d.o.o.
- Kleine Chronik. *Wiener Zeitung*, 1910., 246, Wien, 4.
- Kurgäste Karlsbads. *Curliste Karlsbad*, 1917., 5, Karlsbad, 10.

- MAŠTROVIĆ, TIHOMIL. 1995. Zaboravljeni hrvatski general Nikola Maštrović. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 37, Zadar, 685–716.
- Militärische Belobungen. *Militär-Zeitung*, 1900., 33., Wien, 265.
- Militärische Belobungen. *Neues Wiener Tagblatt*, 1914., 216, Wien, 12.
- MOHR, VIKTOR; KUKEC, STJEPAN. 1943. *Zmajski grbovnik*, Zagreb: Arhiv Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja“.
- PADÁNYI, JÓZSEF; BALLA, TIBOR. 2022. Hrvatski članovi carskog i kraljevskog generalskog stožera iz Podravine u Prvom svjetskom ratu. *Podravina*, 42, Koprivnica, 96–108.
- PETROVIĆ LEŠ, TIHANA. 2022. *Mjesta sjećanja Sveti Rok i Lovinac*. Zagreb: Srednja Europa.
- SCHMIDT-BRENTANO, ANTONIO. 2006. *Kaiserliche k. k. bzw. Generalität (1618–1815)*. Wien: Österreichisches Staatsarchiv.
- SCHMIDT-BRENTANO, ANTONIO. 2007. *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität (1816–1918)*. Wien: Österreichisches Staatsarchiv.
- ŠENTIJA, JOSIP. 2011. *S Krležom, poslije '71. – zapisi iz leksikografskog rokovnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941. – 1945.* 1997. Zagreb: Minerva.
- TRNSKI, BORIS. 2024. Đuro Čanić – hrvatski general, junak, vojskovođa, domoljub, vojni pisac i mecena. *Vojna povijest – Magazin za vojnu povijest*, 158, Zagreb, 20–25.
- TRNSKI, BORIS. 2024. Generali Kulmer i Wagner u hrvatskom kulturnom krugu, *Godišnjak njemačke zajednice, Zemaljske udruge Podunavskih Švaba u Hrvatskoj*, 31, Osijek, 135–148.
- TRNSKI, BORIS. 2024. Marko Crljen – hrvatski general, domoljub, mecena, intelektualac te vojni i politički pisac. *Vojna povijest – Magazin za vojnu povijest*, 161, Zagreb, 38–41.
- TRNSKI, BORIS. 2024. Nikola Maštrović – hrvatski general, junak, domoljub, graditelj, intelektualac, dobrotvor i „otac kraja“. *Vojna povijest – Magazin za vojnu povijest*, 160, Zagreb, 28–33.
- *Vojna krajina. // Vojna enciklopedija*, sv. 10. Beograd: Vojno-izdavački zavod, 1975.
- VUJASINOVIĆ, BRANKO. 2007. *Istaknute osobe u Hrvatskom vodnom gospodarstvu kroz povijest*. Zagreb: Hrvatsko društvo za odvodnju i navodnjavanje.
- Zur Jubiläumsfeier des Warasdiner Infanterie-regiments Nr. 16. *Österreichische Illustrierte Zeitung*, 1913., 45, Wien, 46.

The Lika General Martin Vrkljan von Pilar (1860 – 1937)

Summary

Croats have a rich and distinguished military history and tradition, yet many aspects of it remain insufficiently explored. One of the best examples of this legacy is the group of Croatian generals and admirals who brought fame to Croatian soldiers on battlefields across Europe. Among them was Martin Vrkljan von Pilar, an Austro-Hungarian Army lieutenant field marshal, originally from Pilar near St. Roch (Sv. Rok). Like other generals from the Lika region, he earned his ranks on the battlefield, particularly during World War I, for which he was awarded two high decorations for bravery and leadership in combat. These honors also secured him a noble title. He demonstrated his loyalty to his birthplace by choosing the noble predicate „von Pilar“, derived from his native village. His Croatian patriotism was further expressed through his active membership in the society „Brethren of the Croatian Dragon“, for which he received a dragon emblem and the honorary name „Dragon of Pilar.“

Key words: Lika, Martin Vrkljan von Pilar, Croatian general, Austro-Hungarian Army

Vladimir Šulentić

vladimir.sulentic@gmail.com; HR – 53000 Gospić

Pregledni članak

(primljeno 9. 12. 2024.) (prihvaćeno 25. 3. 2025.)

77.065(497.562Gospić)(091)

929-055.5 Verson

Ovaj rad dostupan je za upotrebu
pod međunarodnom licencom
Creative Commons Attribution 4.0

FOTOGRAFSKA DJELATNOST OBITELJI VERSON U GOSPIĆU

Sažetak

Kronološkim slijedom, počevši od sedamdesetih godina 19. stoljeća, u ovome radu nastoji se prikazati razvoj fotografske djelatnosti u Gospiću kroz djelovanje brojnih fotografa, od amaterskih i putujućih do onih koji su se bavili dokumentiranjem života te onih kojima je fotografija bila profesionalno zanimanje. U nizu zvučnih fotografskih imena koja su se među prvima pojavila u Lici poput Ivana Standla ili Rudolfa Mosingera, posebno je ostalo zabilježeno prezime Verson i to ponajviše zahvaljujući njihovom dugotrajnom i neprekidnom radu. Porijeklom iz Italije, izučivši urarski zanat u Senju, Francesco Verson otisnuo se u svijet gdje je upoznao sve čari fotografskog aparata. Nakon kratkog boravka na Hvaru gdje je započeo svoj samostalni fotografski posao, oko 1893. godine došao se i za stalno nastanio u Gospiću i „od urara Francesca postao slikar Franjo“. Nakon trideset godina aktivnog rada očevo fotografski posao, kao i društvenu angažiranost nastavili su sinovi Juraj i Anton i tijekom tog vremena posao proširili i izvan granica Gospića i Like, otvorivši poslovnice u Korenici i Senju. Kroz dvije generacije Versoni su u Gospiću djelovali više od pola stoljeća i za to vrijeme načinili tisuće slikovnih zapisa gdje su objektivom uhvatili najznačajnije događaje i poznate osobe koje su posjetile Gospić, ali i bezbrojne privatne trenutke i portrete svojih sugrađana.

Ključne riječi: fotografija, Verson, slikar, Gospić, atelijer

„Mladost i ljepota prolazi,
ali naše slike ostaju.
One ne stare, one su lijepe
i mlade i nakon naše smrti“

Viktor Verson, 1. rujna 1978.

(rukopisni zapis autora na poledini jedne obiteljske fotografije upućene nećaku Tihomiru „Braci“ u Gospiću)

Uvod

U Zagrebu već od sredine 1850-ih posluju foto-atelijeri¹ doseljenika, a prvi među njima, kako su ih tada uvriježeno zvali *svjetlopisac*, bio je češkog porijekla Ivan Standl (Derossi 2003: 46).² Njegovo djelovanje u Hrvatskoj nagrađivano je brojnim priznanjima, a najveći doprinos je knjiga odnosno prva hrvatska fotomonografija s 24 fotografije pod nazivom *Fotografske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Navedeno djelo nastalo je u razdoblju 1869. – 1870. godine, a među snimljenim materijalom je nekoliko fotografija s područja Like odnosno Plitvičkih Jezera, Brinja i okolice Otočca (Gržina 2018: 118). Značaj spomenute fotomonografije je u činjenici kako su ovo zasada najstariji sačuvani fotozapisi iz ličkog okružja. Upravo su ljepote slapova ličkih rijeka bile razlog drugima da se nedugo za Standlom upute prema Lici, a jedan od njih, porijeklom također Čeh, bio je i karlovački fotograf Hinko Krapek, koji je 1885. snimio i sljedeće godine izradio albume *Otočac-Švica te Slunj i Plitvička Jezera*.³ I jedan i drugi bili su nadomak, ali zasad nema spoznaja o njihovoj posjeti Gospiću, pa time ni njihovom fotografskom djelovanju u tom gradu. Izučavanjem arhivske i povijesne građe, lokalnih novina, terenskih istraživanja i razgovora s različitim kazivačima, kao i obiteljskih albuma nametnula se teza kako je prvi gospićki fotograf bio izvjesni Verson, pa je istraživanje usmjereno na spomenuto prezime. Ponajprije su pregledane i analizirane stotine fotografija, od prvih nastalih svjetlotiskom do kasnijih izrađivanih želatinskim otiskom, ali i onih objavljenih u raznim tiskanim izdanjima, najčešće novinama i časopisima. Korišteni su fundusi Ministarstva

- 1 franc. *atelier* označava radni prostor nekog umjetnika ili obrtnika koji se bavi zanimanjem srodnom umjetnosti. (op.a.)
- 2 Izraz *svjetlopis* prvi put je službeno zabilježen u Parčićevom rječniku iz 1877. godine gdje piše: „[...] svjetlopis za tal. fotografia, dakle nazivi za novovjeke izume [...]“.
- 3 KRAPEK, Hinko. Hrvatski biografski leksikon (1983. – 2024.), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/krapek-hinko> (pristupljeno 12. 3. 2025.)

kulture i medija, Instituta za etnologiju i folkloristiku, Hrvatskog školskog muzeja, Državnog arhiva u Gospiću, Muzeja Like, Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Muzeja za umjetnost i obrt, Gradskog muzeja u Senju, Gradskog muzeja Nova Gradiška te oni sačuvani unutar privatnih kućnih zbirki. Pregledani fotografski materijali prikazuju raznorazne javne društvene događaje poput zborova, sletova, manifestacija, izložbi, političkih skupova, posjeta visokih dužnosnika, ali i osobne portrete, bilo one pojedinačne ili grupne, građanska društva, plesne grupe, glazbene sastave i ostale. Versonove fotografije su u svakoj privatnoj prilici nastojale bilježiti vesele trenutke kućnih zabava, proslava, izleta, vjenčanja, prvih pričešti, ali ponekad su bile svjedokom i tužnih ispraćaja članova obitelji i sugrađana. U širokom opusu pronađe se i poneka koja prikazuje ljetna kupanja na Novčici, ali i one na kojima prevladava bjelina velikih ličkih snjegova. Iz svega je jasno kako je fotografska obitelj Verson u svojem poslu bila izrazito angažirana i neumorna te je, uz nedavno pronađene vrijedne fotografije Rubčića i Salaja, ostavština Versonovih od neprocjenjive važnosti za upotpunjavanje brojnih spoznaja iz gospićke prošlosti.

Korijeni Versonovih u Italiji

Među nekolicinom spomenutih fotografa, koji su djelovali u Gospiću tijekom 1930-ih, autorica Došen se u svojem tekstu dotakla i Versona, no spomen njegova imena seže puno ranije od međuraća, što je dobrim dijelom i povod ovom radu.⁴ Dosadašnje poznavanje povijesti obitelji Verson u Gospiću bilo je vrlo ograničeno, isticala se samo činjenica kako je glava obitelji bio Franjo Verson, koji je u Gospiću otvorio fotografski atelijer.⁵ Budući je cilj rada rasvijetliti dolazak i djelovanje Versona u Gospić, nastojala se istražiti provenijencija njihove obitelji prije dolaska u Liku, čime je fokus usmjeren na Italiju u drugoj polovini 19. stoljeća. Kroz višegodišnja istraživanja obiteljskog porijekla gospićkih obrtnika stranaca, zamijećeno je da su u ličko središte mnogi od njih pristizali preko Senja, bilo da su tamo već djelovali ili im je Senj bio samo usputna luka. I u slučaju Versona, spominju se podatci o Franjinom fotografskom djelovanju u Senju krajem sedamdesetih godina 19. stoljeća odnosno prije dolaska u Gospić, kao i o rodbinskoj povezanosti sa senjskom obitelji Vrhovac (Nekić 2005: 115–

4 Za više detalja vidi DOŠEN, ANTONIA. 2019. Vizualno čitanje Gospića i Like u ilustriranom tjedniku *Svijet* (1926. – 1936.). *MemorabiLika*, god. 2., br. 1., Gospić, 2019., 59–82.

5 Verzon Tomislav. Usmeno kazivanje. 22. 7. 2024. Tomislav je unuk Franje, sin Antuna „Antića“, rođen je 1942. godine u Gospiću gdje živi i danas.

125).⁶ Zahvaljujući crkvenim zapisima, rodni podatci potvrdili su Franjino talijansko porijeklo dok je usporedba godine rođenja 1860. i njegove značajne uloge u obrtničkom okruženju u Senju početkom 1870-ih (Kolar Dimitrijević 2002: 156), navodila na drugi smjer. Realno sagledavajući, bilo je nemoguće da neki mladić i usto stranac bude punopravan član senjskog obrtništva. Ovaj zaključak otvorio je put prema istraživanju njegovog porijekla izvan hrvatskih krajeva.⁷ Iz istih crkvenih dokumenata saznaje se kako su mu otac, također Franjo, u izvornom talijanskom obliku Francesco, po zanimanju urar, a majka Vincenza rođ. Scandella, oboje stanovnici Trsta. U tzv. shematskim vodičima za grad Trst u kojima su pobrojani svi pravni subjekti i razvrstani prema zanimanju i adresi poslovanja, ime Francesca Versona pojavljuje se neprekidno kroz razdoblje od gotovo dva desetljeća sve do 1870. godine pod rubrikom „orologiaio“ što u prijevodu s talijanskog znači *urar*. Tijekom vremena radnja je poslovala na dvije lokacije, a najdulje u strogom središtu odnosno frekventnom trgu San Giovanni u zgradi na kućnom broju 6.⁸ Francesco i Vincenza imali su još jednog sina, Antonia, za kojeg se iz podataka o vjenčanju saznaje kako je rođen 1863. godine u Trstu gdje je živio i radio. Nekoliko godina kasnije Francesco, sada u domaćoj inačici Franjo⁹ nalazi se u Senju kao jedan od „nutarnjih“ članova novoosnovane trgovačko-obrtničke komore.¹⁰ Pod pojmom unutarnjeg člana podrazumijevali su se oni koji su birani u gradu Senju, a podatak da ih je ispred

6 Podatci su svojedobno prikupljeni od Senjanina Antuna Vrhovca, koji je preminuo 2008., stoga su iznova provjereni s njegovim mladim bratom Eduardom „Edom“ u razgovoru vođenim 19. 8. 2024. Zbog pozne dobi i lošeg psihofizičkog zdravlja kazivača nisu se dobili konkretni odgovori. Uvidom u crkvene matične knjige župe Senj vidljivo je kako je Antunov i Eduardov djed bio Milan, rođen oko 1879. kao „nezakonit“ bez navedenog imena oca, a prezime je dobio po majci što ostavlja mogućnost rodbinske povezanosti s Versonima. Iako točno ne zna po kojem svojstvu, krvnu vezu sa senjskom obitelji Vrhovac potvrdio mi je i drugi kazivač Tomislav Verzon u Gospiću tijekom intervjua 22. 7. 2024.

7 Franjo je rođen 1859. ili 1860. godine, ali točnu godinu s potpunom sigurnošću zasad nije moguće utvrditi budući da postoji nesklad između natpisa na spomeniku, zapisa u Matičnoj knjizi vjenčanih kao i Matičnoj knjizi umrlih Župe Gospić. Jedino se svuda slažu podatci da je rođen u Trstu. Biskupijski arhiv u Italiji ne sadrži tražene podatke, već ih čuva tršćanski Matični ured koji nije dao nikakve povratne informacije na postavljene upite.

8 *Almanacco guida schematica di Trieste*. 1840. Trst, 173. Godišnjaci su izlazili kontinuirano od sredine 19. stoljeća.

9 U daljnjem tekstu Francesco se spominje kao Franjo stariji, a njegov sin kao Franjo mlađi ili samo Franjo.

10 (-). Torbica. Izabrani članovi trgovačko-obrt. Komore. Dvadeset-godišnjica. *Radiša*, br. 16., 17. travnja 1875., 127–128.

*Slika 1. Franjo s aparatom koji je osobno izradio
(fotografija iz obiteljskog albuma)*

obrtnog dijela birano šesnaest govori u prilog tome kako je Franjo bio ugledan član društva. Izbor u najznačajniju ekonomsku ustanovu osnažuje činjenica da je u to vrijeme u Senju bilo više od stotinu raznoraznih obrtnika. Treba spomenuti da na ovome detaljnom popisu senjskih trgovaca nema ni jednog fotografa, već dva urara, pa i to potvrđuje kako se, kao prethodno u Italiji i u Senju, bavio isključivo urarstvom. Uvjet za komorsko članstvo bio je neprekidni rad obrtnika u trajanju od najmanje tri godine na području Senja, čime se može zaključiti da je Franjo stariji iz Trsta u Senj prispio između 1870. i 1872. godine. Ovo je bilo povoljno razdoblje za dolazak stranih obrtnika budući je odlučeno “[...] da se izmed ostalih djelova krajine iz vojne uprave izluči i grad Senj, koj se imade ustrojiti kao kraljevski slobodni i slobodno lučki grad.” (Magdić 1877: 160). Jedini preostali pronađeni spomen o Franji starijem je onaj o njegovoj smrti u Senju 15. svibnja 1888. iz kojeg je vidljivo da je u tom trenutku imao 69 godina, a kao uzrok smrti naveden je emfizem pluća. Rubrika s imenom bračnog druga u crkvenom zapisu ostala je upražnjena, što sugerira na vjerojatnost da su supružnici živjeli razdvojeno.¹¹ Ovo zasad ostaje nedovoljno istražena informacija, ali ostavlja mogućnost različitih tumačenja budući da je supruga Vincenza u nekoliko navrata tijekom 1860-ih i još krajem 1870-ih zabilježena kao vlasnica dviju nekretnina u Trstu.¹²

Od urara do fotografa

Prvi službeni spomen Franje mlađeg u Gospiću navodi se prilikom njegova vjenčanja 22. studenog 1885. s devet godina mlađom djevojkom Josipom, u obitelji zvanom „Pepica“, rođenom Kolačević. Budući je po zanimanju bio urar poput oca, za pretpostaviti je da je iz Trsta još kao dječak došao u Senj gdje je uz oca izučio zanat. Da je tome tako svjedoči i senjski govor kojeg je zadržao do kraja života i po kojem je bio simpatičan Gospićanima. Temeljem usmenog kazivanja članova obitelji i ponekog pisanog traga, Franjo je plovio na brodu, ali koliko

11 Matična knjiga umrlih župe Senj 1859. – 1889., godina 1888., redni broj 45. (mrežno izdanje <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G99X-1HS8?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6B47-Y134&action=view&cc=2040054&lang=en> (pristupljeno 20. 11. 2024.))

12 Vodiči su izlazili svakih nekoliko godina u drugoj polovini 19. stoljeća, a izvorni naziv im je *Nuova guida topografica della citta e suburbio di Trieste*. U njima su, između ostalog, popisani svi stambeni objekti u gradskom i prigradskom dijelu Trsta te njihovi vlasnici. (op.a.)

dugo, ostaje nepoznato.¹³ Moglo bi to biti i do punih pet godina jer upravo toliko je prošlo od vjenčanja do rođenja njihovog prvog djeteta, kćeri Zore na otoku Hvaru 1891. godine.¹⁴ O vremenu provedenom na Hvaru nema detaljnijih zapisa osim da su boravili u Jelsi i bili u prijateljskim odnosima s obitelji Asiće te su se tamo zadržali najmanje do proljeća 1892. godine o čemu svjedoči fotografija na kojoj majka Josipa drži kćerkicu u naručju dok uz njih stoji djetetova kuma.¹⁵ Vrijednost ovog fotografskog zapisa je u signaturi na prednjoj strani odnosno reklami gdje je navedeno *F. Verson Dalmacia*. Iako je nepoznato bavili se u to vrijeme zanatom za koji se obučavao tj. urarstvom, sa sigurnošću se zna da se Franjo mlađi profesionalno počeo baviti fotografijom. Kako bi poslovao u svom atelijeru morao je imati i opremu za rad, a u obiteljskom sjećanju je zabilježeno kako je u jednom od svojih prekomorskih putovanja posjetio Englesku i nabavio, za ono vrijeme, prestižan fotografski pribor. Radilo se o 10 × 8 *inča* pravolinijskom objektivu, jednog od najpoznatijih proizvođača, londonskog Dallmeyera, a koji je prema uputstvima o upotrebi bio namijenjen kao univerzalan odnosno za sve vrste fotografiranja na otvorenom prostoru kao i za portretnu fotografiju.¹⁶ Kod potomaka obitelji Verson otkrivena je reprodukcija fotografije na kojoj Franjo pozira sa svojim aparatom, na poleđini koje je sin Viktor zapisao „...to je taj isti objektiv kojeg ja posjedujem, aparat je napravio sam otac...“. Ovome svakako treba dodati da je na fotografiji jasno vidljivo kako Franjo u desnoj ruci drži dodatni objektiv kraćih dimenzija, koji je, uspoređujući njegov izgled s Dallmeyerovim katalogom služio za širokokutno snimanje, pa se može zaključiti da je Franjo bio izvrsno opremljen odnosno bio je u mogućnosti snimiti praktički svaku vrstu fotografije.

Nakon kratkotrajnog boravka na Hvaru, Franjo mlađi se s obitelji, po prilici, 1893. godine nastanio u Gospiću. Godine 1892. izvršen je poznati popis djelatnih obrtnika, prema kojem ih je u Gospiću tada bilo ukupno 139, ali među njima još

13 Zanimljivi detalji odnosno presjek najznačajnijih događaja iz Franjinog života objavljeni su 1981. godine u knjizi *Sudbina u ruci*, autora Tite Bilopavlovića, koje je dobio intervjuom odrađenim nekoliko godina prije toga s Franjinim sinom Viktorom, također poznatim fotografom u Novoj Gradišci.

14 HR-DAST-719. Zbirka matičnih knjiga. MKR Stari Grad (1888. – 1897.), str. 65., upis. br. 58.

15 Marija Asiće r. Lukinović iz Starog Grada na Hvaru bila je supruga carinika Mihe Asiće, koji je porijeklom iz Ličkog Novog kod Gospića, pa su zasigurno „lički“ korijeni razlog međusobnoj povezanosti ovih dviju obitelji. Marija je kumovala na krštenju kćeri Zore.

16 Detaljno izlaganje o ovoj fotografskoj opremi je iznio Thomas Dallmeyer, sin i nasljednik kompanije, u novinama *Photographic news*, vol. XXX, no. 1467, 15. listopada 1886., 668–669.

Slika 2. Supružnici Franjo i Josipa oko 1905. (Institut za etnologiju i folkloristiku, IEF razgl. 868)

Slika 3. Kuća Versonovih početkom 1920-ih (isječak fotografije Gospić, Hrvatski školski muzej, HŠM-49493)

uvijek nema Franjinog imena.¹⁷ U prilog dolasku 1893. godine svjedoči podatak iz prosinca te godine kada im se rodila druga kćer kojoj su nadjenuli ime Danica.¹⁸ Osim Franje sa stalnom gospićkom adresom, zahvaljujući revolucionarnosti i posljedično popularnosti fotografije odnosno povećanja broja konzumenata, posljednjih godina pretprošlog stoljeća ličko su središte kao slobodni umjetnici sve više počeli povremeno obilaziti putujući fotografi. Način njihova rada bio je da se pojave u mjestu, odsjednuvši najčešće u nekom od svratišta gdje bi uspostavili privremeni atelijer u kojem bi proveli određeno vrijeme i otišli dalje. Njihov dolazak, a ujedno i reklama kao poziv na fotografiranje redovito su objavljivali lokalni listovi koji su u to vrijeme izlazili u Gospiću. Među imenima koja se spominju su Dragutin Žagar, Milan Prodanović, Rudolf Mosinger, a svakako valja izdvojiti ime Mavre Weinberga, poznatog zagrebačkog fotografa, koji se oglašava „[...] ovo je četvrti put, što dolazim u Liku, te su se mnogi uvjerali o vrstnoći moje radnje [...]“¹⁹

17 Radi se o „Adresovniku ugarskih obrtnikah i trgovacah“ (mrežno izdanje) https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=4&layout=s (pristupljeno 10. listopada 2017.)

18 HR-DAGS-109/1. Zbirka matičnih knjiga. MKR župe Gospić 1878. – 1942. – parica. Kroz sljedećih šesnaest godina Franjo i Josipa dobili su još osmero djece, sedam muških i jedno žensko dijete o kojima će biti riječi u daljnjem tekstu.

19 Oglas u novinama *Hrvat*, br. 61. 14. kolovoza 1905., 4. Spomenuti Mosinger autor je i brojnih fotografija koje su imale poledinu tiskanu kao poštanske dopisnice, pa su ukupno gledano ustvari bile razglednice s privatnim motivima. (op.a.)

Prema sačuvanim materijalima može se zaključiti da su najtraženije bile portretne fotografije, popularno zvane „kartonke“ o čemu će biti riječi kasnije. Upravo je Mosinger autor jedne takve koja prikazuje par Verson, što svjedoči tome da je i Franjo ponekad znao stati pred objektiv svojih kolega.

Tih je godina i Verson svojim aparatom nastojao fotografirati svaki važniji događaj i okupljanje, pa je tako zabilježeno da je 1904. godine, povodom posvete barjaka društva „Hrvat“ u Gospiću gostovalo pjevačko društvo „Sljeme“ iz Šestina, a Franjo je na kraju trodnevne svečanosti ovjekovječio sve sudionike zajedničkom fotografijom.²⁰ O lokaciji na kojoj je Franjo u početcima imao svoj fotografski atelijer, te gdje su stanovali po dolasku u Gospić zasad nema pronađenih pisanih tragova već se može samo nagađati. Iz višegodišnjeg iskustva autora teksta kao i velikog broja usmenih kazivanja starijih Gospićana, na spomen prezimena Verson svatko bi odmah spomenuo kuću u današnjoj Mlinarskoj ulici, nasuprot Murković mlina o čijem se graditelju kao i vremenu gradnje zna vrlo malo. Pretpostavka je da povezanost ove kuće i obitelji Verson seže od samih početaka i njihova dolaska u Gospić, ali samo u svojstvu podstanarstva o čemu svjedoči i crkveni popis vjernika župe Gospić iz 1910.²¹ Sukladno propisima Katoličke crkve, periodično su vođeni popisi župljana prema kućanstvima, pa se tako u popisu iz 1910. kućni broj 225 navodi kao prazan, a Verson se ne nalazi ni pod kojim drugim kućnim brojem. Navedeni kućni broj ostao je upražnjen iz razloga što su u vrijeme evidencije vlasnici kuće bili Dimići, koji su pravoslavne vjeroispovijesti, te prema tome kriteriju nisu bili obuhvaćeni popisom. Dokument koji potvrđuje da Versoni u Gospiću dugo nisu imali kuće u svojem vlasništvu je *Plemenski rječnik ličko-krbavske županije* iz 1915. godine u kojem su, bez razlike na vjeroispovijest popisana sva prezimena i razdijeljena po kućama za svako mjesto na navedenom području.²² Da su Versoni smješteni u kući u Mlinarskoj prvi put se saznaje kroz oglase iz sredine 1920. godine u kojima se oglašavaju „slikar“ Franjo i njegova kćerka Danica. U prvome Franjo Verson poziva mušterije u svoju fotografsku radnju u kući kod mlina dok u

20 Odlazak gostiju. *Hrvat*, br. 19., 3. rujan 1904., 2.

21 Status duša (lat. *status animarum*) Gospić II, 1910.

22 U ovome dokumentu nema navedenog prezimena Verson, a razlog tome je način sastavljanja, koji je autor detaljno obrazložio riječima „[...] pri tom sam uzeo za princip, da vodim računa samo o onim porodicama, koje imaju svoje posjede i kuće u ovoj županiji, te u njoj zaista stalno borave. Činovnike, trgovce, obrtnike i druge, koji nemaju ovdje posjeda ni kuće, nisam uzeo u obzir, jer bez toga nema dovoljno kriterija, da se njihov boravak u ovoj županiji označi kao stalan [...]“

Franjo Verson
slikar,
GOSPIĆ
kod Like kraj mlina, preporučuje
svoju slikarsku radnju buduće je
dobio dobrog i vještog pomoćnika.
Isti je vješt povećanju malih slika
u velike.
Cijene stalne. Podvorba brza i solidna.

POZOR!
Uveličavanje
S L I K A
u svim
veličinama i
bojama
kao i
S L I K A N J E
obavlja svaki dan.
fotograf
V E R S O N.
Cijene umjerene! — Slike za
PUTNICE zgotovljuju se za ¼ s.

Slika 4. Oglasi iz lokalne periodike (Ličke novine br. 14. od 3. lipnja 1920. i Narodno jedinstvo br. 26. od 31. srpnja 1924., str. 4.)

drugome kćerka, u međuvremenu udata Paulić, isto tako reklamira svoj modni salon za izradu šešira u svojoj rodnoj kući. Navedeno prezime Danica je nosila unatrag nekoliko godina od udaje za fotografa Šandora Paulića, porijeklom iz Cetingrada, koji je u Gospiću preminuo 1918. godine. Obzirom na to da je iste struke, moguće je da je pokojni Šandor radio s njenim ocem, ali o tome nema sigurnog izvora. Ovdje nakratko treba podsjetiti kako je Franjo Verson, poput svojeg oca po službenom zanimanju bio urar, što se i bilježi u svim evidencijama o njemu, no o njegovom urarskom djelovanju u Gospiću nema zapisa. Iz istraživanja obrtnika u Gospiću i iščitavanja lokalnih novina vidljivo je da su u gradu u razdoblju do Drugog svjetskog rata svoje dugogodišnje radnje vodili brojni drugi urari, od Knotta, Schmida, Vukšinića do Hoffmana, što sugerira da je upravo jaka konkurencija bila razlog Franjinog nebavljenja njegovim prvim zanatom.

Već je rečeno kako su Franjo i Josipa imali brojnu djecu, točnije njih deset. Ženska djeca su se udavala izvan Gospića, a Franjo je na većinu sinova prenosio fotografsko znanje.²³ Četvorica su krenula očevim stopama, a prvi od njih

23 Osim djece spominjane u tekstu, ostala Franjina i Josipina djeca nisu tema ovog rada iz razloga što u odrasloj dobi nisu imali izravan dodir s fotografskom djelatnošću u Gospićem ili su umrli kao mali.

bio je Dragutin, u obitelji prozvan „Karlo“, rođen 1899. godine. Nakon što je uz oca stekao osnovne fotografske vještine, zaputio se „u svijet“ i radio kao fotograf u Bosanskoj Gradišci. U najboljim godinama obolio je od sušice i 1929. godine preminuo te je sahranjen na groblju u Brestovčini, a njegov najmlađi brat Viktor nastavio je tamo gdje je Karlo stao.²⁴ Slijedom odlazaka, u Gospiću su uz roditelje drugu polovinu 1920-ih godina dočekali samo Juraj i Antić, pomalo preuzimajući očevu radnju, prvi kao voditelj obiteljskog fotografskog posla i Antić, kao njegov pomoćnik. Juraj je rođen 1904. godine kao sedmo dijete u velikoj obitelji i u Gospiću su ga svi poznavali kao Đuka, inačici pravog imena dok je Antić bio tri godine mlađi. Za razliku od ostale braće koja su se bavila isključivo fotografijom, jedino se Antić svojevremeno dodatno usavršavao za urara u majstorskoj radnji u Vojvodini.

Fotografija prije svega

Zahvaljujući fotografijama iz raznih domena javnog života Versoni su imali puno posla, a prema oglasima osim portretnih fotografiranja u atelijeru ili izvan njega, vršili su fotografiranje na zahtjev nakladnika za izradu razglednica, uvećavanje postojećih manjih slika u veće, ekspresno fotografiranje za dokumente i dr.²⁵ Upravo zahvaljujući njihovom predanom radu sačuvani su slikovni zapisi o svim značajnim javnim događajima i manifestacijama koje su se tih godina odigravale u Gospiću. Među najznačajnije serije fotografija koje su Versoni zabilježili pripadaju 4. slet Riječke sokolske župe održan 1923. godine, svečanost povodom dovoza novih zvona za rimokatoličku crkvu 1926. godine, velebni politički skup koalicije SDK iz 1928. godine, dolazak kralja Aleksandra 1933. kao i brojne druge zanimljivosti poput izložbi, sajмова, maskenbala, građevinskih radova ili nekoliko motiva iz veljače 1929. godine na kojima je najuže središte Gospića prekriveno najvećim zabilježenim snijegom u povijesti. Znatan dio ovog opusa upravo je objavljen u ilustriranom časopisu *Svijet* za koji su Versoni radili kao redoviti fotodopisnici,

24 Viktor je svoje fotografsko znanje usavršavao u Zagrebu i kasnije radio u Bosanskoj Gradišci, koju je spominjao u kontekstu da ga je tamo „[...] dovela obiteljska tragedija [...]“. Planirao je napustiti tadašnju državu i otići u Italiju, ali je na kraju ostao raditi u bratovom atelijeru. Kasnije je preselio u Novu Gradišku i imao svoj poznati fotostudio gotovo pedeset godina, a uz to je bio sakupljač stare fotografske opreme o kojoj se nakon njegove smrti 1987. godine ne zna gotovo ništa.

25 Oglas u *Narodno jedinstvo* br. 26., 31. srpnja 1924., 4.

o čemu je opširno pisala Došen kako je bilo riječi na početku ovog teksta. Pored angažmana izvan lokalnog područja, bili su suradnici i *Ličkog kalendara*, koji je bio godišnjak Društva Ličana u Zagrebu.²⁶ Uz Versona, kao suradnik *Svijeta* iz Gospića povremeno se javljao i Ivan Rubčić, amaterski fotograf, po struci profesor. Rubčić je snimio veliki broj fotografija s temom veduta Gospića uz neki poseban, topli pristup, pa Došen u svojem članku s pravom navodi kako njegov rad „[...] vrlo vješto balansira između umjetničke i dokumentarne fotografije“. Za ovaj rad, najznačajniji Rubčićev slikovni zapis zasigurno je onaj od 23. srpnja 1933. u središtu Gospića, prilikom posjete kralja Aleksandra.²⁷ Naime, fotografija je nastala ispred zgrade današnjeg muzeja, uz slavluk postavljen u čast kralju, a na njoj Đuka Verson namješta svoj fotografski aparat. Analizom se može zaključiti da se radi o putnoj kameri, koja se radi lakšeg i sigurnog prijenosa sklappala u drveno kućište. Zbog platnenog sjenila koje većim dijelom prekriva kameru, proizvođača i model je vrlo teško odrediti, ali se zasigurno radilo o modelu tipičnom za 1920e godine. Za primijetiti je kako je Đuka u službenoj odori orkestra vatrogasnog društva iz čega se zaključuje da je taj dan na svečanosti nastupao i s limenom glazbom.²⁸ Iste te godine, nekoliko dana prije Božića u starosti od 74 godine preminuo je Franjo Verson stariji.

Nekoliko godina kasnije, Franjini muški nasljednici s adresom u Gospiću stupili su u bračne veze, a to je sugestivan trenutak iz razloga što razjašnjava nedoumice oko oblika prezimena Verson i Verzon, inačice koje članovi obitelji danas koriste. Iz crkvenih matičnih knjiga saznaje se kako je i Antića i Đuku vjenčao tadašnji gospićki župnik Polić i u zapisu je kod obojice naveo da im je otac Franjo Verzon, a ovaj oblik upotrijebio je i u slučaju mladoženje Đuke. U sljedećim godinama isti župnik će na isti način tj. u obliku Verzon nastaviti zapisivati i njihovu

26 Izlazio u razdoblju od 1933. do 1942. godine, uređivao ga prof. Ivan Š. Brkić, donosio priloge iz ličke prošlosti, agronomije, poljoprivrede, zdravlja, turizma, planinarstva, biografije poznatih Ličana i ostalo. (op.a.)

27 Rubčićevu građu muzeološki je obradila i objelodanila u izložbi „Motivi zavičaja“ donedavna muzejska savjetnica Hrvatskog školskog muzeja, a sada umirovljenica gđa Elizabeta Serdar.

28 Đuka je bio aktivni član mjesnog odbora gospićke podružnice Saveza hrvatskih obrtnika, koji su organizirali skupštine, provodili ankete i održavali sastanke s ciljem unaprjeđenja obrtničke djelatnosti u Gospiću općenito (Vučinović 1933: 162). Uz obrtnički savez, djelovao je u radu Hrvatskog Radiše, od 1932. godine bio je član upravnog odbora nogometnog kluba „Građanski“ (JURJEVIĆ, DAVID JOSIP. 1934. Športski život Ličana. // *Lički kalendar 1934*. Zagreb, 173).

Slika 5. Juraj „Đuka“ Verson u Gospiću 1933. (Posjet kralja Aleksandra I. Karađorđevića Gospiću, Hrvatski školski muzej, HŠM-49682)

djecu.²⁹ Tijekom tog razdoblja, točnije početkom 1936. godine, Đuka je stekao vlasništvo nad kućom u kojoj su godinama živjeli i vodili posao.³⁰ Danas je unutarnji raspored kuće ostao identičan onome kakav je bio i prije Drugog svjetskog rata, a funkcionirao je na način da su u prizemlju bili hodnik, kuhinja, dnevni boravak, sanitarni čvor i u jednoj većoj prostoriji fotografski atelijer dok su na katu bile sobe za spavanje. U privatni dio se ulazilo kroz vrata na istočnoj strani kuće, pa nadalje iz hodnika stepeništem na kat ili u ostale prostorije u prizemlju, uključujući i fotografsku radnju. Službeni ulaz u radnju tj. ulaz za mušterije bio je ispod balature odnosno od strane prema rijeci Novčici, iznad kojeg je stajala reklamna tabla.³¹

29 Većina potomaka dosad je smatrala da je do promjene došlo nakon Drugog svjetskog rata, ali je evidentno da je to bilo prije. Danas oblik Verzon nose obitelji koji su potomci Đuke i Antića i žive u Gospiću i u Puli, dok su potomci svih onih drugih koji su odselili izvan Like ili u inozemstvo zadržali izvorni oblik prezimena Verson. (op.a.)

30 Iz povijesnog gruntnog izvotka saznajemo da ju je kupio od obitelji Pejnović, Dimićevih nasljednika, za cijenu od tadašnjih 40.000 jugoslavenskih dinara.

31 Tabla je dugo godina ležala na tavanu obiteljske kuće, ali pošto je bila drvena s vremenom je propala. Potomci se sjećaju da je na bijeloj podlozi crvenim slovima bilo ispisano prezime Verson i još neki popratni tekst kojeg ne pamtje.

Slika 6. Fanfara hrvatskog sokola 1927. – prvi s lijeva sjedi Đuka Verson, iza njega stoji brat Antić (Muzej Like Gospić)

Zasnovaši svoje obitelji, putevi braće Verson se razdvajaju, Antić sa suprugom i prvorođenim sinom Jurajem napušta Gospić i seli u Korenicu te tamo pokreće svoju vlastitu fotografsku radnju, a uz to je bio i zastupnik „Singer“ šivaćih strojeva za to područje. Uz urarski i fotografski posao u jednom od većih ličkih mjesta, pretpostavlja se da je povod Antićevog odlaska iz Gospića upravo otvaranje mogućnosti zastupništva „Singera“ u čemu je vidio dobru poslovnu priliku. Nedugo zatim i Đuka proširuje svoju djelatnost izvan Like i otvara radnju u Senju, moguće iz razloga što je tamošnji dugogodišnji fotograf Kratohvil preminuo, od kojeg je zakupio atelijer (Nekić 2005: 120–122). Senjska „poslovnica“ već je sljedeće godine prestala s radom, te se iz ovog razdoblja zasad zna za mali broj sačuvanih fotografija koje su potvrda aktivnog djelovanja Versona u Primorju. Za razliku od Senja, priča s „ispostavom“ u Korenici pretvorila se u višegodišnje poslovanje o čemu svjedoče i osobni podatci Antićeve djece kojih je dvoje rođeno u novoj sredini.³²

³² Verzon Tomislav. Usmeno kazivanje, 22. 7. 2024. Između ostalog, Tomislav je naveo kako je njegova majka pričala da je dijelom sudjelovala u izradi fotografija budući je imala bolji vid od supruga te je vršila pripomoć kod osvjetljavanja staklenih pločica. Početkom Drugog svjetskog rata obitelj je napustila Korenicu i nastanila se u Gospiću gdje se 1942. rodio najmlađi sin Tomislav.

Posljednje godine

Iz razdoblja Drugog svjetskog rata uspelo se pronaći izrazito malu količinu fotografskog materijala od kojih se dvije mogu pripisati atelijeru Verson i to zahvaljujući suhom žigu kojim su označene i uz to je na poleđini jedne navedena godina nastanka 1943. Za fotografiju koja je otisnuta u sklopu jednog znanstvenog rada, autor navodi da su je „[...] snimila braća Ante i Đuro Verson u Gospiću 13. veljače 1944.“ (Grbelja 2002: 240)³³ što je potvrda aktivne fotografske djelatnosti Versona. Budući se dodatna građa nije pronašla, pitanje u kojoj su mjeri i s kolikim angažmanom radili zasad ostaje bez odgovora.

Ratne godine i poraće zasigurno su jedno od najtragičnijih i najtraumatičnijih razdoblja hrvatske i svjetske povijesti, o kojima ni nakon sedamdeset godina nema sporazumnog mišljenja relevantnih znanstvenika, te se ovim razdobljem u radu zaključuje fotografski put obitelji Verson. Obojica braće su svoj životni put završila tragično u prvim mirnodopskim danima 1945. godine, najprije Đuka, kojeg je, prema priči potomaka, u gospićkoj okolini točnije na području Smiljana napalo više nepoznatih osoba, opljačkalo i usmrtilo.³⁴ Za razliku od Đuke, brat Antić bio je među onim Gospićanima koji su privedeni u zatvor u kojem je proveo šest tjedana nakon čega je osuđen na smrtnu kaznu.³⁵ Tijekom travnja 1945. godine nova vlast je sastavila *Plan okružnog NOO za Liku o preuzimanju vlasti u Gospiću* kojim su definirani koraci vezani za sva pitanja iz područja industrije i obrta u smislu što bržeg osposobljavanja pogona i nastavka rada. U njemu su popisane sve obrtničke radnje, neke detaljnije, a neke manje detaljno, te su navedeni njihovi prijašnji vlasnik, lokacija i ime novog povjerenika odnosno upravitelja (Zatezalo 1978: 464–467). Među njima nema Versonove fotografske radnje, a stvarni razlog tomu ostaje nepoznat, te se jedino nameće pomisao da u tom trenutku nije bilo stručne osobe koja bi mogla preuzeti ovu vrstu djelatnosti. Prema obiteljskoj memoriji, stvari iz kuće, kao i fotografije

33 U radu je objavljena fotografija nastala povodom jednog vjenčanja djevojke Anke Zdunić iz sela Žabice pokraj Gospića i Vinka Cibića, pravnika porijeklom iz Praputnjaka, koji je u Gospiću obnašao dužnost sudca ustaškog prijekog suda, a godine 1945. je zajedno s još tri sugrađanina pogubljen u selu Kaniža (*Vila Velebita*, br. 48–56., 1997.).

34 U *Ličko-senjskom kalendaru 2005.* na str. 122. autor navodi kako je Đuka tragično stradao dana 4. travnja 1945. godine, dok u Matičnoj knjizi krštenih Župe Gospić za godinu 1904., uz ime Juraja Versona u rubrici Opaska stoji zapisano „5. IV. 1945. g. u Smiljanskom Polju“, pa se datum iz ovog drugog izvora može smatrati vjerodostojnijim.

35 HR-DAGS 221 – Vojni sud Komande ličkog područja. Spisak zatvorenika – god. 1945., redni broj 347. Prema ovom dokumentu smrtna kazna izvršena je dana 17. lipnja 1945.

i fotografska oprema iz atelijera su u najvećoj mjeri raznesene odnosno pokradene. Ono što se točno zna je da je dio opreme od kraja 1946. godine koristio novopridošli fotograf u mjestu, Radivoj Pešić. Prema osobnim spisima, Pešić je fotografski zanat izučavao od 1937. do 1944. godine kada je mobiliziran u partizansku vojsku gdje je obavljao zadatke ratnog fotoreportera.³⁶ Iz potvrde *Obrtnog zbora* u Gospiću izdane 5. kolovoza 1947., koja se čuva unutar spomenute arhivske građe saznaje se da je „[...] Pešić Radivoj poslovođa radnje Verzon, zanimanje fotograf [...]“ podnio svu traženu dokumentaciju i podmirio troškove, a sve „[...] u svrhu izdanja obrtnice [...]“ čime je Versonov atelijer službeno dobio novog vlasnika.

O personalizaciji Versonovih fotografija

Od samih početaka fotografi su svoje zapise nastojali nekako obilježiti, uglavnom svojim prezimenom i mjestom djelovanja čime su uradcima davali autentičnost i personalizaciju. Ovakvim načinom označavanja odlikuju se tzv. „kartonke“, koje su se izrađivale u razdoblju od kraja 19. stoljeća pa do otprilike sljedeća tri desetljeća. Spomenuta vrsta fotografije ime je nosila zbog lijepljenja izrađene slike na karton jer su se tako znatno poboljšavala njezina mehanička svojstva što je imalo za svrhu čuvanje od savijanja. Površina kartona bila je nešto veća od same slike, pogotovo u donjem dijelu, pa je time prilijepljena slika na određeni način dobivala paspartu. U donjem, širem dijelu okvira najčešće su bili otisnuti podatci o autoru tj. atelijeru i mjesto nastanka, a poledina je bila dodatno ukrašena nekim umjetničkim dekorom, što je u konačnici bio zaštitni, prepoznatljivi znak atelijera. Sve ovo imalo je i reklamni značaj. Nakon Prvog svjetskog rata fotografije zauzimaju cijelu površinu papira, a osobni podatci o atelijeru ili autoru sele se na poledinu, ali ne više kao tisak već se fotografi koriste štambiljem manjih dimenzija kako bi ostalo prostora za eventualni opis onoga što je fotografija prikazivala. Štambilj je sadržavao naziv fotografske radnje i njezino djelatno mjesto. Od prvog do posljednjeg dana djelovanja, sve ove oznake koristili su i Versoni, a fotografija u nastavku donosi obročani vizualni pregled s detaljnijim obrazloženjima.

36 HR-DAGS-5, NOK Gospić, Opći spisi, 1947., kut. 15. Pešić je rođen 1920. u mjestu Maskare u Srbiji, a kao fotograf je sedam godina radio u mjestu Varvarin. Poslije rata se za stalno nastanio u Gospiću i radio do svoje smrti, a među Gospićanima je bio poznat nadimkom „Pešo“. Prema kazivanju lokalnog novinara Marka Čuljata, Pešo je u svojim poznim godinama imao kod sebe Versonovu vrijednu kameru iz tridesetih godina prošlog stoljeća, marke „Linhof“, ali je njena sudbina nepoznata.

1. Oznaka **F. Verson Dalmacia** izvedena tiskom na prednjoj strani kartonke iz vremena djelovanja Franje Versona na Hvaru, na prijelazu 1880/90-ih.
2. Slično kao i u slučaju ranije, samo uz izmjenu teksta u **F. Verson fotograf Gospić** upotrebljavana na kartonkama izrađenima nakon dolaska u Gospić.
3. Štambilj elipsastog oblika, u crvenoj boji s tekстом **Foto atelier VERSON Gospić Lika** predstavlja najčešće i najdulje vrijeme korišten oblik označavanja na poledini tijekom 1920-ih i prve polovine 1930-ih, u razdoblju kada je posao s oca prešao na sinove.
4. Navedeni štambilj s tekстом **Foto „Verson“ Gospić** dosad je pronađen na vrlo malom broju fotografija, iz čega se može zaključiti da je kratko bio u upotrebi.
5. Ovakav oblik štambilja **FOTO VERSON GOSPIĆ BR.** _____ koristio se učestalo 1930-ih godina, a na crticu se rukom dopisivao evidencijski broj kojim se stvarala mogućnost bržeg pretraživanja baze za potrebe izrade duplikata.
6. Ovo je jedini zabilježeni primjer prostoručnog obilježavanja korišten na prednjoj strani fotografije/razglednice s motivom „Hrvatska omladina – Senjske žrtve“.
7. Štambilj horizontalnog, izduženog pravokutnog oblika s tekстом **Foto-atelier – VERSON –** koristili su obilježavajući fotografije koje su služile kao razglednice.
8. Ovo je „naprednija“ inačica prethodnog slučaja, ali gdje je pozadina fotografije već u tisku izrađena kao poledina razglednice i pripremljena za rukopis i adresiranje tj. slanje poštom.
9. Nastao iz postojećeg štambilja pod rednim br. 5. na koji je nadodano ...**SENJ**, a korišten za vrijeme Đukinog kratkotrajnog poslovanja u Primorju oko 1938.
10. Štambilj **ANTIĆ VERSON urar i fotograf KORENICA**, kojeg je koristio Antun za vrijeme koreničkog poslovanja od 1937. do 1941.
11. Suhi žig **VERSON GOSPIĆ LIKA** iz vremena Drugog svjetskog rata, reljefni oblik utiskivan s prednje strane.
12. Suhi žig s identičnog teksta kao i u prethodnom slučaju, također korišten za vrijeme rata, ali utiskivan sa stražnje strane.

Slika 7. Versonove signature, štambilji i žigovi kroz vrijeme (preuzeto s poledina fotografija u vlasništvu autora i privatnom vlasništvu)

Zaključak

Nedugo nakon djelovanja prvih fotografa na području Like, sredinom 1880-ih godina u Gospiću se pojavljuje došljak, talijanskog podrijetla Francisco (Franjo) Verson i bračnom vezom stvara kontakt s ličkom sredinom. Po izučenom zvanju bio je urar, a u naravi se bavio moreplovstvom što ga je na nekoliko godina udaljilo od kuće i obitelji, ali s druge strane upoznao sa svijetom fotografije. Nakon kratkotrajnog boravka na Hvaru i pokretanja svojeg prvog fotoateljera, oko 1893. godine za stalno se naseljava u Gospiću gdje će on, a kasnije i njegovi potomci kroz više od pola stoljeća neprekidnog rada, biti praktički jedini fotografi sa stalnom gospićkom adresom. Sačuvani fotografski materijali prikazuju raznorazne javne društvene događaje poput zborova, sletova, manifestacija, izložbi, političkih skupova, posjeta visokih dužnosnika, ali i osobne portrete, bilo one pojedinačne ili grupne, građanska društva, plesne grupe, glazbene sastave i dr. Versonove fotografije su u svakoj privatnoj prilici nastojale bilježiti vesele trenutke kućnih zabava, proslava, izleta, vjenčanja, prvih pričesti, ali ponekad su bile svjedokom i tužnih ispraćaja članova obitelji i sugrađana. U širokom opusu pronašla se i poneka koja prikazuje ljetna kupanja na Novčici, ali i one na kojima prevladava bjelina velikih ličkih snjegova. Analizom pronađenih Versonovih fotografija uočava se da su se u podjednakoj mjeri bavili portretnom fotografijom, kako pojedinačnom tako i skupnom, te s druge strane dokumentarnom dok je umjetnička zastupljena u manjem opsegu. U svojem poslu bili su izrazito angažirani i neumorni te je uz nedavno pronađenu fotografsku građu Rubčića i Salaja, ostavština Versonovih od neprocjenjive važnosti za upotpunjavanje brojnih spoznaja iz gospićke prošlosti.

Na kraju, srdačno se zahvaljujem djelatnicima navedenih ustanova na ustupljenoj građi, brojnim sugovornicima, a posebno svim članovima obitelji Verson i Verzon diljem svijeta, koji su fotografijama, obiteljskim predmetima, sjećanjima i usmenim kazivanjem dali nemjerljiv doprinos ovome radu.

Izvori

- Gospićko-senjska biskupija – Status duša (lat. *status animarum*) Gospić II. 1910.
- HR-DAGS-109/1. Zbirka matičnih knjiga. MKR župe Gospić 1878. – 1942. – parica
- HR-DAGS-109/1. Zbirka matičnih knjiga. MKV župe Gospić 1878. – 1942. – parica
- HR-DAGS-5, NOK GOSPIĆ, OPĆI SPISI, 1947., kut. 15.
- HR-DAGS 221 – Vojni sud Komande ličkog područja. Spisak zatvorenika – god. 1945.
- HR-DAST-719. Zbirka matičnih knjiga. MKR Stari Grad (1888. – 1897.)
- Hrvatski školski muzej (zbirka fotografija Ivana Rubčića)
- Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, fond: Fototeka i dijateka.
- Ministarstvo kulture i medija (Zbirka fotografske dokumentacije)
- Muzej Like Gospić (Zbirka fotografija)

Literatura

- *Almanacco guida scematica di Trieste* 1857., 1863., 1867., 1868., 1870.
- BILOPAVLOVIĆ, TITO. 1981. *Sudbina u ruci*. Mladost, Zagreb.
- DEROSI, JULIJE. 2003. Pogledi Dragutina Antuna Parčića na hrvatski jezik i pravopis. *Jezik*, vol. 50., br. 2., 42–47.
- DOŠEN, ANTONIA. 2019. Vizualno čitanje Gospića i Like u ilustriranom tjedniku Svijet (1926. – 1936.). *MemorabiLika*, Gospić, god. 2., br. 1., 59–82.
- GRBELJA, JOSIP. 2002. Velebitska sudbina pričuvnog pukovnika NDH... *Senjski zbornik* 29, Senj, 209–240.
- GRUJIĆ, RADOSLAV M. 1917. *Plemenski rječnik ličko-krbavske županije*. JAZU, Zagreb.
- GRŽINA, HRVOJE. 2018. Nenadkriljeni zagrebački fotograf – prilozi o životu i radu Ivana Standla. *Arhivski vjesnik* 61, 103–125.
- *Hrvat: list za pouku, gospodarstvo i politiku*. 1895. – 1911. Gospić.
- KRAPEK, Hinko. HRVATSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON (mrežno izdanje). Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025.
- JAKELFALUSSY, JOSIP. 1892. *Adresovnik ugarskih obrtnikah i trgovacah*. Budimpešta.
- JURJEVIĆ, DAVID JOSIP. 1934. Športski život Ličana. // *Lički kalendar 1934*. Zagreb.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, MIRA. 2002. Senjska trgovačko-obrtnička komora 1875. – 1924. I dio (1875. – 1890.). *Senjski zbornik* 28., 155–186.
- *Lička sloga: novine za gospodarstvo i prosvjetu*. 1934. – 1941. Zagreb.
- *Ličke novine: list za politiku, prosvjetu i gospodarstvo*. 1920. – 1921. Gospić.
- *Lički glas: neodvisni hrvatski list za politiku, prosvjetu i gospodarstvo*. 1925. – 1926. Gospić.

- *Lički glas: nedeljni list za narodnu prosvjetu, privredu i politiku*. 1935. Gospić.
- *Lički kalendar*. 1934. Zagreb.
- MAGDIĆ, MILE. 1877. *Topografija i poviest grada Senja*. Senj.
- NEKIĆ, DARKO. 2005. Senjske fotografije i fotografi kroz povijest. // *Ličko-senjski kalendar 2005*. / Mataija Ivica(ur.). Gospić, Tempera, 115–125.
- *Narodno jedinstvo: organ Demokratske stranke u Lici*. 1920. – 1925. Gospić.
- *Nuova guida topografica della citta e suburbio di Trieste*. 1865., 1879.
- *Photographic news*, vol. XXX, no. 1467, 15. listopad 1886.
- *Radiša: list za pouku i zabavu*. 1875. Senj.
- *Vila Velebita: List Like i velebitskog Primorja*. 1992. – . Zagreb.
- VUČINOVIĆ, KLEMENT; ČUPAK, MILAN. 1933. *Savez hrvatskih obrtnika, 1908–1933 – spomenspis povodom dvadesetpeto-godišnjice njegovog opstanka*. Zagreb.
- ZATEZALO, ĐURO. *Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941–1945*. Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1978.

Mrežni izvori

- <https://muzej-franje-schneidera.com/index.php/o-zbirci.html> (pristupljeno 15. 1. 2025.)
- <https://hbl.lzmk.hr/clanak/devcic-ivan> (pristupljeno 11. 12. 2024.)
- <https://hbl.lzmk.hr/clanak/krapek-hinko> (pristupljeno 12. 3. 2025.)
- <https://hbl.lzmk.hr/clanak/henneberg-josip> (pristupljeno 1. 3. 2025.)
- <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G99X-1HS8?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6B47-Y134&action=view&cc=2040054&lang=en> (pristupljeno 20. 11. 2024.)
- https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=4&layout=s (pristupljeno 10. 10. 2017.)

Verson Family Photography Activity in Gospić

Summary

This paper examines the development of photography activity in Gospić starting from the 1870s onward, focusing on the work of numerous photographers, from amateur and travelling photographers to those documenting everyday life and those for whom photography was a professional occupation. In a series of strong photographic names, which among first appeared in Lika, such as Ivan Standl and Rudolf Mosinger, the surname Verson is particularly noted, mostly for their long-term and continuous work. Originally from Italy, trained as a watchmaker in Senj, Francesco Verson set out into the world where he met with all the charms of a photographic camera. After a short stay on the island of Hvar where he started his independent photography business, about 1893 he moved and settled permanently in Gospić and „from watchmaker Francesco he became photographer Franjo“. After thirty years of active work, Francesco's sons, Juraj and Anton, continued their father's photography business and social engagement, expanding their operations beyond Gospić and Lika by opening branches in Korenica and Senj. Over the course of two generations, the Versons have been active in Gospić for over half a century, and during that time they have created thousands of images where they have objectively captured the most significant events and famous persons who visited Gospić, as well as countless private moments and portraits of their fellow citizens.

Key words: photo, Verson, photographer, Gospić, studio

Anamaria Perović

anamaria.perovic@dazd.hr; HR – 23 000 Zadar

Pregledni članak

(primljeno 27. 11. 2024.) (prihvaćeno 25. 3. 2025.)

930.2(497.562/.581) "5/19"

Ovaj rad dostupan je za upotrebu
pod međunarodnom licencom
Creative Commons Attribution 4.0

IZVORI ZA PROUČAVANJE ODNOSA LIKE I SJEVERNE DALMACIJE U RAZDOBLJU OD SREDNJEG VIJEKA DO POČETKA 20. STOLJEĆA U DRŽAVNOM ARHIVU U ZADRU

Sažetak

U radu se temeljem provedenog istraživanja arhivskoga gradiva Državnog arhiva u Zadru donosi prikaz dijela pisanih izvora čiji sadržaj zahvaća povijesna zbivanja na području Like, a koji su nastali u vremenskom rasponu od srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća. Uz navođenje odabranih primjera isprava, službenih dopisa i drugih zapisa koji se odnose na različite segmente iz prošlosti Like – od crkvene povijesti, pitanja razgraničenja sa susjednim sjevernodalmatinskim područjem, do projekata cestogradnje, nastoji se ukazati na, za istraživače, relevantne arhivske fondove i zbirke te iznijeti pritom nekoliko smjernica za njihovo daljnje pretraživanje.

Ključne riječi: Lika, Krbava, Dalmacija, arhivsko gradivo, Državni arhiv u Zadru

Uvod

U Državnom arhivu u Zadru, koji je 2024. godine obilježio 400. obljetnicu svojega utemeljenja čuvaju se spisi, isprave i svesci čija je vrijednost od neprocjenjivog značaja za proučavanje različitih aspekata života čitave Dalmacije. Jednako tako, gradivo Arhiva dragocjen je izvor i za sagledavanje širih, okolnih prostora s kojima je ona u prošlosti na različite načine bila povezana. Spisi sačuvani unutar više od 650 arhivskih fondova i zbirki nastali su djelovanjem uprava i ustanova javnih službi, vjerskih ustanova, javnih bilježnika, obitelji i pojedinaca, a organizirani su

ponajviše prema upravnim razdobljima dalmatinske povijesti – od mletačke uprave (1409. – 1797.), preko prve austrijske (1797. – 1805.) i francuske uprave (1806. – 1813.), vladavine druge Austrije (1813. – 1918.) te uprave Kraljevine Jugoslavije (1918. – 1941.) i talijanske uprave u dijelu Dalmacije (1918. – 1943.) do uprave Socijalističke Republike Hrvatske (1945. – 1990.).

Premda je ličko područje imalo drugačiji slijed povijesnih kretanja koja su utjecala na formiranje njegovog današnjeg identiteta, prošlost Like kao Dalmaciji susjednoga područja s kojim je bila u izravnim kontaktima, jednim je dijelom posvjedočena i u zapisima pohranjenim u zadarskom Arhivu. Uzimajući u obzir podjelu fondova Arhiva na periode navedenih uprava u Dalmaciji, gradivo koje se odnosi na povijest Like, kao i njenih stanovnika, nastojat će se u nastavku rada izložiti kronološkim slijedom prateći organizaciju i središnja upravno-politička zbivanja njezinoga područja.

Gradivo je istraženo uz početno konzultiranje arhivskih obavijesnih pomagala – inventara, popisa i kazala,¹ te nadalje uz pomoć izvornih uredskih evidencija samih stvaratelja spisa. Naime, izvorno arhivsko gradivo kao pomagalo za pretragu, sačinjavaju registraturne knjige – urudžbeni zapisnici u koje se spisi zaprimljeni u određenoj ustanovi protokoliraju, te također popratno izrađena kazala koja upućuju na brojeve konkretnih spisa, a koja je moguće pretraživati prema pojmovima, mjestima kao i imenima.

Srednjovjekovno razdoblje

U razdoblju ranog srednjeg vijeka na prostoru današnje Like nalazile su se župe Lika, Gacka i Krbava, pod zajedničkom upravom hrvatskoga bana. Postupnim razvojem, tri stare hrvatske župe prerasle su u organiziranije teritorijalne zajednice – županije, čijim je raslojavanjem tijekom razvijenog srednjeg vijeka formirano još nekoliko drugih manjih županija – Brinjska, Buška, Hotučka, Lapačka, Nebljuška, Odorjanska i Unska (Holjevac, 2009: 429).

Društveno-gospodarska kretanja ličko-krbavskoga prostora u srednjem vijeku obilježena su procesima dijeljenja društva dotadašnjih starih rodovskih zajednica na posjede istaknutijih članova plemićkih obitelji koji postaju novi feudalni gospodari zemlje (Kruhek – Horvat, 2009: 248–249). Na uređenje crkvenoga ustrojstva

1 Arhivska obavijesna pomagala – kazala sastavljena su u razdoblju druge polovine 19. / prve polovine 20. stoljeća za jedan dio fondova Arhiva za koje izvorna kazala nisu bila izrađena ili možda nisu sačuvana.

područja Like i Krbave utjecale su okolne biskupije – krčka, rapska, ninska, kninska i senjska, te metropolitanska biskupija u Splitu (Bogović, 1997: 89).

Godine 1185. na pokrajinskom koncilu u Splitu osnovana je Krbavska biskupija. Srednjovjekovna Lika podijeljena je tada između ninskog i senjskog biskupa, a nakon 1272., sve do osvajanja od Turaka pripadala je Ninskoj biskupiji (Bogović, 2014: 33).² Naime, odlukom splitskog nadbiskupa Ivana i kaptola od 14. lipnja 1272. ninskom biskupu Stjepanu i njegovim nasljednicima predan je teritorij Like i Banatik. Posebnom poveljom tu je donaciju 24. lipnja iste godine potvrdio i hrvatsko-ugarski kralj Stjepan V. (Peričić, 1969: 133; Strika 2007: 118). U Državnom arhivu u Zadru, u sastavu arhivskoga fonda HR-DAZD-12 Općina / Komuna Nin (1244. – 1797.), čuva se u kopijalnoj Knjizi privilegija prijepis navedene povelje kojom se potvrđuje donacija ninskom biskupu. Riječ je prijepisu ovjerovljenog bilježničkog prijepisa od 12. listopada 1342. (Slika 1.).³

U istoj knjizi privilegija u prijepisu je sačuvan i jedan dopis mletačkih advokata Bernarda Bemba i Daniela Veheneria ninskome knezu i njegovim nasljednicima, a koji se pak, odnosi na privilegije vezane za područje Krbave, te je datiran u godinu 1509.⁴

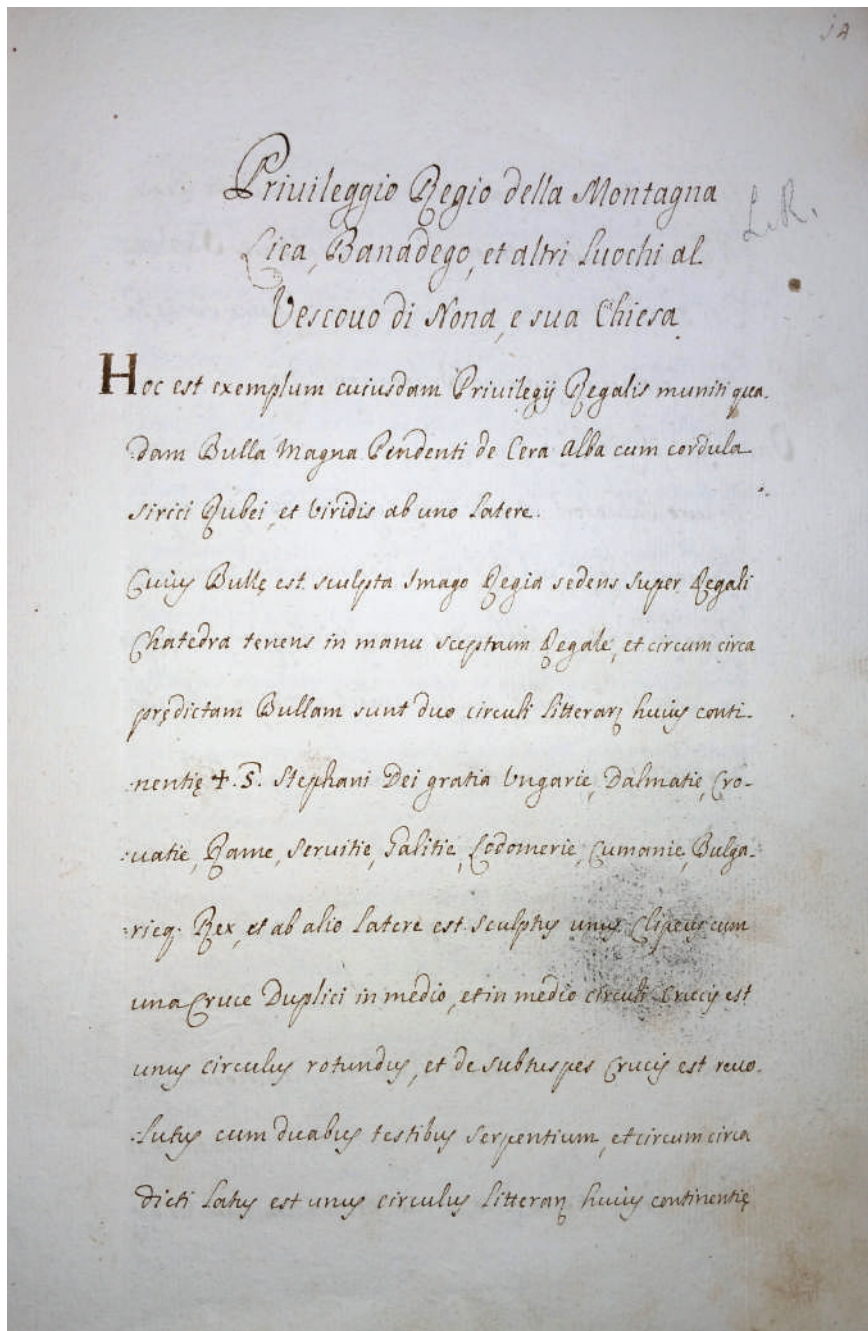
Najstarije i najvrjednije dokumente značajne za izučavanje hrvatske srednjovjekovne povijesti u Državnom arhivu u Zadru sačinjavaju spisi ukinutih samostana Sv. Dominika, Sv. Krševana i Sv. Nikole u Zadru, kao i nekadašnjeg Samostana Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu (Rogovska opatija). Među građivom koje sačinjavaju samostanske pergamente i drugi spisi nastali od 10. stoljeća nadalje, sadržani su akti o utemeljenju, papinske bule, kraljevske i banske darovnice. Pored toga, spisi ovih arhivskih cjelina sadrže dokumente o povlasticama i posjedima, oporučne odredbe, kao i mnoge druge isprave. Unutar fonda HR-DAZD-336 Benediktinski samostan Sv. Krševana u Zadru (918. – 1806.) izdvajaju se dva dokumenta u kojima se bilježi spomen Like. Riječ je o jednoj pergameni iz 1036. godine u kojoj se navodi da Sergije, sin Petrov, zamjenjuje polovicu svoje kuće za

2 O uređenju crkvene uprave u krajevima oko Velebita, te razmatranju pitanja kojoj je biskupiji, Senjskoj ili Krbavskoj, na koncilu dodijeljena zapadna polovica Like, vidi: Kovačić, 1988: 20–30 i Bogović, 1988: 46–52.

3 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-12 Općina / Komuna Nin (1244. – 1797.) (dalje: HR-DAZD-12), sign. 2.1. Knjiga privilegija (knj. 4), fol. 14r-18v; vidi i sign. 2.2. Knjiga privilegija (knj. 5), fol. 10r – 13r.

Vidi i: Smičiklas, 1907: 636–637; Smičiklas, 1913: 17–18; Bogović: 1988: 48, bilj. br. 26.

4 HR-DAZD-12, sign. 2.1 Knjiga privilegija (knj. 4), fol. 52v-53r.

Slika 1. Prva stranica prijepisa ovjerovljenog bilježničkog prijepisa povelje od 24. lipnja 1272. kojom hrvatsko-ugarski kralj Stjepan V. Ninskoj biskupiji potvrđuje teritorij Like, HR-DAZD-12 Općina / Komuna Nin (1244. – 1797.), sign. 2.1. Knjiga privilegija (knj. 4), fol. 14r.

kuću Malikovu u Lici, koja pripada samostanu Sv. Krševana,⁵ te drugoj, datiranoj u godinu 1385., koja donosi podatke o prodaji zemlje u Mogorovoj Dubravi i Grabovičanima te u Lici. Zemlju prodaje Ratko pok. Semigota iz roda Mogorovića plemiću Jurju Dišislavovu Slaviću iz istoga roda.⁶

U fondu HR-DAZD-338 Dominikanski samostan Sv. Dominika u Zadru (1066. – 1807.) čuva se pergamena datirana 1341. godine sa spomenom krbavskog biskupa Radoslava, u zapisu o podjeli 40 dana oprosta svima koji će pomoći gradnji crkve u Ostrovici.⁷ S pergamene iz 1278. godine koja se čuva u sastavu istoga fonda moguće je pak, iščitati da su krbavski knezovi Matija i Bartol Gušić imali zemlju u Kruševu koju su prodali Kosi Saladinu, Damjanu i Grgi Zloradu za 100 libara malih mletačkih novaca.⁸

Iz plemićke obitelji Gušić (Gusić) koja je stekla naslov krbavskih knezova, potjecao je i Pribina Gušić, sin Prvanega. Pristupio je Benediktinskom samostanu Sv. Ivana Evanđelista u Biogradu, kojem je darovao zemlju u Kamenjanima, kako je sadržano u zapisu *De terra in Chamennani, que fuit Prebinne Gussichii, filii Pruuanego* unutar kartulara *Libellus Policorion* – Rogovski kartular.⁹ Ovaj kartular iz 14. stoljeća sadrži prijepise isprava i popise dobara Rogovske opatije, a čuva se u sastavu arhivskoga fonda HR-DAZD-337 Benediktinski samostan Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu (1058. – 1774.). Samostan Sv. Kuzme i Damjana izravni je sljednik Benediktinskog samostana Sv. Ivana Evanđelista u Biogradu, iz kojeg su redovnici preselili nakon mletačkog razaranja Biograda 1125. godine. Samostan Sv. Ivana Evanđelista u Biogradu, a kasnije i Samostan Sv. Kuzme i Damjana na brdu Ćokovcu na otoku Pašmanu, nazivani su Rogovskom opatijom, prema svom najvećem posjedu Rogovu (Galović, 2012: 102–103; Galović, 2018: 13). U istom

5 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-336 Benediktinski samostan Sv. Krševana u Zadru (918. – 1806.) (dalje: HR-DAZD-336), pergamena br. 7.

6 HR-DAZD-336, pergamena br. 286.

7 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-338 Dominikanski samostan Sv. Dominika u Zadru (1066. – 1807.) (dalje: HR-DAZD-338), pergamena br. 82 (stara sign. 714); Vidi i: Farlati, 1769: 96; Smičiklas, 1912: 628–629.

8 HR-DAZD-338, pergamena br. 30 (stara sign. 2149); Vidi i: Böttner, 1903: 8; Smičiklas, 1908: 253–254.

9 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-337 Benediktinski samostan Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu (1058. – 1774.) (dalje: HR-DAZD-337), *Libellus Policorion* – Rogovski kartular, fol. 4v (odnosno naknadno označena str. 6.).

kartularu spominje se i Pribinin brat Jakov, u zapisu o prodaji zemlje u Sidrazi opatu Madiju,¹⁰ kao i Nasemir Gusić, u jednoj ispravi o darovanju vinograda.¹¹

Izuzetan izvor za proučavanje mnogih segmenata svakodnevnog života u prošlosti, od 13. pa do 19. stoljeća, predstavljaju fondovi notarskih odnosno bilježničkih spisa Arhiva. U Državnom arhivu u Zadru čuvaju se spisi nastali djelovanjem bilježnika na području Zadra, Paga, Raba i Splita. Njihove bilježničke knjige svjedoče o raznolikosti poslovnih aktivnosti građana. Za potrebe stranaka sastavljali su oporuke te pored njih inventare pokretne i nepokretne imovine koju su oporučitelji ostavljali svojim nasljednicima. Izrađivali su ugovore o mirazu. U njihovoj nadležnosti bila je izrada isprava povezanih s gospodarskim poslovanjem poput sklapanja ugovora o najmu kuće ili zemljišta. Sudjelovali su i u reguliranju poslova diobe među strankama, sastavljanju dokumenata o dodjeli punomoći za obavljanje određenih pravnih aktivnosti i slično. Sva navedena dokumentacija materijal je koji može poslužiti za sagledavanje različitih pojava vremena u kojem je nastala. Iz tekstova ugovora u čijem su sklapanju – bilo kao stranke u postupku, bilo kao svjedoci – uz domaće stanovnike sudjelovali i oni pridošli iz bližih kao i udaljenijih krajeva, moguće je primjerice pratiti proces prilagodbe potonjih u novoj okolini, njihov imovinski status, ponekad obiteljske odnose i slično. Među spisima fonda HR-DAZD-31 Bilježnici Zadra (1279. – 1797.) mogu se tako pronaći i isprave koje svjedoče o društvenim, gospodarskim i drugim vezama žitelja srednjovjekovne zadarske komune i stanovništva pridošlog iz Like. Jedan takav zapis predstavlja spis zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze (1349. – 1350.) sastavljen 1350. godine u kojem se spominje Juraj pok. Petra iz Like kao izvršitelj oporuke svojega brata Krukonje.¹² Otprilike iz istoga vremena (1354. g.) je i bilježnička isprava Andrije pok. Petra iz Cantua (1352. – 1356.) kojom Luka pok. Krelca iz Like daje u trajni zakup vrtlaru Cvitanu Deškoviću iz Zadra maslinik sa 150 stabala maslina i 16 gonjaja zemlje pod brdom Čelopek.¹³

Istražujući uz spise zadarskih i spise rapskih bilježnika – fond HR-DAZD-28 Bilježnici Raba (1403. – 1797.) – Petar Runje zabilježio je pak, vijesti o nizu krbavskoličkih svećenika glagoljaša u Dalmaciji, odnosno u Zadru kao i na Rabu u razdoblju od kraja 14. do polovine 15. stoljeća (Runje, 1988: 113–121). Pored zapisa o boravku

10 HR-DAZD-337, *Libellus Policorion* – Rogovski kartular, fol. 6v / str. 10.

11 HR-DAZD-337, *Libellus Policorion* – Rogovski kartular, fol. 6r / str. 9.

12 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-31 Bilježnici Zadra (1279. – 1797.) (dalje: HR-DAZD-31), sign. 6.1, sv. II, fol. 34v, kut. 6. Vidi i: Stipišić, 1977: 150.

13 HR-DAZD-31, sign. 7.1.2, fol. 35v – 36r, kut. 7. Vidi i: Leļjak – Kolanović, 2001: 385–386.

i službi svećenika glagoljaša, te franjevac trećoredaca na zadarskom i rapskom području, temeljem bilježničkih spisa Arhiva, on donosi i podatke o ređenjima svećenika iz Krbave i Bužana sredinom 15. stoljeća u Rabu, kao i mnoge spomene glagoljicom pisanih brevijara i misala kojima su svećenici raspolagali i koje su oporučno ostavljali. Tako je primjerice Jurko Garković *de Corbavia* 1449. primio od svećenika Jakova, glagoljaša na otoku Ugljanu, jednu staroslavensku knjigu koju je svećenik Jakov ostavio crkvi sv. Jakova u Krbavi, dok je 1442. svećenik *Giurssa* pok. Mateja jedan svoj staroslavenski brevijar ostavio crkvi sv. Marije u Modrušu (Runje, 1988: 117).

Tijekom 14. i 15. stoljeća, hrvatski velikaši Kurjakovići, potomci srednjovjekovnog hrvatskog plemena Gušića, koji su učvrstili svoju vlast na većem dijelu primorskog podvelebitskog područja, sve do prodora Turaka aktivni su sudionici društveno-političkog života. Njihove odnose s područjem sjeverne Dalmacije, osobito njezinim kontinentalnim zaleđem, u drugoj polovini 15. stoljeća oslikavali su ponajviše pogranični prijepori – pitanja oko nadzora nad utvrdom Ostrovicom na raskrižju sjevernodalmatinskih puteva, potom oko Kličevca kod Benkovca kao granične utvrde Kurjakovića, te oko granica na vranskome području (v. Lukšić, 2004: 195–226). Uspostavom mletačke vlasti sve važne odluke definirane su bile duždevim odredbama (dukalama) i propisima pokrajinskih dužnosnika (terminacijama), te se među njima mogu pronaći i one kojima se rješavala problematika takvih graničnih, ali i gospodarskih, trgovačkih i drugih odnosa s hrvatskim feudalnim velikašima. Navedene isprave sadržane su unutar arhivskoga fonda HR-DAZD-388 Dukale i terminacije (1409. – 1797.). Budući da je i na ekonomskom planu položaj krbavskih knezova uvelike ovisio o mletačkoj gospodarskoj politici, često su od mletačkih vlasti nastojali ishoditi različite trgovinske povlastice i dozvole, ali i regulirati pitanja prekomorske trgovine (Lukšić, 2003: 43). Jedan od takvih spisa iz prve knjige Dukala i terminacija je onaj od 15. travnja 1434. godine, kojim se krbavskim knezovima dozvoljava izvesti iz Zadra vina i ulja za svoje potrebe.¹⁴

Razdoblje turske uprave (1527. – 1689.)

Krajem 15. i početkom 16. stoljeća društveni razvitak i srednjovjekovna organizacija Like i Krbave zaustavljeni su prodorima i osvajačkim pohodima Osmanlija. Od potpunog zauzeća Like i Krbave 1527., razdoblje turske vladavine, dugo preko

14 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-388 Dukale i terminacije (1409. – 1797.), knjiga I, fol. 53v. Vidi i Ljubić, 1890: 67.

160 godina, bilo je obilježeno značajnim promjenama – političkim, upravnim i gospodarskim, a osobito demografskim i vjerskim (Kruhek, 2013: 471–478).¹⁵ Okupirani krbavski i lički teritorij turska je vlast organizirala kao novu upravnu jedinicu koja je prvo bila priključena Bosanskom sandžaku, zatim Kliškom do 1580. godine. Poslije je osnovan Krčko-lički sandžak, kasnije najčešće nazivan samo Lički sandžak (Kruhek, 2013: 473), u okviru kojega se nalazio i dio sjevernodalmatinskog teritorija pod turskom upravom (Jelić, 1898: 78–84). Razdoblje turske dominacije na ličkom prostoru potrajalo je sve do 1689. godine, kada je od strane domaćih ustanika i hrvatskih krajišnika kao najznačajnija turska utvrda bila oslobođena Udbina (Holjevac, 2002: 17; Fajdić, 2017: 21).

Pomoću arhivskih pomagala – kazala izrađenih za fond najviših predstavnika mletačke vlasti u Dalmaciji: HR-DAZD-1 Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (1617. – 1797.), pregledom pojmova *Licca* (Lika) i *emigrazioni* (emigracije), određene podatke vezane za područje Like i njene stanovnike koji se odnose na razdoblje turske uprave moguće je pronaći u spisima providura Girolama Foscarinija (1650. – 1652.) te Pietra Valiera (1685. – 1686.)¹⁶, a za proučavanje povijesnih zbivanja na graničnom prostoru mletačko-turske granice u navedenom periodu od osobitog je značaja gradivo sadržano u arhivskom fondu HR-DAZD-2 Mletački dragoman (1597. – 1797.). Dragoman je bio tumač i posrednik u komunikaciji bosanskih aga i paša te predstavnika mletačke vlasti u Dalmaciji. U fondu sastavljenom od spisa njegove kancelarije sadržani su dokumenti o pograničnim sukobima, pregovorima i mirovnim ugovorima, kao i trgovini između Mletačke republike i susjednih zemalja i pokrajina. Navedeno gradivo tako uključuje korespondenciju i izvješća mletačkih i turskih dužnosnika o prilikama na granici, sukobima i uspostavi mira, ali i trgovini, agrarnim odnosima, o haranju kuge u Lici i drugo (Slika 2.).¹⁷ Dva proglašenja o pojavi kuge u Lici i Krbavi iz nešto kasnijeg vremena, 1732. i 1733. godine, sadržana su i u arhivskoj Zbirci tiskovina / Stampata (1488. – 2005.) signature HR-DAZD-386.¹⁸

15 Vidi i: Kasumović: 2021: 79–121.

16 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-1 Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (1617. – 1797.) (dalje: HR-DAZD-1), Girolamo Foscarini (1650. – 1652.), fol. 31v-32r; kut. 17; Pietro Valier (1685. – 1686.), knj. II, fol. 33v, kut. 53.

17 Vidi i: Traljić, 1959: 409–424.

18 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / Stampata (1488. – 2005.) (dalje: HR-DAZD-386), 54/1 i 55/1.

23
 1200
 Lici. Lici. a Zadar li. 10 Agosto 1677

Da Voi Medmo Durakbegović Sang. d. Lica, all. S. S. S. S.
 et honorato Sig. il Sig. Gen. Primari M. L. Nov. Gen. di
 Dalmatia, et Alba, cordial. saluto, come nostro
 Amico et vicino.

Haobiamo ricevuto la Let. d. V. Scrittura da Zadar, et in
 tutto quello ci scrive dell. danni seq. a quell. d. Lica, noi
 habbiamo sempre inclinato alla pace, et buona corrispon-
 denza come è noto all. V. ma i d. dei sudditi non vogliono
 star quieti, havendo incendiato et posto a sac. il loco di
 Triana, come anco ad ostando la Let. de scrive auo
 a' suoi sudditi vicino in pace. Hanno finim. fatto molti
 oltraggi a' nostri sudditi contro la stessa buona pace, et
 continuano giornalen. nel mal fare, ouha. d. meno
 si siamo applicati, de fino tanto l. V. ritorni a queste
 parti sua confinanti si uicino in buona pace, et cori-
 pondenza senza che uno all. altro facino insulto, auo
 salt. sfare, ad capiti all. occhio de mag. Comandanti, da
 quell. poi non uenghi minuciam. ricevuto l. fare
 presente, et h. passati, ueda. però de sequa. presto. agis-
 tam. auo non' auada mag. inconuenienti, de dal
 nostro caso non ti mancarano uicinare a' riguardi
 dell. affetto, de professiamo a V. et p. conuincatione
 della buona pace, il Sig. Dio l. allegri.

IZVORNI ARHIV – ZADAR
 sig. Dragoman
 Filza: LXXXIV
 Poz. br: 23. – List. 1

Slika 2. Pismo ličkog sandžaka Mehmeda Durakbegovića generalnom providuru Girolamu Grimaniju o neredima u Lici, zaprimljeno u Kotoru 10. 8. 1677., HR-DAZD-2 Mletački dragoman (1597. – 1797.), Filza LXXXIV, Poz. 23, kut. 22.

Vojnokrajiško razdoblje (1712. – 1881.)

Nakon poraza i povlačenja Osmanlija, 1712. godine Lika i Krbava pripojene su Karlovačkom generalatu, te postaju dio habsburškog vojnokrajiškog sustava u hrvatskim zemljama (Holjevac, 2009: 430). Vojna krajina ustanovljena je kao militarizirana zona unutar Habsburške monarhije na granici s Osmanskim Carstvom. Njezin najzapadniji dio tvorila je Hrvatsko-slavonska vojna krajina, a unutar nje, nakon vojnokrajiške reorganizacije 1746. godine, na području Like i Krbave uspostavljena je Lička pukovnija sa sjedištem u Gospiću, koja je zajedno s Otočkom, Ogulinskom i Slunjskom pukovnijom činila sastavni dio Karlovačkog generalata (v. Holjevac, 2009: 430; Vrkljan, 2022: 8). U sastavu Vojne krajine područje Like i Krbave ostat će sve do njenog ukidanja 1881. godine (Fajdić, 2017: 22).

Različite aspekte odnosa Habsburške monarhije i Mletačke Republike na graničnom području Like i Dalmacije, već nakon Karlovačkog mira 1699. kada je Monarhiji potvrđen posjed Like i Krbave (Holjevac, 2002: 18) sagledavati je moguće temeljem spisa sadržanih u prethodno spomenutim arhivskim fondovima: Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (HR-DAZD-1) te Mletački dragoman (HR-DAZD-2). Međusobno suprotstavljeni interesi i teritorijalne pretenzije obiju strana rezultirali su mnogim pograničnim sporovima i sukobima krajem 17. i početkom 18. stoljeća (v. Holjevac, 2003: 249–269). Podatke koji se odnose na razgraničenje Like i Dalmacije u navedenom razdoblju iz fonda Generalnih providura donose spisi sadržani u svesku providura Alvisea Moceniga (1696. – 1702.).¹⁹ O graničnim i drugim pitanjima svjedoče i zapisi providura koji su bili nositelji središnje vlasti tijekom narednih godina, a pored odrednica *Licca* (Lika) i *confini* (granice), za početno pretraživanje fonda, obavijesna pomagala – kazala donose i niz drugih pojmova koji se tiču naslovne teme rada. Među njima su *pascoli* (pašnjaci), *Morlacca* (Morlakija), *emigrazioni* (emigracije) i drugi. Izvješća o stanju na granici, pašnjacima u Lici i Dalmaciji, kao i drugi spisi koji se odnose na razdoblje do kraja 18. stoljeća, sadržani su i unutar gradiva fonda Mletački dragoman (HR-DAZD-2). Pitanje ispaše naime, također je bilo regulirano različitim odredbama. Dok su dalmatinski stočari u ljetnim mjesecima uslijed velikih vrućina i oskudice vode s blagom obično prelazili na pašnjake Like, u vrijeme zimske ispaše Ličani su svoja stada vodili na teritorij Dalmacije (v. Holjevac, 2003: 254), pri čemu su obje strane bile dužne plaćati propisanu travarinu (*erbatico*). Takve

19 HR-DAZD-1, Alvise Mocenigo (1696. – 1702.), knj. V, fol. 412–507, kut. 66.

podatke o sporazumima o ispaši kao i travarini koju su mletačkim vlastima plaćali lički pastiri, moguće je – prateći u arhivskom obavijesnom pomagalu (kazalu) pojmove kao što su: *Lika, confini, pascoli, erbatico, convenzioni, istruzione*, a koji usmjeravaju na odgovarajuće gradivo – sagledati i temeljem spisa fonda HR-DAZD-4 Mletački fiskalni savjetnik (1789. – 1797.).²⁰

S razdobljem vojnokrajškog ustroja ličko-krbavskoga područja krajem 18. i početkom 19. stoljeća, poklapa se period prve austrijske uprave u Dalmaciji (1797. – 1805.). Među gradivom fonda tada središnje upravne institucije u Dalmaciji: HR-DAZD-33 Vlada za Dalmaciju (1798. – 1806.) sadržani su dopisi Vojnog zapovjedništva u Gospiću, njemu nadređenog Generalnog zapovjedništva u Zagrebu i drugih uključenih korespondenata, vezani za reambulaciju granica,²¹ kao i spisi koji se odnose na izvješća o pastirima Dalmacije na ličkim pašnjacima, ali i o prouzročenim štetama, sječi šuma, krađi životinja i slično.²² Pored pojmova *Lika (Lica) / Licciani* i *Gospich (Comando del Cantone / Comando Militare / Comando del Regimento di Licca)*, na spise s navedenim sadržajem upućuju i drugi pojmovi sadržani u izvornim kazalima fonda kao što su: *confini* (granice), *pascoli* (pašnjaci), *boschi* (šume) i drugi (Slika 3.). Sličan sadržaj, na primjer o ustupanju ličkih šuma na korištenje, pronaći se može i u fondu austrijskog fiskalnog savjetnika: HR-DAZD-38 Fiskalni savjetnik u Zadru (1797. – 1806.).²³

Nakon pobjede francuske vojske nad Austrijancima u bitci kod Wagrama (1809.), te mirom sklopljenim iste godine u Schönbrunnu, nastupa razdoblje kratkotrajne francuske vladavine u Hrvatskoj. Austrija je Francuskoj prepustila civilnu i vojnu Hrvatsku južno od Save, te zapadnu Korušku s Villachom, Gorišku, Trst i Kranjsku s Pazinskom grofovijom, koje su zajedno s prijašnjim francuskim posjedima na Jadranu – Dubrovnikom, bivšom mletačkom Dalmacijom i mletačkom Istrom, do 1813. tvorile francuske Ilirske pokrajine (Ilirske pokrajine. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*; Holjevac, 2002: 40; Vrkljan, 2022: 30).²⁴

20 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-4 Mletački fiskalni savjetnik (1789. – 1797.), sign. 1.3.1 (stara sign. II/1), kut. 7.

21 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-33 Vlada za Dalmaciju (1798. – 1806.) (dalje: HR-DAZD-33), vidi npr. kat. II/1801. god., spis br. 179; kat. II/1803. god., spis br. 1811; kat. II/1804. god., spis br. 5462; kat. II/1805. god., spis br. 5969 (posljednja tri spisa sadrže izvješća o reambulaciji granica).

22 HR-DAZD-33, vidi npr. kat. VII/1799. god., spis br. 3967; kat. III/1801. god. spis br. 5186 i dr.

23 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-38 Fiskalni savjetnik u Zadru (1797. – 1806.), spis br. 111/1803. god., svež. VII.

24 Godine 1810. Ilirskim pokrajinama su dodani zemaljsko-sudski kotari Lienz i Sillian; v. Ilirske pokrajine. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*.

Della Cos. Reg. Direzione alla Morlana

Rapporto della Reambulazione dei Confini dell'Anno 1804 della Linea
interinale de' Pascoli, tra la Lica e la Dalmazia.

Essendo stati destinati noi inferiori a rivedere, ed incontrare la predetta Confirazione, abbiamo numerato, che

La Linea tra la Lica e la Dalmazia incomincia dal Triplice Confine, ove da tre apposte Pietre segue la linea per Deseni Keyf, Smboue Dolina, da questa parte si v'uno Logio sul Monte Kida, e la per Chelen l'acqua Coslich, Okriga Berba, e Sajo d' Oton, alla

1 ^{ma} - Mele, o sia Smilla	--- -- -- -- --	Ove sopra un Sajo, si vede inciso il N. dell'anno 1777.
2 - Tanchia Camen	--- -- -- -- --	Ove sopra Pietra Viva, nominata anche Ruvni Tavan, sono incise due Croci.
3 - Melkonouchia Sirovski	--- -- -- -- --	Su d'una Pietra Mobile, sta Marcato il N. 1777, cui fu rinvenuto 19. pagli andanti di parte verso la parte Licana.
4 - Kofouchia Staje	--- -- -- -- --	Sopra Pietra Viva, il segno della S ^{ta} Croce.
5 - Bunari Abd'ouze Logue	--- -- -- -- --	In 30. pagli di distanza, la quale si vede incisa in un Sajo, una Croce.
6 - Deruogazi Bunari	--- -- -- -- --	Fra quali in un Sajo Quadrangolare, sta inciso il N. 1777.
7 - Verh Vise Bunari	--- -- -- -- --	Ove sopra un Sajo Viva, e Vande le parti, si vede incisa una Croce.
8 - Cauda Logue	--- -- -- -- --	Vna Croce incisa in un Sajo.
9 - Kupanzai Dolaz	--- -- -- -- --	Ove sopra Sajo Viva si vede una Croce, ed in cambio d'altro simile, sta si vede un Busco.
10 - Profo Namxe Logue	--- -- -- -- --	Ove su d'una Pietra d'ambi le parti, si vede il N. 1777.
11 - Verh Jagodnik	--- -- -- -- --	Su d'un grosso Sajo, si vede il N. 1777.
12 - Bokne pod Jagodnikom	--- -- -- -- --	Sopra d'un vivo Sajo, si veggono due Croci.
13 - Kazuencie (Sia qui Manigolo, indi Eravil.)	--- -- -- -- --	Sopra vivo Sajo una Croce.
14 - Calichia Bunar	--- -- -- -- --	Sopra una Pietra Viva, spiccano due Croci una delle quali si vede guastata.
15 - Pagan Sreb	--- -- -- -- --	Ove in una Pietra Mobile, si ravvisa inciso il N. 1777.
16 - Velika Gakova	--- -- -- -- --	Queste sopra Pietra Viva, sono Marcate, si ravvisano due Croci.
17 - Marigichia Kuk	--- -- -- -- --	Sul cui vivo Manigolo, sono incise due Croci.
18 - Vukovaz Bunar (Queste il confine tra Carnaja e Sajo)	--- -- -- -- --	Ove su d'un Sajo Vande le parti, si vede il N. 1777.
19 - Subotichia Logue	--- -- -- -- --	Ove su d'una Pietra, si vede una Croce, ed il N. 1777.
20 - Verh Sestava	--- -- -- -- --	Sul quale si vede il N. 1777.
21 - Mala Sudo (Sia qui Eravil, indi Rogar.)	--- -- -- -- --	Ove sopra Pietra Viva, si vede inciso il N. 1777.
22 - Vise Baba	--- -- -- -- --	Sulla cui Sommita d'ambi le parti, si ravvisa il N. 1777.
23 - Vitreni Melni	--- -- -- -- --	Ove una Mastiera forma la Mebra.
24 - Erbine	--- -- -- -- --	Sopra un Sajo, il N. 1777.
25 - Casarzi Bunari	--- -- -- -- --	Ove su d'una Pietra Quadrangolare d'ambi le parti, e il N. 1777.
26 - Bilik Kuk	--- -- -- -- --	Cui nel vivo si denomina Zidane Erbine, ove si veggono due Croci.
27 - Burmi, questo Smigolou Verh	--- -- -- -- --	Ove si ravvisa il N. 1777.
28 - Vise Caligenna Dala	--- -- -- -- --	Su d'una Pietra, il N. 1777.
29 - Casarzi Dolaz	--- -- -- -- --	In mezzo al qual Manigolo, sta incisa una Croce.
30 - Tosto Berbo	--- -- -- -- --	Sulla cui Sommita, sta il N. 1777.
31 - Kod Kaphua	--- -- -- -- --	Nel cui vivo Manigolo, si vede il N. 1777.
32 - Manigolou Sreb (Sia qui Rogar, indi Manuzzi.)	--- -- -- -- --	Ove su d'un vivo Sajo, sono incise due Croci.
33 - Casarzi Profine	--- -- -- -- --	Ove su d'una grossa Pietra, sta il N. 1777.
34 - Bilik Kuk	--- -- -- -- --	Su cui sta inciso il N. 1777.
35 - Duboki Dol. (Queste il confine tra Sajo, e Lovina.)	--- -- -- -- --	Ove in Pietra innalzata, e inciso il N. 1777.
36 - Dukman	--- -- -- -- --	Ove su d'una Pietra sta incisa una Croce, la quale da mano ignota era stata trasportata 15. pagli andanti dalla parte Dalmata. Ci si rimanda l'anno 1804 nella Reambulazione, per farla annichire al suo luogo.
37 - Prencipite	--- -- -- -- --	Sopra il vivo Manigolo, una Croce.
38 - Solovent (Sia qui Manuzzi, indi Zaton.)	--- -- -- -- --	Su d'una Pietra innalzata, il N. 1777.
39 - Tadrino Billo	--- -- -- -- --	Su d'una Pietra Mobile, il N. 1777.
40 - Mogu Tadrino Billo, e Bukovi Kanaz	--- -- -- -- --	Su d'un Sajo Mobile, il N. 1777.

492

Slika 3. Izvješće o reambulaciji granica privremene linije pašnjaka između Like i Dalmacije, 1804., HR-DAZD-33 Vlada za Dalmaciju (1798. – 1806.), kat. II/1804. god., spis br. 5462.

No, za razliku od ostalih pokrajina u kojima je u to vrijeme bila provedena francuska upravna reforma, na prostorima Vojne krajine bio je zadržan krajiški upravni sustav (Ilirske pokrajine. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*).

Upravu u Dalmaciji Francuzi su uspostavili i prije formiranja Ilirskih pokrajina, odnosno godine 1806. Gradivo za sagledavanje ličko-dalmatinskih odnosa u tom razdoblju, do formiranja Ilirskih pokrajina, donose fondovi kao što su HR-DAZD-55 Vojni i civilni zapovjednik Dalmacije Molitor (veljača – srpanj 1806.) i HR-DAZD-57 Generalno providurstvo Dalmacije u Zadru (1806. – 1809.), u kojima su također, kada je u pitanju područje Like, zastupljeni problematika revizije granica te utvrđivanja linija pašnjaka, pitanja sporova, te prouzročenih šteta.²⁵

Isto razdoblje obuhvaća i fond HR-DAZD-81 Kraljevska delegacija Vlade u Zadru (1807. – 1810.). Pod pojmom *Licca* u arhivskom pomagalu – kazalu izrađenom za korištenje fonda zabilježeno je izvješće o izvanrednim propisima vezanima za tamošnje naoružanje,²⁶ a na jedan spis o kretanjima austrijskih trupa i rasporedu snaga na području Like u kazalu upućuje i odrednica *guerra* (rat).²⁷ Podatke vezane za Liku sadrže i pojedini spisi fonda generalnog providura Dalmacije Vicka Dandola: HR-DAZD-59 Tajni arhiv generalnog providura Dalmacije Vicka Dandola (1806. – 1810.). Za početno istraživanje navedenoga fonda može poslužiti arhivsko obavijesno pomagalo (kazalo) koje pod pojmom *Licca* usmjerava na gradivo o političkoj situaciji na Austriji podređenom ličkom teritoriju, o izdavanju putovnica i drugo.

Slična tematika predmetnih spisa, ona vezana uz pitanja ličko-dalmatinske granice, nastavlja se unutar fonda HR-DAZD-73 Intendencia Pokrajine Dalmacije u Zadru (1810. – 1813.), a koji se pak, odnosi na razdoblje uspostave Ilirskih pokrajina. Tako se podatci o plaćanju naknada za ispašu te o raznim pritužbama od strane stanovnika pograničnih područja mogu pratiti i u navedenoj arhivskoj cjelini.²⁸

Nakon pada francuske vladavine i zauzeća hrvatskih i slovenskih zemalja od strane austrijske vojske 1813., Ilirske provincije su prestale postojati, a bivše krajiške

25 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-55 Vojni i civilni zapovjednik Dalmacije Molitor (veljača – srpanj 1806.), sign. 2.50, kut. 2.; HR-DAZD-57 Generalno providurstvo Dalmacije u Zadru (1806. – 1809.), izvorna kazala i urudžbeni zapisnici, vidi npr. pojmove: *Lica*, *Licciani*, *Confini*, *Pascoli* i odgovarajuće spise.

26 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-81 Kraljevska delegacija Vlade u Zadru (1807. – 1810.) (dalje: HR-DAZD-81), god. 1807., Titolo XVII, Policija (*Polizia*), filza III, rub. 30, br. spisa 819.

27 HR-DAZD-81, god. 1809., Titolo XVI Vojska i rat (*Militari e guerra*), filza I, rub. 1, br. spisa 1413.

28 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-73 Intendencia Pokrajine Dalmacije u Zadru (1810. – 1813.), vidi npr. god. 1812., filza I, spis br. 153.

pukovnije ponovno su uključene u habsburški vojnokrajiški sustav (Holjevac, 2002: 41; Vrkljan, 2022: 31, 39). Na području Dalmacije, to je vrijeme uspostave druge austrijske uprave koja će potrajati sve do 1918. godine.

Na čelu uprave u Dalmaciji nalazio se namjesnik, a uz njega Zemaljska vlada izravno podložna ministarstvima u Beču, koja je 1852. dobila naziv Namjesništvo. Djelovanjem navedenog upravnoga tijela nastala je dokumentacija koja danas predstavlja najobimniji fond Državnog arhiva u Zadru: HR-DAZD-88 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.). Gradivo Namjesništva, koje se do 1877. godine može pratiti uz pomoć izvornih uredskih evidencija, odnosno urudžbenih zapisnika i kazala, omogućuje sagledavanje mnogih događaja koji su se na pograničnom ličko-dalmatinskome prostoru odvijali tijekom 19. stoljeća. Kako je vidljivo iz regesti zabilježenih u uredskim knjigama Odjelnih spisa fonda, i dalje se pojavljuju prijepori i sukobljavanja stanovništva s jedne i s druge strane granice. Vlastima se prijavljuju obostrano prouzročene štete, krađe životinja, uzurpacije terena, ali i slučajevi ubojstava.²⁹ U knjigama su evidentirani spisi o nastojanjima sprječavanja navedenih sukoba te mjerama koje se poduzimaju u cilju uspostavljanja dobrih odnosa među pograničnim stanovništvom.³⁰ Također, kazala bilježe tijek zbivanja vezanih za granice i granične odnose, odnosno područja ispaše.³¹ Ovdje je međutim, vrlo važno napomenuti da je prilikom istraživanja gradiva utvrđeno kako dio spisa fonda Vlade / Namjesništva (HR-DAZD-88) – osobito onih vezanih za pitanje razgraničenja i pašnjaka, ali i nekih s drugom tematikom – nije pronađen na predviđenom izvornom mjestu na koje usmjeravaju zapisi iz kazala i knjiga protokola. U slučaju dokumentacije o utvrđivanju granica, umjesto spisa, većinom su pronađeni reversi koji upućuju na to da je gradivo početkom 20.

29 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-88 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.) (dalje: HR-DAZD-88), vidi npr. sign. 2.2.8 Kazalo br. 645, 1819. g., pojam *Licca*; sign. 2.2.20 Kazalo br. 657, 1823., pojam *Licca*; sign. 2.2.80 Kazalo br. 717, 1837., pojam *Liccani* i druge knjige kazala. Također, u istom fondu vidi npr. spise: br. 2211/1819., III/4, kut. 64; br. 873/1825., III/4, kut. 140; br. 10327/1831., III/4, kut. 206; br. 1012/1840., XI/4, kut. 494; br. 3857/1850., XIV/1, kut. 1068 i dr.

30 HR-DAZD-88, sign. 2.2.20 Kazalo br. 657, 1823., pojam *Licca*; sign. 2.2.23 Kazalo br. 660, 1823., pojam *reambulazione*; sign. 2.2.26 Kazalo br. 663, 1824., pojam *Licca*; sign. 2.2.32 Kazalo br. 669, 1825., pojam *Licca* i dr.

31 HR-DAZD-88, kazala Odjelnih spisa fonda za razne godine, pojmovi *reambulazione*, *confini*, *pascoli* i sl. Među sačuvanim spisima, od kojih su neki necjeloviti (dio pratećih spisa nedostaje), vidi npr. br. 334/1829., VIII/4, kut. 189; 3575/1833., XI, kut. 276; br. 6729/1839., XI, kut. 488; br. 21558/1840., IX, kut. 494; br. 1982/1844., XI, kut. 664; br. 592/1845., XI, kut. 730; br. 7535/1846., XI, kut. 801; br. 4520/1848., XI, kut. 935; 15249/1851., IX/1 D, kut. 1075; spis bez broja (VI „*Differenze per confini tra i Dalmati ed i Liccani*“), VIII/F/1857., kut. 1419.

stoljeća bilo izdvojeno i povezano u jednu, istu cjelinu, ali nije nažalost sa sigurnošću utvrđeno o kojoj se smještajnoj poziciji radi, odnosno je li navedeno gradivo trajno izgubljeno. Nije isključena mogućnost da se takav gubitak spisa zbio uslijed podjele gradiva Arhiva između Italije i Kraljevine SHS (1924. – 1926.).³²

Pojedini dopisi vezani za djelovanje komisije za utvrđivanje granica, spisi o ispaši ili sječi šuma na graničnome području sadržani su pak, unutar fonda HR-DAZD-102 Okružno poglavarstvo u Zadru (1814. – 1868.)³³, a dio spisa s istom tematikom zastupljen je i unutar arhivske zbirke HR-DAZD-377 Miscellanea (11. – 20. st.).³⁴

Arhivsku cjelinu u kojoj se mogu pronaći korisni podatci o spisima koji se odnose na pitanja razgraničenja te reguliranja prava ispaše u Lici predstavlja i fond: HR-DAZD-251 Državni arhiv u Zadru (1814. – 2010.). Unutar gradiva navedenoga fonda nalaze se zamolbe javnih i privatnih osoba upućene Arhivu za dobivanje ovjerenih prijepisa različitih dokumenata, među kojima su primjerice i dopisi Vlade koji se odnose na prijepise sklopljenih sporazuma i drugih spisa o temi granica između Dalmacije i Like. Takvi dopisi Vlade i drugih institucija, kao i primjerci odgovora pohranjeni u fondu – koji ponegdje uključuju i pregledne popise najvažnijih spisa i konvencija donesenih tijekom vladavine različitih uprava, od mletačke do druge austrijske – pružaju niz dopunskih informacija o predmetnom gradivu, a time i mogućnost nastavka njihova istraživanja. Početno pretraživanje navedene problematike olakšava korištenje izvornih kazala fonda HR-DAZD-251, odnosno unutar njih praćenje pojmova *confini* i *Licca*. Sami prijepisi dokumenata i druga vezana dokumentacija, mogli bi se očekivati među spisima fonda Vlade/Namjesništva (HR-DAZD-88), no međutim, velikim dijelom oni nisu pronađeni na pozicijama na koje primjerice upućuju brojevi sa zaglavlja dopisa, već umjesto njih ponovno nailazimo na spomenute reverse s naznakom o njihovom premještaju.

Kao jedan od sadržaja koji je moguće sagledavati temeljem gradiva Arhiva nastalog u vremenu druge austrijske uprave u Dalmaciji izdvaja se i tematika gospodarskog razvoja zastupljena u segmentu projekata gradnje cesta i putova. Za

32 O podjeli gradiva Arhiva vidi: Peričić, 1979: 357–374.

33 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-102 Okružno poglavarstvo u Zadru (1814. – 1868.), npr. pojedini spisi unutar kategorija i kutija: 1818. god., kut. 44; kat. XX/6, 1826. god., kut. 51; kat. II/3, 1862. god., kut. 241; kat. II/3, 1861. god., kut. 242; kat. II/3, 1865. god., kut. 286.

34 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-377 Miscellanea (11. – 20. st.), sv. 16, poz. 35; sv. 22, poz. 7; sv. 62, poz. 1; sv. 75, poz. 1; sv. 181, poz. 36; sv. 194, poz. 30.

ostvarenje prometne veze između priobalne i kontinentalne Hrvatske u okviru tadašnjeg Austrijskog Carstva, izuzetno važan pothvat koji je pridonio sveopćem društveno-ekonomskom napretku Like i Dalmacije predstavljala je izgradnja povijesne velebitske tzv. Majstorske ceste. Od Svetog Roka preko Velebita i vrha Malog Alana do Obrovca, tom novom cestom odvijao se putnički, poštanski i sav teretni promet iz Dalmacije prema Lici, Zagrebu i dalje (Vrkljan, 2020: 29–31). Navedeni fond Vlade / Namjesništva za Dalmaciju (HR-DAZD-88) sadrži brojne spise u kojima je zabilježen tijek graditeljskih radova. Pod pojmovima kao što su *Vellebich* (Velebit), *Strade* (Ceste) i *Strada del Vellebich* (Velebitska cesta) preko izvornih kazala Odjelnih spisa fonda moguće je pratiti zapise o periodičnim izvješćima o obavljenim zahvatima, spise vezane za djelovanje cestovnih nadzornika, o troškovima i naknadama za sudionike radova i mnoge druge.³⁵ Ponešto od dokumentacije o cestovnim graditeljskim radovima sadržano je u fondu HR-DAZD-493 Obitelj Pekota (1798. – 1889.) budući da je kao arhitekt-inženjer za graditeljstvo udjela u gradnji imao i jedan od članova te zadarske obitelji, Pietro.³⁶ U sastavu istoga fonda sačuvana je i velika litografija s prikazom slavlja prilikom svečanoga otvorenja ceste 4. listopada 1832. godine u Mekim docima ispod Podpraga.³⁷ Tiskani proglas s opisom programa u povodu proslave organizirane toga dana (Slika 4.) pohranjen je unutar arhivske zbirke HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / Stampata (1488. – 2005.)³⁸ – u kojoj se može pronaći i nekolicina drugih proglasa s početka 19. stoljeća vezanih za područje Like – dok preko stotinu listova s rukom crtanim kartama, planovima i projektima za izgradnju velebitske ceste, sadrži pak, arhivska Kartografska zbirka (1651. – 20. st.) sa signaturom HR-DAZD-383.³⁹

Još dvije litografije koje se pak čuvaju u arhivskoj Grafičkoj zbirci (HR-DAZD-552) donose motiv s Velebita – vedutu crkvice posvećene sv. Frani, koja je podignuta u Podpragu podno Tulovih greda kao spomen na izgradnju velebitske

35 HR-DAZD-88, npr. sign. 2.2.54 Kazalo br. 691, god. 1830., pojam *Strada*; sign. 2.2.61 Kazalo br. 698, god. 1831., pojam *Strada del Vellebich*, sign. 2.2.72 Kazalo br. 709, god. 1833. pojam *Strada del Vellebich* i dr. Napominjemo da je uočeno kako dio spisa navedenih u kazalima i u ovom slučaju nedostaje.

36 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-493 Obitelj Pekota (1798. – 1889.) (dalje: HR-DAZD-493), sign. 100 i 101, kut. 11.

37 HR-DAZD-493, sign. 125, kut. 16.

38 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-386, 26/41.

39 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-383 Kartografska zbirka (1651. – 20. st.) (dalje: HR-DAZD-383), sign. 1.7.7.

A V V I S O.

Per i primi di ottobre pr. v. sarà ridotta perfettamente a termine la strada a traverso degli alti monti del Velebit che forma il confine fra la Dalmazia, e la Croazia, e che fino ad ora divideva le due provincie per modo, che con grave pericolo di vita se ne valicava la sommità — strada che avendo l'inclinazione non maggiore di quattro pollici diviene rotabile per carriaggi con ogni sorta di peso.

È questo un monumento della non mai abbastanza decantata magnanimità, e munificenza di SUA MAESTÀ il nostro graziosissimo IMPERATORE e Re, costruito con dispendio di somme molto rilevanti, e la mercè di sforzi straordinari degli esecutori, che nel solo corso di quest'anno fecero scoppiare più di trentamila mine — monumento grandioso da porsi a paragone di qualsiasi opera romana.

La solennità dell'apertura di questa strada, che riuscirà d'immenso vantaggio per la Dalmazia, sarà con pubblico Ufficio Divino celebrata a cielo scoperto nel luogo; ove si dovettero vincere le più grandi difficoltà.

Il giorno festissimo del quattro ottobre p. v., onomastico del nostro AMANTISSIMO MONARCA e clementissimo D. A. è destinato all'oggetto.

Colla i Dalmati daranno libero sfogo ai loro più vivi e leali sentimenti di riconoscenza; e dal profondo del loro cuori fedelmente devoti al Sovrano ed ottimo Padre innalzeranno fervide preci all'Onnipotente per la lunga conservazione di SUA MAESTÀ l'IMPERATORE e Re e di tutta l'Augustissima Imperiale Reale famiglia.

E per onimare poi nella miglior maniera possibile questa festa popolare da sì lungo tempo attesa, e cointanto cara ad ogni Dalmata saranno dedicate le ore pomeridiane del detto giorno a diversi giuochi nazionali, per cui avrà luogo la distribuzione di premi adattati sì per uomini, che per donne, che vi prenderanno parte, giusta il seguente dettaglio:

CORSA DI UOMINI.

- 1.º Premio. Fiorini quattordici.
- 2.º detto Fiorini dieci.
- 3.º detto Fiorini sei.

CORSA DI RAGAZZE.

- 1.º Premio. Una Beretta rossa ricamata con n.º 21 pezzi da 20 car. assicurati su cordelina di seta.
- 2.º detto Una Beretta rossa ricamata con n.º 15 pezzi da 20 car. assicurati come sopra.
- 3.º detto Una detta con 11 pezzi da car. 20.
- 4.º detto Una detta con 9 pezzi da car. 20.
- 5.º detto Una detta con 5 pezzi da car. 20.

GIOCO DELLA CUCAGNA PER MARINAJ.

- 1.º Premio. Fiorini dieci.
- 2.º detto Fiorini otto.
- 3.º detto Fiorini cinque.

GETTO DELLA PIETRA.

- 1.º Premio. Fiorini dodici.
- 2.º detto Fiorini otto.
- 3.º detto Fiorini cinque.

GIOCO DELL' OCCA.

In quattro punti con un premio per caduno di fiorini quattro.

È superfluo però di avvertire, che come in tale occasione faranno a gara gli intervenuti di manifestare pubblicamente i non dubbj sensi di suddita fedeltà e devozione, da' quali essi si sentiranno vivamente penetrati, così si farà premura ciascuno di comparirvi con quell'esterno decoro, che le particolari circostanze lo permettono, e lo esige la solennità della giornata, usando soprattutto l'attenzione, che i capelli sieno pettinati, netti le biancherie che si avranno indosso, e che gli abiti se per avventura usati e logori non presentino mai delle stracciate, ma sieno convenientemente rappazzati.

Zara li 6 settembre 1832.

JAVLJEGNE.

Za prvi Listopada bliznoga dofanoga biche po sve sverjen puti priko visoke planine Velebita, koja cini mezej među Dalmacijom, i Kroatijom, i koja dosada razdijeljava dve Provincije po ti način, da s' tekim rizikom od života prolaziasuse versu — put, koji neimajući vije od četiri persta prigunja pridavachese vertuju koga za svakom veratom od uteza.

Onje jedna spomena od nigda dosta hvatjene dobroivosti, i blagodarnosti VELIČANSTVA NAJGA primilostivoga CESARA i KRALJA sgrađena s' acem predelkim, i s' prikolicajnim tradom od izverštelja, da iz međa teka ove same godine cijeniti upatiti vije od trideset hiljadit min. Spomena povelika, kojase može prikovati kojemu drago rimskoj sgrađi.

Blagdan otvorenja ovoga puta, kojche biti od privilekve koristi Dalmacij, biche svetkovan svetom Misson na otvorenu ondi gduase inale pridobiti najvije maxnosti.

Dan pricestiti četiri Listopada dofanoga imeni najoga pripoljubljenoga Samovladca, i prikloštivoga Oca jest određen za ova sverbu.

Ondi Dalmatini moche inkazati svoji xiva, i sergenu hartost, i iz dubine njihova vira serca logojubni uzidugulche za svoga KRALJA i primilostivoga Oca geruche molbe Svemoguchemu Bogu, za poderxanje NJEGOVA VELIČANSTVA, i sve njegove priznanostie CESARNE i KRALJSKE obilisti.

A za vjagiti i oxiviti kakose budde moglo bolje ovi putki blagdan odavnu cekam, i tolike ngodati svakomu Dalmatini, biche odredjen nez polidavacue istoga dneva za razne igre narodake, za koje biche razlijeni prikladni darovi toliko ljudem koliko xenam, koje budde igrati, ovako kako sledi:

TERKANJE LJUDI.

1. Dar. Fiorin četternest.
2. d. Fiorin deset.
3. d. Fiorin šest.

TERKANJE DIVOJAKAA.

1. Dar. Jedna Kappa cerljena navezena su dvaestijednu Cvanicku vezanu s' gajtanom avionu.
2. d. Jedna Kappa cerljena navezena su petnaest Cvanicki vezanih kako s' gora.
3. d. Jedna Kappa su jedanaest Cvanicki.
4. d. Jedna Kappa su deset Cvanicki.
5. d. Jedna Kappa su pet Cvanicki.

IGRA OD KUKANJE ZA MORNARE.

1. Dar. Fiorin deset.
2. d. Fiorin osam.
3. d. Fiorin pet.

ITANJE KAMENA.

1. Dar. Fiorin dvanaest.
2. d. Fiorin osam.
3. d. Fiorin pet.

IGRA OD GUSKE.

U' četiri punta s' darom od četiri bocina za svakoga.

Nije potrebno napomenuti, da kako i toj prigodi naticehese svi koji prid istamaciti nacinom ocitua svoja vironost i poklonstvo od koih clutichese ganuti, tako nastojache svi prekli s' onom izvanskom pristojnoju, koju dopuštaju osobite okolovtine, i izakaje blagdan, imajući za najvije pomnju, da vlasti buddu izrecijani, cisto pertence, kojese budde inati na sebi, i da odiche, ako i proderane, nebuddu razderte, nego pristojno zakerpljene.

U' Zadru na 6 Rujna 1832.

Slika 4. Tiskani proglaš s najavom programa povodom proslave otvorenja ceste preko Velebita, 6. rujna 1832., HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / Stampata (1488. – 2005.), sign. 26/41.

ceste.⁴⁰ U fondu Vlade / Namjesništva za Dalmaciju (HR-DAZD-88) sačuvan je dio spisa vezanih uz gradnju crkvice. Tako na primjer pod pojmom *Velebich*, kazalo Odjelnih spisa fonda za godinu 1832. donosi zapis o planu podizanja crkve, s uputom na broj odgovarajućeg spisa, a isti zapis sadrži i podatke o organiziranju godišnjeg sajma koji bi se održavao svake godine početkom listopada.⁴¹ U blizini crkvice nalazila se zgrada s konačištem za putnike, članove vojne jedinice i cestovne radnike. Nacrt toga zdanja koje je danas porušeno također je sačuvan među spisima Namjesništva. Do spisa vodi uputnica kazala za godinu 1841. – *Strade e ponti nel Circolo di Zara* (podpojam ‘Pod Prag’).⁴² U kazalima su zabilježeni i drugi podatci koji se odnose na gradnju crkvice kao i susjedne zgrade. Premda pojedini dokumenti na koje brojevi spisa upućuju nedostaju, dijelom ih je ipak moguće pratiti putem kratkih opisa spisa u urudžbenim zapisnicima, a jedan dio projektne dokumentacije sačuvan je i u fondu HR-DAZD-353 Obitelj Erco (1843. – 1960.).⁴³

Nakon izgradnje velebitske ceste, tijekom narednih godina kazala Odjelnih spisa fonda Vlade / Namjesništva bilježe dokumentaciju vezanu za njeno održavanje, popravke, javnu sigurnost i čišćenje od nanosa snijega, kako bi se osigurala njezina prohodnost u zimskim mjesecima, osobito za neometano funkcioniranje poštanskog prometa odnosno prolazak poštanske kočije iz Like prema Dalmaciji i obrnuto.⁴⁴ Pratiti je moguće i prepisku oko planirane aktivacije poštanske postaje na prijevoju Mali Alan (*Mali Hallan*), te privremene uspostave stanice između Obrovca i Malog Alana. Do sadržaja o poštanskim postajama vodi odrednica *Poste* unutar kazala za godine 1831. – 1833.⁴⁵ Uvidom u gradivo spisi nisu pronađeni na predviđenoj poziciji, no regeste urudžbenih zapisnika u određenoj mjeri ipak pružaju podatke za makar djelomično rekonstruiranje tijeka događanja.

40 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-552 Grafička zbirka (1589. – 1934.), III/2 i III/3.

41 HR-DAZD-88, sign. 2.2.67 Kazalo br. 704, 1832. god; spisi br. 16331 i 17591 unutar spisa br. 22/1832., kat. X/2, kut. 218. Vidi i: Stagličić, 1979: 125–136.

42 HR-DAZD-88, sign. 2.2.95 Kazalo br. 732, god. 1841.; spis. br. 28/1841., kat. X/2, kut. 501.

43 Državni arhiv u Zadru, HR-DAZD-353 Obitelj Erco (1843. – 1960.), sign. 2.5.36, kut. 13.

44 HR-DAZD-88, npr. spisi br. 7374/1833. i br. 8203/1833., kat. X/2, kut. 276; spis br. 251/1848., kat. X/2, kut., 932; spis br. 601/1849., kat. X/2, kut. 994; spis br. 210/1850., kat. X/2, kut. 1054; spis br. 25974 unutar spisa 204/1857., kat. X/C, kut. 1432.

45 HR-DAZD-88, sign. 2.2.61 Kazalo br. 698, 1831. god; sign. 2.2.65 Kazalo br. 702, 1832. god.; sign. 2.2.72 Kazalo br. 709, 1833. god.

Ličko-krbavska županija (1886. – 1918.)

Sedamdesetih godina 19. stoljeća započeo je proces razvojačenja Vojne krajine, odnosno njezinog prelaska iz vojničkog u civilni sustav. Godine 1873. službeno je ukinuta Lička pukovnija, a 1881. i Hrvatsko-slavonska Vojna krajina, koja je manifestom cara i kralja Franje Josipa I. ujedinjena s građanskom (banskom) Hrvatskom i Slavonijom. Uprava nekadašnje Vojne krajine bila je povjerena Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj zemaljskoj vladi u Zagrebu (Holjevac, 2002: 78; Vrkljan, 2022: 95, 97). Sukladno podjeli Hrvatske na osam županija 1886. godine uspostavlja se i Ličko-krbavska županija sa sjedištem u Gospiću, a navedena administrativna podjela trajala je do 1918. godine (Vrkljan, 2022: 97, 98).

U Kartografskoj zbirci Državnog arhiva u Zadru (HR-DAZD-383) nalazi se nekoliko topografskih karata s kraja 19. stoljeća koje sadrže prikaze gradova i naselja na području Like kao što su Gračac, Otočac, Sv. Rok, Medak i Donji Lapac. Karte donose detaljan prikaz reljefa, toponimiju, dubinu mora, te cestovnu, željezničku i riječnu mrežu.⁴⁶

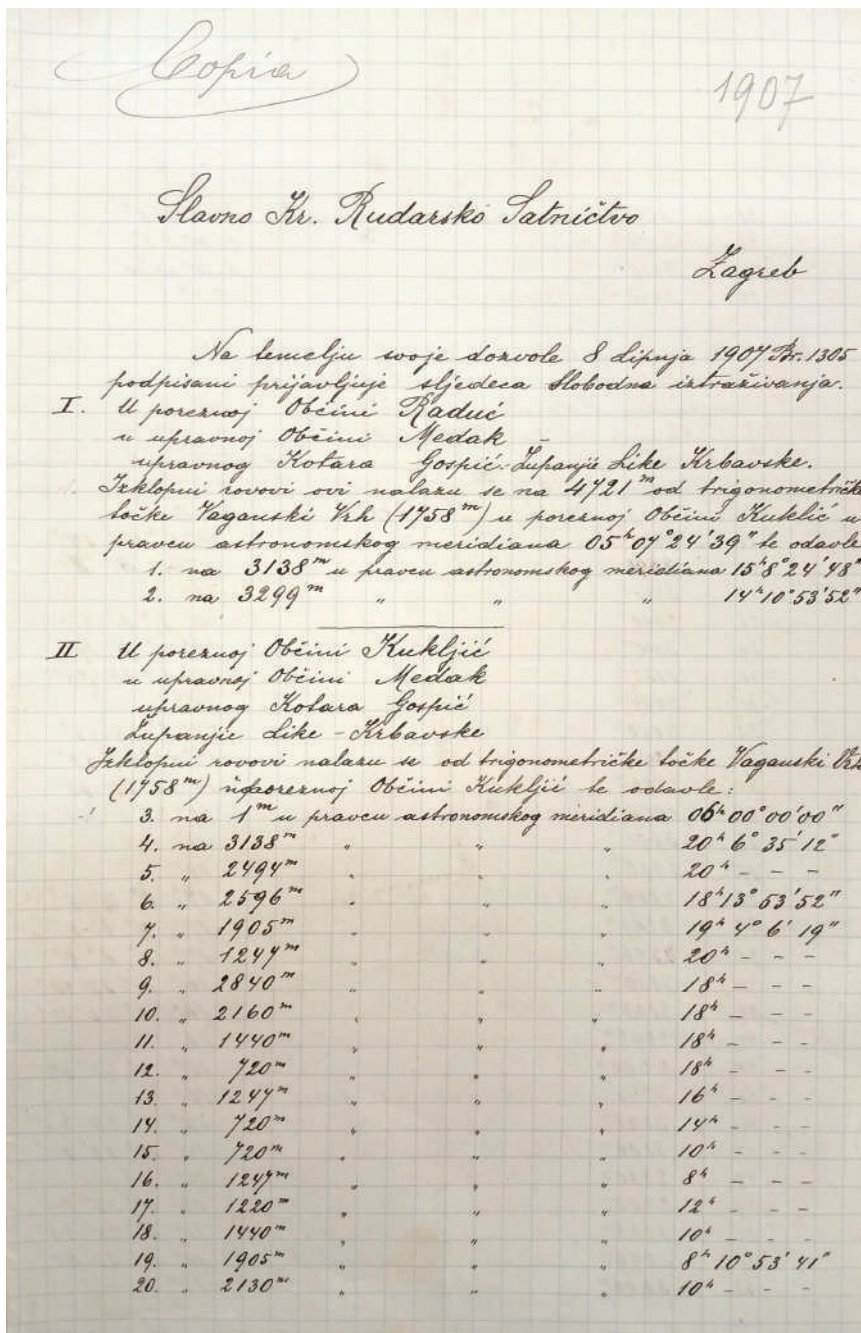
U sastavu cjeline koja se odnosi na gradnju puteva početkom 20. stoljeća, unutar fonda HR-DAZD-89 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju. Građevinski odsjek (1820. – 1918.) nalaze se spisi vezani za gradnju ceste Gračac – Krupa – Žegar – Benkovac.⁴⁷ Iz istog razdoblja potječe i dokumentacija koja je vezana za izgradnju željezničke pruge kroz Liku i Dalmaciju, sačuvana među ostavštinom gospodarstvenika i političara Alfonsa Borellija, u fondu HR-DAZD-635 Obitelj Borelli (1628. – 1990.).⁴⁸ Unutar navedene cjeline fonda pohranjeno je i nekoliko drugih spisa koji se odnose na njegovu gospodarsku djelatnost, među kojima dio gradiva sačinjavaju potvrde o prijavi iskopnih rovova i ugovori sklopljeni za iskop rude u Lici i Dalmaciji, uključujući korespondenciju s dioničarima kao i stručnjacima na polju rudarstva u Carevini (Slika 5.).⁴⁹

46 HR-DAZD-383, sign. 4.10, 4.11, 4.13. Jedna topografska karta, vjerojatno iz sredine 18. stoljeća, s prikazom dijela Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Like i Gorskog Kotara, nalazi se u fondu: HR-DAZD-635 Obitelj Borelli (1628. – 1990.) (dalje: HR-DAZD-635), sign. 5.2.3., kut. 51.

47 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-89 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju. Građevinski odsjek (1820. – 1918.), I.154.b, svež. 45.

48 HR-DAZD-635, sign. 2.3.13.4.2., kut. 30.

49 HR-DAZD-635, sign. 2.3.13.4.16, kut. 32 i sign. 2.3.13.4.18, kut. 33.

Slika 5. Prijepis dopisa Alfonsa kneza Borellija Kraljevskom rudarskom satništvu u Zagrebu kojim traži odobrenje za slobodna istraživanja rude u pojedinim općinama na području Ličko-krbavske županije; 1907., prva stranica dopisa; HR-DAZD-635 Obitelj Borelli (1628. – 1990.), sign. 2.3.13.4.16, kut. 32.

Zaključak

Izloženi pregled spisa Državnog arhiva u Zadru, s obzirom na vrlo širok vremenski raspon koji obuhvaća, sastavljen je temeljem provedenog općeg sagledavanja arhivskoga gradiva, pri čemu se kroz prezentiranje pojedinačnih primjera dokumenata pokušalo predstaviti dio fondova i zbirki kao izvora za proučavanje odnosa Like i sjevernodalmatinskoga područja. U početnoj fazi rada istraživanje je bilo orijentirano na pretragu polazišnih pojmova kao što su Lika, Krbava, Gospić ili Velebit. Te odrednice, kao i spisi na koje upućuju, usmjerile su daljnji istraživački proces, oblikujući unutar postavljene teme uže predmetne cjeline. Među njima, izdvojene su one koje se odnose na pitanja crkvene jurisdikcije nad područjem srednjovjekovne Like kao i teme koje svjedoče o prisutnosti stanovnika ličko-krbavskoga područja na prostoru zadarske općine u razdoblju srednjeg vijeka. Nadalje, velik dio istraženog gradiva zahvaća problematiku utvrđivanja linije razgraničenja dvaju susjednih područja – ličkog i dalmatinskog, a koja se proteže kroz različita vremenska razdoblja, odnosno gradivo upravnih perioda dalmatinske povijesti. S navedenom tematikom izravno je povezano i reguliranje obostranih prava ispaše, korištenja šuma, te općenito suživota pograničnog stanovništva. Istraživanjem arhivskih fondova i zbirki identificirano je i gradivo vezano za tijek gospodarskih zbivanja i formiranja prometnoga sustava, odnosno za pitanja trgovine, cestogradnje ili primjerice razvoj poštanskoga prometa.

Daljnji pristup arhivskome gradivu, kao i način njegovoga budućeg proučavanja, ovisi o području koje je u središtu istraživačevih interesa. Budući da se različiti tematski podatci vrlo često međusobno isprepliću i nadopunjuju kroz više arhivskih cjelina, odnosno fondova, kao i razdoblja različitih uprava, od velike je važnosti osnovno upoznavanje načina funkcioniranja i sustava organiziranja dokumentacije pojedinih institucija čijim je radom gradivo nastalo, a što će uz proučenu literaturu i prethodna saznanja o temi, istraživanje preciznije usmjeriti. Smatramo to važnim napomenuti, jer niz informacija koje spisi pohranjeni unutar različitih fondova sadrže, možda nije uvijek izravno prezentiran u kazalima, a pored toga, postoji mogućnost i da u određenim slučajevima izvorna uredska pomagala – kazala i urudžbeni zapisnici – nisu sačuvana.

Izvori

Arhivski izvori

Mletačka uprava u Dalmaciji [1279.] (1409. – 1797.)

- HR-DAZD-1 Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (1617. – 1797.)
- HR-DAZD-2 Mletački dragoman (1597. – 1797.)
- HR-DAZD-4 Mletački fiskalni savjetnik (1789. – 1797.)
- HR-DAZD-12 Općina / Komuna Nin (1244. – 1797.)
- HR-DAZD-28 Bilježnici Raba (1403. – 1797.)
- HR-DAZD-31 Bilježnici Zadra (1279. – 1797.)
- HR-DAZD-388 Dukale i terminacije (1409. – 1797.)

Prva austrijska uprava u Dalmaciji (1797. – 1805.)

- HR-DAZD-33 Vlada za Dalmaciju (1798. – 1806.)
- HR-DAZD-38 Fiskalni savjetnik u Zadru (1797. – 1806.)

Francuska uprava u hrvatskim zemljama (1806. – 1813.)

- HR-DAZD-55 Vojni i civilni zapovjednik Dalmacije Molitor (veljača – srpanj 1806.)
- HR-DAZD-57 Generalno providurstvo Dalmacije u Zadru (1806. – 1809.)
- HR-DAZD-59 Tajni arhiv generalnog providura Dalmacije Vicka Dandola (1806. – 1810.)
- HR-DAZD-73 Intendenca Pokrajine Dalmacije u Zadru (1810. – 1813.)
- HR-DAZD-81 Kraljevska delegacija Vlade u Zadru (1807. – 1810.)

Druga austrijska uprava u Dalmaciji (1813. – 1918.)

- HR-DAZD-88 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.)
- HR-DAZD-89 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju. Građevinski odsjek (1820. – 1918.)
- HR-DAZD-102 Okružno poglavarstvo u Zadru (1814. – 1868.)

Vjerske ustanove

- HR-DAZD-336 Benediktinski samostan Sv. Krševana u Zadru (918. – 1806.)
- HR-DAZD-337 Benediktinski samostan Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu (1058. – 1774.)
- HR-DAZD-338 Dominikanski samostan Sv. Dominika u Zadru (1066. – 1807.)

Obiteljski fondovi

- HR-DAZD-353 Obitelj Erco (1843. – 1960.)
- HR-DAZD-493 Obitelj Pekota (1798. – 1889.)
- HR-DAZD-635 Obitelj Borelli (1628. – 1990.)

Kultura, znanost i informiranje

- HR-DAZD-251 Državni arhiv u Zadru (1814. – 2010.)

Zbirke

- HR-DAZD-377 Miscellanea (11. – 20. st.)
- HR-DAZD-383 Kartografska zbirka (1651. – 20. st.)
- HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / Stampata (1488. – 2005.)
- HR-DAZD-552 Grafička zbirka (1589. – 1934.)

Literatura

- BOGOVIĆ, MILE. 1988. Pomicanje sjedišta Kravske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje (pregled povijesti Kravske ili Modruške biskupije). // *Kravska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka kravske biskupije, održanom u Rijeci 23. – 24. travnja 1986. godine.* / Bogović Mile (ur.). Rijeka – Zagreb: Visoka bogoslovska škola; Kršćanska sadašnjost, 41–82.
- BOGOVIĆ, MILE. 1997. Crkveno ustrojstvo Like i Krave u srednjem vijeku. // *Kravska bitka i njezine posljedice.* / Pavličević Dragutin (ur.). Zagreb: Hrvatska matica iseljenika; Filozofski fakultet, Zavod za hrvatsku povijest, 79–89.
- BOGOVIĆ, MILE. 2014. *Lika i njezina Crkva u prošlosti i sadašnjosti.* Gospić: Državni arhiv; Gospićko-senjska biskupija.
- BÖTTNER, ENRICO. 1903. *L'Archivio degli atti antichi presso la I. R. Luogotenenza dalmata. Parte II. Dell'Archivio del soppresso monastero di S. Domenico in Zara.* Zara: Premiata tipografia P. Janković.
- FAJDIĆ, JOSIP. 2017. *Posebnosti Like: priroda, povijest, kultura, istaknute osobe.* Zagreb – Požega: LZD Vila Velebita.
- FARLATI, DANIELE. 1769. *Illyrici sacri, IV.* Venetiis: Apud Sebastianum Coleti.
- GALOVIĆ, TOMISLAV. 2012. Arhiv Rogovske opatije. *Arhivski vjesnik*, 55, Zagreb, 103–116.
- GALOVIĆ, TOMISLAV. 2018. *Libellus Policorion – Rogovski kartular.* Sv. I. Zadar: Državni arhiv u Zadru.
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2002. *Gospić u Vojnoj krajini (1689. – 1712. – 1881.).* Samobor: Hrvatski zemljopis.
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2003. Problemi habsburško-mletačkog razgraničenja u Podgorju i Pozrmanju potkraj 17. i početkom 18. stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 45, Zadar, 243–269.

- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2009. Ličko-krbavska županija u identitetu Like. // *Identitet Like: korijeni i razvitak*. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb – Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Područni centar Gospić, 427–465.
- JELIĆ, LUKA. 1898. Lički sandžakat i postanje mletačke krajine početkom Kandijskoga rata 1645–48 godine. *Narodni koledar*, 36, Zadar, 78–115.
- KASUMOVIĆ, TEA. 2021. Stanovništvo Like u razdoblju osmansko-hrvatskih ratova. *Podplješivički graničari*, 3-4-5, Zagreb, 79–121.
- KOVAČIĆ, SLAVKO. 1988. Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću. // *Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanom u Rijeci 23. – 24. travnja 1986. godine*. / Bogović Mile (ur.). Rijeka – Zagreb: Visoka bogoslovska škola; Kršćanska sadašnjost, 11–39.
- KRUHEK, MILAN; HORVAT, ZORISLAV. 2009. Srednjovjekovne hrvatske župe Lika i Krbava (Stari gradovi Krbave). // *Identitet Like: korijeni i razvitak*. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb – Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 239–293.
- KRUHEK, MILAN. 2013. Turske utvrde i kule u Lici i Krbavi 1527. – 1689. godine. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 40, Senj, 471–508.
- LELJAK, ROBERT; KOLANOVIĆ, JOSIP. 2001. *Andrija pok. Petra iz Cantua. Bilježnički zapisi 1353.-1355. Sv. I*. Zadar: Državni arhiv u Zadru.
- LUKŠIĆ, MISLAV ELVIS. 2003. Prilog poznavanju mletačke pomorsko-trgovinske politike prema Krbavskim knezovima sredinom XV. stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 45, Zadar, 39–69.
- LUKŠIĆ, MISLAV ELVIS. 2004. Pogраниčni prijepori između mletačkih vlasti i knezova Krbavskih u drugoj polovini XV. stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 46, Zadar, 195–226.
- LJUBIĆ, ŠIME. 1890. *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, IX. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- PERIČIĆ, EDUARD. 1969. Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statutarna autonomija. *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 16–17, Zadar, 105–155.
- PERIČIĆ, ŠIME. 1979. Podjela zadarskih „arhiva“ između Italije i Kraljevine SHS (1924. – 1926.). *Arhivski vjesnik*, 21–22, Zagreb, 357–374.
- RUNJE, PETAR. 1988. Veze krbavsko-ličkih glagoljaša s Dalmacijom u 15. stoljeću. // *Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanom u Rijeci 23. – 24. travnja 1986. godine*. / Bogović Mile (ur.). Rijeka – Zagreb: Visoka bogoslovska škola; Kršćanska sadašnjost, 113–121.

- SMIČIKLAS, TADIJA. 1907. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, V. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare.
- SMIČIKLAS, TADIJA. 1908. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, VI. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare.
- SMIČIKLAS, TADIJA. 1912. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, X. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare.
- SMIČIKLAS, TADIJA. 1913. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, XI. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare.
- STAGLIČIĆ, MARIJA. 1979. Klasicist Valentino Presani u Dalmaciji. *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 22, Zagreb, 125–136.
- STIPIŠIĆ, JAKOV. 1977. *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze*. Zadar: Historijski arhiv.
- STRIKA, ZVJEZDAN. 2007. „*Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis*“ zadarskog kanonika Ivana A. Gurata. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, Zadar, 59–150.
- TRALJIĆ, SEID M. 1959. Tursko-mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini XVII. stoljeća. *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, IV. – V., Zagreb, 409–424.
- VRKLJAN, JOSO. 2020. *Ceste Ličko-senjske županije*. Gospić: Veleučilište Nikola Tesla u Gospiću; Ogranak Matice hrvatske u Gospiću.
- VRKLJAN, JOSO. 2022. *Lička pukovnija kroz povijest*. Gospić: Veleučilište Nikola Tesla; Ogranak Matice hrvatske u Gospiću.

Mrežni izvori

- Ilirske pokrajine. // *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 10. 3. 2025. <<https://enciklopedija.hr/clanak/ilirske-pokrajine>>.

Sources for the Study of Relations between Lika and Northern Dalmatia in the Period from the Middle Ages to the Beginning of the 20th Century in The State Archives in Zadar

Summary

Based on research conducted on the archival materials of the State Archives in Zadar, the paper presents an overview of some of the written sources whose content covers historical events in the Lika region, which were created in the time span from the Middle Ages to the beginning of the 20th century. Given the wide time span it covers, the presented overview is compiled on the basis of a general overview of the archival materials, whereby through the presentation of selected examples of documents, official letters and other records, it attempts to point out to researchers the relevant archival funds and collections as sources for studying the relationship between Lika and the northern Dalmatian region, and to present several guidelines for their search.

Among the researched materials, they singled out thematic units relating to issues of church jurisdiction over the area of medieval Lika, as well as those that testify to the presence of residents of the Lika-Krbava region in the area of the Zadar municipality in the Middle Ages. Furthermore, a large part of the researched materials covers the issue of determining the line of demarcation between two neighboring areas – Lika and Dalmatia, which extends through different time periods, or administrative periods of Dalmatian history. The regulation of mutual grazing rights, forest use, and the general coexistence of border populations is directly related to the aforementioned topics. Research into archival funds and collections has also identified materials related to the course of economic events and the formation of the transport system, i.e. to issues of trade, road construction or, for example, the development of postal traffic.

Further access to archival material, as well as the method of its future study, of course, depends on the issues that are at the center of the researcher's interests. Since various thematic data are very often intertwined and complemented by multiple archival units, or funds, as well as periods of different administrations, it is of great importance to gain a basic understanding of the functioning and documentation organization system of the individual institutions through whose work the material was created, which, together with the studied literature and previous knowledge on the topic, will direct the research more precisely.

Key words: Lika, Krbava, Dalmatia, archival materials, State Archives in Zadar

Marin Vlahov

marin.vlahov@gmail.com; HR – 10 040 Zagreb

Pregledni članak

(primljeno 12. 2. 2024.) (prihvaćeno 23. 9. 2024.)

728.6:664.7(497.562Gospić)

338.48-6:37(497.562Gospić)

Ovaj rad dostupan je za upotrebu
pod međunarodnom licencom
Creative Commons Attribution 4.0

PRENAMJENA POVIJESNOG OBJEKTA IZ ASPEKTA PROJEKTOG MENADŽMENTA NA PRIMJERU MURKOVIĆEVA MLINA U GOSPIĆU

Sažetak

U okvirima struke projektnog menadžmenta ovim radom¹ ukazuje se na postojeće potencijale prenamjene pojedinačnog povijesnog objekta među mnogima koje Republika Hrvatska posjeduje. Provedeno istraživanje temeljeno na metodama i alatima primjenjivima u projektnom menadžmentu dokazalo je kako je revitalizacija objekata zahvaljujući ponajprije riješenim vlasničkim odnosima moguća. Mnogi graditeljski objekti koji su nekad u prošlosti imali veliki značaj danas većinom nisu prepoznati u široj javnosti jer ne pripadaju turistički i kulturno eksploatiranoj baštini. Istraživanje je usredotočeno na Murkovićev mlin u gradu Gospiću, čijom bi se prenamjenom stvorio novi društveno i kulturno prepoznat prostor s muzejsko-galerijskom funkcijom. U radu se kroz idejno projektno rješenje pokušava dotaknuti prve faze odnosno definiranja projekta i njegovih ciljeva. Naglašeni su potencijali koji bi mogli rezultirati uspjehom u samom ličkom kraju i gradu Gospiću. Gledano s pozicije projektnog menadžmenta ovaj projekt bio bi prepoznatljiv i kao turistički fenomen u Republici Hrvatskoj, kroz kojega bi se upoznavale mlađe generacije i educirali turistički djelatnici.

Ključne riječi: Gospić, Murkovićev mlin, prenamjena, revitalizacija, vlasništvo

1 Ovaj rad je prerađen i za publiciranje pripremljen diplomski rad izrađen pod mentorstvom prof. dr. sc. Saše Murtića te obranjen u studenom 2023. godine na Veleučilištu s pravom javnosti Baltazar Zaprešić pod izvornim naslovom „Promjena vlasništva i namjene društveno korisnih objekata u kulturne i turističke svrhe“.

Uvod

Područje projektnog menadžmenta može biti vrlo korisno u definiranju i provedbi ciljeva i strategija određenih djelatnosti. Projektni menadžment stvara okvire za jasno i optimalno pretvaranje ideje i vizije u konačni namjenski cilj ili konačni proizvod. Kvaliteta konačnog namjenskog cilja te njegova uspješnost i transparentnost postižu se korištenjem alata i tehnika projektnog menadžmenta i to na sustavan i formalan način. Korištenje projektnog menadžmenta povećava uspješnost provođenja projekata koji su pak nositelji kvalitete i uspješnosti poslovanja određenih djelatnosti. Menadžment se oslanja na projektne menadžere koji trebaju posjedovati kvalitete potrebne za izvođenje i provođenje ovog posla. Od kvaliteta svakako treba izdvojiti poznavanje alata, tehnika i metoda te želju za stvaranjem novoga uz sposobnost razumijevanja ljudi i odgovornog korištenja vlastite organizacijske moći.

Kako bi se predstavila mogućnost razvoja turističkih djelatnosti u Republici Hrvatskoj uzet je primjer objekta Murkovićev mlin u gradu Gospiću, koji se nalazi u Ličko-senjskoj županiji. Preliminarnim istraživanjima metodom selekcije i dedukcije Gospić je odabran kao izvrstan primjer jednog od najmlađih gradova u Republici Hrvatskoj, koji je svoju urbanu fizionomiju dobio početkom 18. stoljeća, za vrijeme Vojne krajine, no do danas je ostao nedovoljno turistički eksploatiran. Unatoč tomu, za Gospić je značajno da se nalazi na sjecištu putova koji spajaju jug Hrvatske s Hrvatskim primorjem i kontinentalnom Hrvatskom te je u neposrednoj blizini nacionalnih parkova (NP Plitvička jezera, NP Paklenica, NP Sjeverni Velebit) i Parka prirode Velebit. Zbog svega navedenoga uzet je kao studija slučaja područja poželjnog za razvoj turizma i svih turizmu pripadajućih cjelina što je posljednjih godina prepoznato, ali ponajprije na području eko odnosno seoskog turizma.² Kako je Murkovićev mlin³ objekt koji je u privatnom vlasništvu⁴ u derutnom i lošem stanju, njegovo očuvanje i promocija u turističke i lokalne svrhe zasigurno bi bile poticaj

2 Uspješan primjer eko-seoskog turizma može se detaljnije vidjeti na <https://www.kezele-vino.hr/> (pristup 14. 1. 2025.)

3 Mlin je među građanima Gospića poznat kao 'Murkovića mlin' prema prezimenu vlasnika. U daljnjem tekstu će se koristiti naziv Murkovićev mlin neovisno o vremenu u kojem se opisuju mlin.

4 Prema Vlastovnici Izvatka iz Zemljišne knjige (broj ZK uložka 1354) kao vlasnici zemljišta s mlinom na kat. čest. 3188 navodi se devet vlasnika (Ivan Murković, Adrijan Mariano Murković, Josejuan Murković, Thomas Murković, Ada Murković, Juancaros Murković, Nicolas Mario Murković, Dorotea Murković Puškarić, Dorotea Murković) s različitim suvlasničkim udjelima.

zadržavanju ljudi u krajevima kakav je i grad Gospić. Sve navedeno upućuje na to da bi Republika Hrvatska trebala podupirati takve projekte.

Uzevši u obzir promatranje mikrolokacija unutar termina *brownfield* pristupilo se osmišljavanju poslovnog modela iskoristivosti Murkovićeve mlina kao jednog tipa tzv. *brownfield* lokacije s ne štetnim posljedicama za okoliš. Ovo se pokazalo vrlo intrigantnim s obzirom na to kako je riječ o specifičnoj mikrolokaciji, te je mlin u potpunosti alternirao kroz dvije stotine godina nikad (dosad) ne promijenivši svoju prvobitnu namjenu.

Kulturna baština i kulturni turizam Ličko-senjske županije

Sumirajući definicije kulturne baštine može se reći kako se hrvatska kulturna baština dijeli na materijalnu i nematerijalnu, a obuhvaća sve običaje, tradicije i ostala dobra proizašla iz hrvatske povijesti.⁵ U zaštiti kulturne baštine ključno mjesto imaju službene konzervatorske službe, različite znanstvene organizacije, stručnjaci poput arhitekata, povjesničara umjetnosti, urbanista, etnologa i drugih srodnih zanimanja. Ključni zakon kojim se uređuju vrste kulturnih dobara, uspostavlja zaštita nad kulturnim dobrima, reguliraju prava i obveze njihovih vlasnika, definiraju mjere i zaštita njihova očuvanja, obavljaju poslovi na njihovoj zaštiti i očuvanju, obavljaju upravni i inspekcijski poslovi, poslovi djelokruga Hrvatskog vijeća za kulturna dobra te njihovo financiranje i očuvanje je Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.

Kulturna baština je dio kulturnog turizma koji po svojoj definiciji omogućava razvoj onih destinacija za koje su turisti koji su veći potrošači i koji podržavaju kulturu posebno zainteresirani. Svaka destinacija ima mogućnost ponude kulturnog turizma. Kulturni turizam ulazi u sferu edukacije jer je uvijek riječ o naslijeđu koje privlači turiste. Kulturna baština je selektivna vrsta kulturnog turizma koja je dosad dokazala svoj vlastiti identitet i razvojni put (Karamehmedović, 2021: 39). Tamo gdje to nije učinjeno, kao na primjeru grada Gospića, potrebno je ponuditi modele koji bi bili učinkoviti. Gledajući pozitivne učinke po gospodarstvo i društvo kulturni turizam gradi i naglašava identitet, pomaže očuvanju kulturne baštine, pruža potporu kulturi i turizmu.

5 Vidi pojam Kulturna baština na mrežnim stranicama: [https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20\(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme\)](https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme)) (pristup 14. 1. 2025.); zatim DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2013: 6–11.

Danas su na području Hrvatske kao glavna mjesta privlačenja turista i posjetitelja označena mjesta na jadranskoj obali, glavni grad Hrvatske, te nekolicina gradova / lokacija u unutrašnjosti koja nisu nužno kulturne atrakcije koliko zanimljive prirodne atrakcije. Sva ta mjesta od najranijeg vremena zaštite kulturnih spomenika u Hrvatskoj, kako je već navedeno, bila su valorizirana, isticana i profilirana u domaćoj i inozemnoj javnosti kao mjesta vrijedna pažnje, turističkog obilaska i istraživanja. Split i Pula su svoje temelje dobili još u vrijeme antike odnosno Rimskog Carstva. Pula je svjetski prepoznat grad po očuvanom šestom po veličini amfiteatru iz rimskog doba u kojemu se odvijaju ljetni filmski festivali i razne kulturne priredbe. Split svoju prepoznatljivost temelji na rezidenciji rimskog cara Dioklecijana podignutoj početkom 4. stoljeća, u koju su kasnije ugrađeni srednjovjekovni stambeni prostori i zidine koji su do danas mjesto stanovanja mnogim stanovnicima što je iznimno privlačno za turističke posjetitelje. Renesansa kao stilsko razdoblje koje se iznova vraća antici te oživljava njenu arhitekturu reminiscencijama na različite građevinske elemente korištene ponajprije u fortifikaciji vidljiva je i već desetljećima turistički eksploatirana u Dubrovniku, a od nedavno i u Šibeniku revitalizacijom triju tvrđava sv. Mihovil, sv. Ivan i Barone. Nižući se vremenskim slijedom iza renesanse varaždinski barok je nezaobilazno mjesto ukoliko se krene u upoznavanje Hrvatske sa sjevera. Jednako tako Osijek, ali i Rijeka (Opatija) su već prepoznali svoju arhitektonsku, a time i turističku vrijednost u očuvanju secesijske graditeljske baštine s prijelaza 19. u 20. stoljeće. Ovo su neke od najistaknutijih turističkih odrednica danas u Hrvatskoj. S obzirom na bogatu povijest područja današnje Hrvatske nije pretjerano reći kako je itekako moguće proširiti turističku ponudu i na druga stilska razdoblja. Kako bi se baština održala kao kulturna vrijednost i značenje prošlosti potrebna je njena prilagodba sadašnjim kulturnim, društvenim, javnim i političkim potrebama.

Uz temeljne turističke resurse kao što su turističke atrakcije i različite atraktivnosti glavni izravni turistički resursi u Hrvatskoj temelje se na građevinama, dok se neizravni oslanjaju na prometnu povezanost i dobru prostornu organizaciju. U ovim parametrima potrebno je sagledati i turistički potencijal na području kontinentalne Hrvatske. Ako se promatra područje Ličko-senjske županije naglasak u turizmu je ponajprije stavljen na prirodne ljepote triju nacionalnih parkova (NP Plitvička jezera, NP Sjeverni Velebit, NP Paklenica) kao i Park prirode Velebit (s pristupom Cerovačkim špiljama), Pećinski park Grabovača, a zatim na privatni seoski turizam.

Gospić, s obzirom na svoju povijest ali i lokaciju, može već dokazano jednako sudjelovati kako u eko tako i u kulturnom turizmu. S obzirom na to da je kulturni turizam u Ličko-senjskoj županiji sveden na tek nekoliko lokacija koje čak nisu dovoljno prepoznate u domaćoj turističkoj javnosti niti među turistima izvana, prostor za upoznavanje s kulturnom povijesti je poprilično širok. Muzejska djelatnost u Lici temelj je na kojem se zasniva institucionalni kulturni turizam koji se sve više strateški usmjerava i na druge opcije koje nisu strogo vezane uz muzejsko-galerijske ustanove. Uz muzeje u svakom posjećenijem ličkom mjestu (Senju – Gradski muzej, Otočcu – Muzej Gacke, Gospiću – Muzej Like, Krasno – Muzej šumarstva, Novalja – Gradski muzej) kulturni turizam se sve više usmjerava na nasljeđe i stil života Ličana koji privlače pozornost javnosti.

Turistička zajednica Ličko-senjske županije kao glavne uzdanice svoje kulturne ponude glavnog grada navodi različite manifestacije poput Gospićkog glazbenog ljeta (klasične glazbe), Grocksa (rock koncerata tijekom ljetne sezone), Ličkog likovnog analea (višegodišnje tradicionalno okupljanje i izlaganje umjetnika), Jeseni u Lici (izložbe tradicije i autohtonosti Ličko-senjske županije), enoetnokulturno-gastronomске manifestacije Gospić i prijatelji (u vrijeme Dana grada 22. srpnja). U ostalim gradovima poput Otočca istaknute su smotre folklor, proslave različitih blagdana (npr. sv. Ante u Krasnom, Velike Gospe), Senj je obogaćen tradicionalnom karnevalskom manifestacijom koja se odvija već 350 godina, Uskočkim danima, Festivalom sjevernojadranskih klapa, dok su u Karlobagu i Novalji svoju ponudu utemeljili na sportsko-kulturnim manifestacijama, izložbama lokalnih etno proizvoda i slično. Ono što je zajedničko većini ovih ponuda je činjenica da su one ograničene sezonskim održavanjem, ponajviše u ljetnim danima. Isticanjem pojedinih kulturnih manifestacija koje se uspješno održavaju u sferi kulturnog turizma cilj je ukazati na uspješne primjere, neovisno o tome tko im je osnivač, te bez namjere da se kategorizira navedena kulturna baština kao proizvod projektnog menadžmenta.

U okviru kulturnog turizma u Lici neizostavno je spomenuti i lokalitete nepokretne kulturne baštine kao što je stari grad Sokolac u Brinju, sjedište krčkih knezova i jedan od važnijih sačuvanih plemićkih gradova u Hrvatskoj. Senjska katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije zanimljiv je primjer srednjovjekovne arhitekture i jednog od glavnih mjesta turističkog obilaska Senja. Uz nju i uskočka tvrđava Nehaj kao jedan od simbola grada čini dio kulturne ponude grada u sklopu Gradskog muzeja Senj. U Velikom Žitniku pokraj Gospića obnovljena je i ambijentalno uređena rodna kuća ‘oca domovine’ dr. Ante Starčevića kojoj je

omogućen obilazak s vodstvom i koja je pretvorena u Spomen-dom dr. Ante Starčevića.⁶ Ostalih, pojedinačno prepoznatih izravnih turističkih resursa koji se eksplicitno temelje na kulturi odnosno građevinama nema.⁷ Još je intrigantnije da Murkovićev mlin nije prepoznat kao koristan kulturni sadržaj kakvom odgovaraju vrlo srodne građevine poput obnovljenih mlinova na izvoru rijeke Gacke i mlina u Ribniku.

Vojnokrajiška povijest Gospića dala je temelje gradu, te su do danas vidljivi njeni materijalni ostatci. Murkovićev mlin kao vrlo dobro očuvana građevina iz toga vremena, a s vremenom zapuštena, idealan je primjer za idejni projekt revitalizacije, obnove i društveno-ekonomske iskoristivosti. Njegovom revalorizacijom u odnosu na druge dosad spomenute ključne turističke resurse u Lici, ali i u Hrvatskoj moguće je proširiti kulturni turizam na lokalnoj i nacionalnoj osnovi te istaknuti Gospić na turističkoj mapi Hrvatske.

Povijesno nasljeđe Gospića

Grad Gospić, koji pripada mlađim županijskim sjedištima, današnju je poziciju i oblikovanje stekao u Vojnoj krajini. Tijekom gotovo 300 godina postojanja izgradio je bogatu povijest koja se želi ovim projektom unutar osmišljenog izložbenog prostora mlina prezentirati javnosti.

Gospić je prvotno bio središte kapetanije, a polovinom 18. stoljeća postaje sjedište pukovnije s pukovnikom na čelu. Ovo se događa nakon reorganizacije tadašnje Karlovačke krajine u Slunjsku, Ogulinsku, Otočku i Ličku pukovniju. Zapovjedništvo pukovnije bilo je izravno podređeno Karlovcu, a zatim Dvorskom ratnom vijeću u Beču. Iz tih mjesta su dolazili i zapovjednici, a kasnije i vojnokrajiško činovništvo sa svojim obiteljima. U drugoj polovini 18. stoljeća dobio je status vojnog komuniteta te je uz vojnu imao i civilnu upravu. Civilnom upravom nastojalo se privući što više stranaca (obrtnika, trgovaca) kako bi se pokrenula industrija i raslo gospodarstvo. Od druge polovine 18. stoljeća intenzivno se naseljavaju strani obrtnici čiji će potomci u konačnici biti, uz preostalo činovništvo, temelj građanskog društva ovog područja.

Ugovorom u Schönbrunn (1809.) Napoleon preuzima područje Hrvatske do Save (zajedno s Ličkom pukovnijom) čime sve krajiške pukovnije ulaze u sastav

6 Više vidjeti na <https://arhiv-gospic.hr/spomen-dom-dr-ante-starcevic/> (pristup 7. 2. 2024.)

7 Ovdje nije uključen Memorijalni centar Nikola Tesla u Smiljanu zbog svoje multidisciplinarnosti i okrenutosti edukaciji u znanosti.

novoosnovane Ilirske provincije, u kojoj je francuska vlast zadržala hijerarhijski ustroj stanovništva kakav je i zatekla (Roksandić, 1984: 323–324). Od 1815. do 1822. Gospić je u sastavu Kraljevine Ilirije, te je njenim ukidanjem stavljen izravno pod upravu generalkomande u Zagrebu. Godine 1850. Gospić je opisan kao „slobodno tergovište, sedalište brigadira ličkog i otočkog puka; sedalište ličkog štopa, i ličko-kərbavskog Arci-djakona.“ (Došen, 2018: 24 prema HPM/PMH, Dokumentarna zbirka I., inv. br. 20275.). Ekonomsku strukturu stanovništva, njih dva posto činili su obrtnici ili vlasnici malih radionica, a ostatak se uglavnom bavio poljoprivredom. Ovi podatci su vrlo bitni jer bi oni činili dio izložbenog postava u revitaliziranom prostoru Murkovićeve mlina.

Nakon gotovo 170 godina u sustavu Vojne krajine, 15. srpnja 1881. Gospić je razvojačen, a Vojna krajina je pripojena građanskoj Hrvatskoj. Izlaskom iz sustava Vojne krajine 1881. godine Gospić zadržava funkciju glavnog centra Like i oblikuje se kao moderno središte u kojemu se koncentrira politička, upravna, ekonomska, vojna i sudska vlast. Gospić postaje sjedište Ličko-krbavske županije.

Nagli razvoj obrta rezultat je slobode djelovanja stanovnika koji više nisu pripadali pod Vojnu krajinu niti njene zakone. Također se može uočiti snažan migracijski val prema inozemstvu (posebno u Sjevernu Ameriku) i dolazak stranaca koji donose novitete. Ovakve fluktuacije stanovništva doprinose etničkoj raznovrsnosti grada, ali i potpomažu njegovu sve bržem razvoju.

Godine 1918. stvara se Država Slovenaca, Hrvata i Srba, a tri godine kasnije ozakonjen je monarhijski oblik vladavine čime je Hrvatska bila podijeljena na oblasti unutar kojih je Gospić potpadao pod Primorsko-krajišku oblast. Godine 1929. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca mijenja se u Kraljevinu Jugoslaviju te je novom pravnom podjelom Gospić pripao Savskoj banovini (1931. – 1939.), da bi između 1939. i 1941. bio dijelom Banovine Hrvatske. Gospić je u Lici, u to vrijeme, bio najjači školski, kulturno-prosvjetni, trgovački i komunikacijski centar, s brojnim zanatlijskim radnjama, što mu je davalo elemente grada. Glavne potrošače u gradovima činili su činovnici, mala i sitna buržoazija te obrtnici.

Unatoč gospodarskoj krizi koja je zahvatila zemlju tridesetih godina, u Gospiću se postupno sve više osjeća gospodarski napredak. U gradu se grade nove javne građevine pod utjecajem međuratne internacionalne arhitekture (Došen, 2018: 389).

U razdoblju između 1941. i 1945. godine Gospić postaje centar Velike župe Like i Gacke unutar proglašene Nezavisne Države Hrvatske. Poslije Drugoga svjetskog rata formira se nova jugoslavenska država u kojoj je od 1962. do 1992.

godine Gospić imao status velike općine. U ovom razdoblju dolazi do priljeva seoskog stanovništva u grad, stvaraju se prigradska naselja i zapostavlja se poljoprivreda. Osnivaju se brojna poduzeća, ulaže se u infrastrukturu, te se revitalizira park – šetalište Jasikovac. Najviše se grade zgrade za kolektivno stanovanje, a grad se modernizira.

Sumirajući sve ove spoznaje vojnokrajiški period u hrvatskoj odnosno gospićkoj povijesti, kao i vrijeme koje je uslijedilo nakon njegova ukinuća, a sve do Drugog svjetskog rata idealno je i plodno tlo za razvoj ideje i modela Murkovićeve mlina kao nositelja kulturnog turizma Gospića.

Murkovićev mlin

Grad Gospić kroz svoju povijest se širio uz rijeku Novčicu te je na njenoj lijevoj strani 1799. godine podignut mlin, takozvani Murkovićev mlin (danas Mlinarska 6). Mlinska brana koja je i sada očuvana postavljena je godinu dana nakon podizanja mlina, odnosno 1800. Mlin je zgrada jednokatnica trapezoidnog tlocrta koja je sagrađena od kamena klesanca te je na njoj jasno vidljiv utjecaj tradicijske arhitekture. Objekt je sadržavao radni prostor, dvije sobe, kuhinju i ostavu.

Godine 1896., na reambulaciji grada, mlin je upisan tlocrtno u obliku pravilnog pravokutnika s dimenzijama oko 16 × 8 m. Uz njega, topografskim simbolom za mlinice označena je i mlinica. Na starim razglednicama Gospića koje potječu iz vremena s početka 20. stoljeća vidljivo je da je mlin bio prizemnica čiji su gornji dio i krovnište bili drveni. Uvidom u stanje iz 1934. vidi se kako mlin ima današnji oblik. Iz toga se može zaključiti kako je u razdoblju od tri desetljeća došlo do velikih promjena u izgledu mlina. Promjene koje su se desile za rezultat imaju produženje mlina u smjeru sjeveroistoka za dužinu od oko osam metara te podizanje još jednog kata na koji je postavljeno krovnište s crijepom. Također, u prizemlju zgrade ugrađeno je novo postrojenje. Drvena mlinica upotrebljavala se sve do 1960-ih godina kada ju je odnijela velika poplava u gradu.

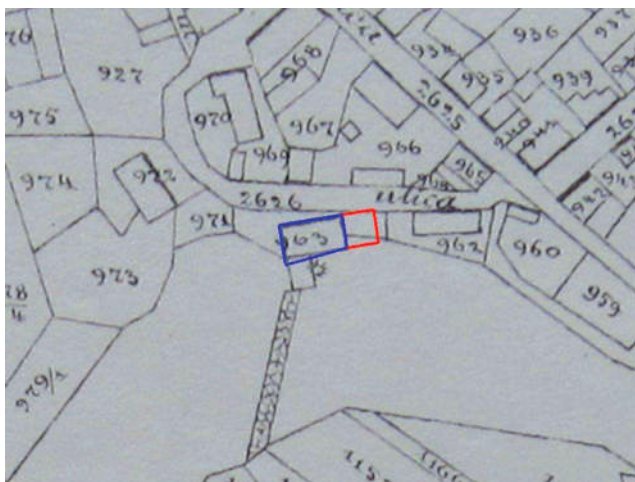
Uvidom u današnje stanje lako se mogu prepoznati promjene i vidljiva mjesta na kojima su izvedene preinake. Pozicija na kojoj se nalazi mlin u odnosu na rijeku Novčicu ostala je nepromijenjena.

Murkovićev mlin je izgrađen na zemljištu koje površinom pokriva točno gabarite same građevine (221 kvadratni metar) te u katastarsku česticu (3188) ne ulazi ništa osim samog objekta mlina. Prvi put je prikazan na situacijskom planu iz 1801. godine na kojemu je označen kao državna pilana s mlinom (Došen, 2018: 237 prema HR-HDA, Zbirka nacрта i planova 18. i 19. stoljeća /904/, inv. br. 411.). Kako su

Slika 1. Murkovićev mlin na regulacijskoj osnovi
1874. godine, u gornjem lijevom uglu

Izvor: Regulacijska osnova grada Gospića iz 1874. (1861.) (HR-HDA,
Zbirka građevinskih planova i nacrti 1869.-1914. /905/, 1-13)

Slika 2. Tlocrt mlina na reambulaciji iz 1896.

Izvor: Došen 2018: 238.

zemljišne knjige u Hrvatskoj uvedene 1855. kao javni registri u kojima su upisane nekretnine i stvarna prava nad tim nekretninama tako je i prvi upis mlina u katastar bio tek 1874. godine kada se rade prvi Upisnici čestica kao i katastarske izmjere na području Gospića. Iz toga vremena sačuvana je regulacija s brojevima čestica te se one također vizualiziraju i na reambulaciji iz 1896. (Slika 1. i Slika 2.)

Prema opisu u Registru kulturnih dobara RH Konzervatorski odjel u Gospiću datirao je navedenu građevinu u razdoblje 19. stoljeća odnosno, prema recentno dostupnim izvorima,⁸ na prijelazu 18. u 19. stoljeće. Nadalje navedena građevina je u ovaj nadležni Registar upisana pod nazivom Mlin na rijeci Novčici 'Murkovića mlin', a kao vrsta dobra upisana je kao nepokretna pojedinačna. Klasifikacijom je označena kao gospodarska građevina pravnog statusa zaštićenog kulturnog dobra. U opisu još stoji kako je riječ o samostojećem jednoetažnom objektu pravokutnog oblika koji ima dimenzije 22 × 9 metara građenom zidanim kamenom čiji krov ima dvoslivnu konstrukciju koja je pokrivena glinenim utorenim crijepom. (Slika 3.)

Vlasništvo nad mlinom i temeljne namjene mlina

Prvotno je mlin izgradila vojna uprava, inicijalno austrijska, a tijekom kratkog razdoblja Napoleonove vladavine i francuska. Nakon državnog vlasništva tijekom kojega se mlin i iznajmljuje, objekt prelazi u privatne ruke obitelji Prpić (prema Upisniku čestica iz 1874.), a zatim početkom 20. stoljeća, točnije 1911., u vlasništvo imućnog gospićkog trgovca Franje Majerhoffer⁹ (prema Upisniku čestica iz 1911.).¹⁰ Pojedini izvori navode kako je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće mlin dospio u vlasništvo bogate obitelji Pavelić (Vrcić-Mataija, Vivoda, 2023: 105) te se može pretpostaviti da je zbog poslovne suradnje Majerhoffer⁹ i Nikole Pavelića (Šulentić, 2023: 23) možda bio ili u potpunosti Pavelićev ili u suvlasništvu navedenih. Sljedeći vlasnik po kojemu je mlin prozvan i danas bio je Ivan Murković¹¹ (1884. – 1966.), rodom iz veleposjedničke obitelji Murković iz Stajnice kod Brinja. Prema navodima u Registru kulturnih dobara RH mlin je „u vlasništvu obitelji

8 <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-6852>; DOŠEN, ANTONIA. 2018. *Urbanizam i arhitektura grada Gospića od polovine 18. stoljeća do osamdesetih godina 20. stoljeća*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

9 Više o Franji Majerhofferu vidjeti u: ŠULENTIĆ, 2023: 20–25.

10 Grund Parzellen Protocoll der Gemeinde GOSPIĆ im Lika Otočaner Distrikte 1874./5., kao i Upisnik čestica iz 1911. HR-HDA – Zbirka građevinskih planova i nacрта 1869.-1914. /905/, Arhiv mapa, kut. 34.

11 Muž Adele Pavelić za koju se pretpostavlja da je bila kćer Nikole Pavelića.

Murković iz Gospića, a od 1947. do 1988. godine je u državnom vlasništvu. U funkciji je bila do 1988. godine.“

Stoga se prema dosad prikupljenim podacima vidi kako je Murkovićev mlin kroz svoju povijest mijenjao vlasništvo, a danas je, iako upisan u Registar kulturnih dobara kao „nepokretna pojedinačna gospodarska građevina“,¹² prepušten propadanju zbog neriješenih vlasničkih odnosa.

Prema današnjim zakonima i sadašnjoj zakonskoj regulativi temeljenima na već uspostavljenim zakonskim normama od ranije za pretpostaviti je kako je od svojih samih početaka postojanja Murkovićev mlin pripadao javnom dobru u javnoj uporabi. Naime, njegova izvorna svrha je bila opskrbljivanje vojske, čime je bio pod ingerencijom vojne vlasti, da bi nakon određenog razdoblja promjenom vlasništva prešao u individualno vlasništvo koje je nastavilo služiti javnom dobru u općoj uporabi. U vrijeme gradnje mlina u Gospiću na rijeci Novčici postojale su i druge građevine javne i gospodarske namjene kao što su mesnica (klaonica), škola, zgrada za brigadira, prva ljekarna.

Prema tome, zaključuje se kako je prilikom promjene vlasništva Murkovićev mlin prešao iz već spomenutog javnog dobra u javnoj upotrebi u individualno vlasništvo na temelju pravnog posla točnije valjanog načina stjecanja. Prateći kasnije izmjene privatnih vlasnika nad ovim objektom razvidno je kako je bila riječ o stjecanju vlasništva kupnjom odnosno prodajom. Važno je napomenuti da ako se problematika vlasništva promatra s pozicije projektnog menadžmenta s postojanjem zainteresiranih strana za stjecanje vlasništva nad Murkovićevim mlinom, u ovom slučaju bilo bi poželjno da je riječ o lokalnoj samoupravi, što je ostvarivo temeljem pravnog posla.

Problematika se može proširiti pitanjem vlasništva benta (ustave/brane) koja se nalazi na samoj rijeci, a podignut je zajedno s mlinom 1799. godine. U nekom trenutku prilikom promjene vlasništva došlo je do razdvajanja ovih dvaju objekata te je mlin prešao u individualno (privatno) vlasništvo dok je bent ostao u državnom vlasništvu kao javno dobro.

Prilikom istraživanja vlasništva Murkovićeve mlina morali su se istovremeno konzultirati Upisnici čestica te katastarski planovi kako bi se sravnili svi podatci koji nose istu oznaku te tako spoznala informacija o vlasništvu odnosno njegovim promjenama tijekom različitih izmjera.

---

12 Lista zaštićenih kulturnih dobara, Z-6852, dostupno na <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-6852>, (pristup 15. 1. 2025.)

Prikaz modela prenamjene Murkovićeve mlina kroz pojam projektnog menadžmenta

Projektni menadžment se može definirati kao skup određenih znanja, vještina, metoda koji kroz stvarni i trenutni proces stvaranja, organiziranja te izvršavanja plana za svoj konačni rezultat ima ispunjavanje određenih ciljeva. Ciljevi projektnog menadžmenta obično su procesi i projekti. Budući da je uska povezanost između ovih pojmova također se može reći da su projekti dio procesa koji se pak dijeli na kontinuirane procese (neodređeno vrijeme trajanja) i jednokratne procese – projekte (određeno vrijeme trajanja). Projekti su jednokratni, vremenski determinirani, ciljno usmjereni i financijski definirani procesi koji za konačnu svrhu imaju stvaranje jedinstvenog proizvoda, usluge ili pak rezultata. S gledišta projektnog menadžmenta model koji je prikazan u ovom radu je ideja ili pak jedna od ideja koja bi se mogla realizirati. Ovaj model ne prikazuje financijske aspekte i dijelove ideje niti se njima bavi.

Raniji primjeri drugih promjena vlasništva i namjene društveno korisnih objekata

Istraživanjem dostupne literature i podataka pretraživih na mrežnim stranicama može se zaključiti kako se Murkovićev mlin u prošlosti gotovo nikako nije spominjao u svojstvu promjene vlasništva i prenamjene prostora u neki oblik društveno korisnog objekta. No da zamisao o prenamjeni objekta nije pionirska ideja svjedoče i mnogobrojni primjeri ranije izvedenih prenamjena. Među njima ističu se kao vrlo uspješni Maškovića Han u Vrani koji je od prvotne rezidencije Jusufa Maškovića u 17. stoljeću danas prenamijenjen u Heritage hotel. U Zagrebu je izvrstan primjer prenamjene i očuvanja prostora Lauba – kuća za ljude i umjetnost u kojoj se proizvode suvremene, kulturne i urbane manifestacije, a koja je na tragu ideje o prenamjeni Murkovićeve mlina. Naime, Lauba je prije stotinu godina bila industrijska i vojna zona koja je revitaliziranjem i rekonstrukcijom dobila sasvim nove sadržaje. Ovo je i jedan od rijetkih primjera potpunog arhitektonskog rekonstruiranja napuštenog industrijskog prostora tzv. *brownfielda*. U domeni kulturno ostvarivog i danas uspješnog te održivog prenamjenjivanja prostora je i bivši pogon industrijskog kompleksa „Rikard Benčić“ u središtu Rijeke koji je svoju upravnu zgradu Tvornice šećera danas revitalizirao u Gradski muzej Rijeka. Govoreći o lokalnim primjerima koji konkretno uključuju Gospić i područje užeg središta grada oko mlina na rijeci Novčici može se osvrnuti na recentno javnosti

Slika 3. Murkovićevo mlin na rijeci Novčići (Foto: M. Vlahov, 16. 4. 2023.)

Slika 4. Nerealizirani projekt „Gastronomskog centra Like uz Novčicu“. Autorica projekta: Antonija Galac.

Izvor: Projekt prenamjene prostora na kojem se nalazi i Murkovićevo mlin.
<https://www.lika-express.hr/gospodarstvo/gastronomski-centar-uz-novcicu> (pristup 18. 9. 2023.)

predstavljen projekt koji potječe od arhitektice Antonije Galac iz Gospića koja je 2016. godine predstavila ideju „Gastronomskog centra Like uz Novčicu“. Prema njenom projektu i prema dostupnim informacijama ovaj centar bi bio smješten uz Murkovićev mlin iako nije sasvim jasno bi li se projektom obuhvatio i prostor mlina. (Slika 4.) Na tom prostoru prema ideji autorice projekta izgradio bi se gastronomski centar u kojemu bi se prezentirali i prodavali proizvodi koji imaju podrijetlo iz Like te bi unutar njega bio uključen i restoran s ličkom kuhinjom. Prema navodima glavni cilj ove ideje je razvoj cjelogodišnjeg turizma na području Like. Kako je već napisano nema zapisa o tome bi li ovim projektom Murkovićev mlin trebao ići u revitalizaciju, promjenu vlasništva te prenamjenu.

Idejni projekt prenamjene Murkovićeve mlina

Buduće osmišljavanje projektnog modela prenamjene mlina prema pravilima struke zahtjeva, izradu pokretačkog elaborata projekta.¹³ Međutim, iako ovaj elaborat sadrži sve potrebne elemente za izvedbu projekta ograničit će se na činjenice da projekt treba imati fazu definiranja projekta i ciljeva, fazu planiranja kojoj pripada i osnivanje projektnog tima, fazu izvedbe projekta kroz koju se ujedno vrši i nadzor te fazu završetka odnosno zatvaranja projekta. Rad se ne dotiče faze planiranja, izvedbe i zatvaranja već se kroz idejno projektno rješenje pokušava dotaknuti prve faze odnosno definiranja projekta i njegovih ciljeva. Prilikom definiranja projekta i definiranja njegovih ciljeva svakako treba uzeti u obzir hipotetska i određena pitanja: je li moguće nepoznati objekt koji datira iz 19. stoljeća i dio je vojnokrajiške strukture, gledano iz pozicije suvremenog doba, promjenom namjene i vlasničke strukture postaviti kao turistički zanimljiv te ekonomski isplativ i je li razdoblje Vojne krajine u Hrvatskoj moguće uvrstiti u zanimljive / privlačne odredišne destinacije domaćih i stranih turista te time objekt turistički eksploatirati? U misiju i viziju projekta svakako treba uvrstiti i održivo korištenje zemljišta i održivi razvoj kao glavne postavke koje bi privukle ulagače i ojačale ekonomiju, prije svega onu lokalnu odnosno Gospića i okolice. Naglašava se i važnost pri-

13 „Pokretački elaborat jest temeljni opis projekta, uz mogući stupanj konkretizacije, kad najviši menadžment naredi projektnom menadžmentu da ga izradi sa stručnim suradnicima. Taktika izvedbe koju, u pravilu, potvrđuje menadžment projekta jest podloga za izradu plana projekta. Taktika da se određeni radovi izvedu s vanjskim izvođačem, a ne vlastitim, taktika redosljedna izvođenja radova, taktika financiranja i taktika završavanja projekta utječu na izradu plana projekta.“ (Hauc, 2007: 131).

jenosa fokusa s procesa dotadašnjeg (ne)upravljanja prostorom prema prilikama koje pruža obnova ovog objekta. Pokazalo se, prema već spomenutim uspješnim revitalizacijama, kako su kod funkcionalnih prenamjena prostora najzastupljenije ona komercijalna, uslužna, poslovna i rezidencijalna. Model koji bi uključivao i komercijalnu i uslužnu prenamjenu zasigurno bi najbolje odgovarao uvjetima i okolnostima u kojima se nalazi Murkovićev mlin.

Ciljevi projekta opisuju dvije vrste zadataka kojima se koristi projektni menadžment. Namjenski i objektni. I dok su objektni zadatci zapravo ciljevi koji se ostvaruju u etapama korak po korak i čije ostvarivanje služi za konačnu realizaciju, namjenski zadatci su konačni strateški ciljevi i krajnji dio projekta. U ovom slučaju konačni namjenski cilj je prenamjena Murkovićeva mlina u društveno koristan objekt korištenjem *brownfield* termina.

Već ranije spomenuti termin *brownfield* se koristi za napuštene nekretnine ili one nekretnine (napuštene zgrade na pripadajućim zemljištima s pripadajućom infrastrukturom) koje se više ne koriste u svojoj izvornoj namjeni. *Brownfieldi* su nastali kao posljedica gospodarskih promjena te kao posljedica izumiranja tradicionalnih poslova, obrta te općenito tradicionalne industrije. Postojanje ovih nekretnina predstavlja složen problem za okruženje u kojem se oni nalaze. Taj problem manifestira se kroz ekonomsku, socijalnu, vizualnu i ekološku degradaciju okruženja uz povećanje određenih sigurnosnih rizika. Postojanje *brownfielda* u konačnici za svoj rezultat ima smanjivanje vrijednosti zemljišta na kojima se nalaze kao i smanjivanje atraktivnosti gradova i sredina u kojima se nalaze, što dalje rezultira smanjenim interesom potencijalnih ulagača u te sredine.

S ovog stajališta može se reći da Murkovićev mlin također pripada niši *brownfielda* i da je svaka ideja o njegovoj prenamjeni dobrodošla i vrijedna razmatranja.

Murkovićev mlin kao muzejsko-galerijski izložbeni prostor

Interes javnosti za prošlosti potvrđuje se svakom novom povijesnom izložbom koja dobrim i promišljenim konceptom približi vrijeme, događaje i/ili ljude o kojima pripovijeda.¹⁴ Kako Murkovićev mlin nije u svojim arhitektonskim elementima

14 Ovakvi projekti u posljednjih 20-ak godina su bili npr. velike stilske izložbe: *Secesija u Hrvatskoj* (2003., Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb), *Historicizam u Hrvatskoj* (1998., MUO, Zagreb), *Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije* (Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2009.), *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja* (Galerija Klovićevi dvori, 2007.), *Arhitektura secesije u Rijeci 1900.-1925.* (Moderna galerija Rijeka, Rijeka, 1998.) i mnoge druge.

Slika 5. Drveno kupalište zvano „kerep“ na Novčici pokraj mlina 1905. godine.

Izvor: Došen 2018: 107.

estetski dovoljno privlačan da bi ga se promatralo kao postignuće nekog umjetničkog stila, njegova snaga leži u samom ambijentu i spomenutom povijesnom nasljeđu. Njegova privlačnost bila bi i u *gesamtkunstwerku*, a to je da izložak ne bi bili samo predmeti u postavu već i cjelokupno uređenje građevine s njenim izvornim ambijentom. Stoga se može svrstati u tip muzejsko-galerijskog prostora ambijentalnog karaktera kakvi danas postoje i vrlo dobro su prihvaćeni od publike (npr. u Zagrebu su takvi palača Gvozdanović na Gornjem gradu, Krležin gvozd, stan arhitekta Kovačića i brojni drugi). U Gospiću i njegovoj okolini osim spomenute rekonstrukcije kuće Ante Starčevića (u Velikom Žitniku) te Memorijalnog centra Nikola Tesla (u Smiljanu), ne postoji ambijent koji bi svjedočio o životu i prošlosti ne jedne osobe, već cijele generacije odnosno jednog vremenskog razdoblja koje je učinilo Gospić modernim urbanim mjestom.

S obzirom na sve dosad navedene prednosti, uz realizaciju i dovršetak šetnice uz rijeku na platou pokraj mlina, s njegove jugozapadne strane moguće je napraviti prihvatnu zonu za posjetitelje, te je obogatiti dodatnim sadržajima poput ugostiteljskog objekta s terasom nad rijekom i pogledom na ostatke mlinskog pogona i benta pokraj njega (što je već bilo zamišljeno spomenutim idejnim projektom

Slika 6. Klizanje ispred Murkovićevega mlina 1926. godine.

Izvor: Došen 2018: 108.

2016. „Gastronomskog centra Like uz Novčicu“), muzejski dućan unutar manjeg montažnog objekta (tipa kioska) koji bi imao ponudu suvenira vezanih uz izložbeni postav unutar mlina.

Središnji dio zamisli o revitalizaciji Murkovićevega mlina nalazi se u izložbenom postavu koji bi ovisno o zakonskim mogućnostima bio muzejski, galerijski ili muzejsko-galerijski prostor.

Sukladno zakonskim okvirima prilikom osnivanja muzejsko-galerijskog prostora potrebno je uvažiti i primijeniti sve odredbe propisane različitim zakonima (Zakon o muzejima, Pravilnik o načinu i mjerilima za povezivanje u Sustav muzeja Republike Hrvatske, Pravilnik o Upisniku javnih i privatnih muzeja u Republici Hrvatskoj). Prema Pravilniku o Upisniku javnih i privatnih muzeja u Republici Hrvatskoj (*Narodne novine*, broj 61/18) novoutemeljeni muzejsko-galerijski prostor potrebno bi bilo upisati pri Muzejskom dokumentacijskom centru u Zagrebu kako bi se moglo pratiti stanje u muzejskoj djelatnosti koja će se obavljati u prenamijenjenom objektu. Nakon prijave za upis u Upisnik potrebno je urediti uvjete i načine obavljanja muzejske djelatnosti, ustrojstvo i djelokrug muzeja te vođenje muzejske dokumentacije i obradu građe ukoliko je ima prema Zakonu o

muzejima (Zakon o muzejima, *Narodne novine* broj 61/18, broj 98/19, broj 114/22). Nakon ispunjavanja zakonskih odredbi pristupilo bi se osmišljavanju i uređenju izložbenog prostora.

Izložbeni postav bi se temeljio na povijesnom nasljeđu građevine, urbanističkoj slici Mlinarske ulice u kojemu se nalazi, a koja je prepoznata kao posebno obilježje grada Gospića,¹⁵ te društvenoj slici grada tijekom i nakon izlaska iz sustava Vojne krajine pa sve do početka Prvog svjetskog rata. Ovo razdoblje je odabrano i iz razloga bogate građanske povijesti tog doba kao i velikom i ubrzanom napretku u njegovu razvoju.

Idejna skica postava uključivala bi izložbeni prostor na dva kata te dijelu potkrovlja. Postav bi bio kronološki i tematski determiniran. U prizemlju bi se prikazala vremenska crta s najvažnijim događajima u povijesti Gospića na kojoj bi posebno bilo naznačeno razdoblje u kojem se mlin gradi i doživljava promjene. Također bi se u ovom uvodnom dijelu izložbe nalazili i sačuvani artefakti iz vremena Vojne krajine.¹⁶ Ti predmeti bili bi oživotvoreni naracijom o životu u vojnokrajiškom Gospiću koja bi bila utemeljena na arhivskim izvorima. Na prvom katu izložbenog prostora pozornost bi bila usmjerena na rodoslovlja najistaknutijih gospićkih građanskih obitelji, među kojima je i obitelj Murković koja je upravljala mlinom tijekom 20. stoljeća. Mlin nije bio samo potreba vojnih vlasti, s godinama je on postao sjecište društvenih događanja te se tako pokraj njega klizalo i vadio se led u zimskim danima, ljeti je bio mjesto omiljenog kupališta mladih, te okosnica mnogih događanja u Gospiću nakon izlaska iz sustava Vojne krajine. (Slika 5. i Slika 6.) Novčica je bila oduvijek mjesto susreta kako mlađe tako i starije populacije građana, a sve do danas zadržana je ideja kao i želja da se na njenoj obali realiziraju ne samo šetalište, već i drugi sadržaji. Ovisno o događanjima i u slučaju velikog prometa preko (u 19. stoljeću jedinog) Starog mosta građani su koristili bent (ustavu) uz mlin kao prijelaz preko rijeke.

15 Prema analizi konzervatorske studije u kojoj su pod najstariju zaštićenu urbanu jezgru navedene kuće uz Novčicu oko kuće Pavelić te uz Mlinarsku ulicu oko Murkovićeva mlina. Vidi: *Prostorni plan uređenja grada Gospića: konzervatorska podloga zaštite i očuvanja kulturnih dobara*, 2003., 57.

16 Artefakti bi se mogli posuđivati iz lokalnih muzeja (Gospić, Otočac, Senj) koji su pohranjeni u njihovim depoima i rijetko imaju priliku izlaganja. Podatak dobiven usmenom predajom u razgovoru vođenom 20. 8. 2023. s višom kustosicom A. Došen koja je istraživala navedeno razdoblje te je upoznata s muzejskom situacijom na području Ličko-senjske županije.

Analize Murkovićeve mlina

Iako su analize okruţja projekta prenamjene Murkovićeve mlina dio strategijskog menadţmenta smatraju se vaţnim segmentom i korakom vezanim za planiranje i realizaciju ideje ovog rada te su ujedno vaţan dio projektnog menadţmenta.

Strategijsko planiranje kao dio strategijskog menadţmenta proces je kojim su jasno definirani ciljevi i koji ima razvijen detaljan, specifičan i točan plan za postizanje tih ciljeva. Planiranje se odvija na temelju analize unutarnjih i vanjskih čimbenika koji predviđaju funkcioniranje nekog objekta u promjenjivom, neizvjesnom i često nestabilnom okruţenju. Provodi se na najvišoj razini menadţmenta te se sastoji od strategija (ciljevi, pravci određenih djelovanja i alokacije određenih resursa) i politika (zakonski okviri za donošenje odluka). Detaljnije gledajući strategijsko planiranje sastoji se od definiranja misije i vizije, analize okruţja, oblikovanja strategije, implementacije strategije te prosuđivanja o strategiji i kontrole iste. Za projekt koji ovaj rad opisuje kao najvaţniji dio predstavlja se analiza okruţja i to kroz svoje najvaţnije dijelove, PESTLE analizu, SWOT analizu i VRIO okvir.

PESTLE analiza

Analiza koju je osmislio profesor Francis Aquilar još 1967. godine pomaţe u shvaćanju na koji način vanjsko okruţje doprinosi nekom poduzeću ili bilo kojem drugom poslovnom subjektu dajući pri tome analizu trţišta i predviđajući njegov utjecaj na poslovanje subjekta. Riječ PESTLE je akronim od glavnih faktora ove analize.

Čimbenici PESTLE analize primjenjivi na Murkovićeve mlin su:

1. POLITIČKI (eng. *political*)
2. EKONOMSKI (eng. *economical*)
3. SOCIOLOŠKI (eng. *sociological*)
4. TEHNOLOŠKI (eng. *technological*)
5. PRAVNI (eng. *legal*)
6. OKOLIŠNI (eng. *environmental*)

PESTLE analiza projekta

Politički čimbenici

- trenutna vlast,
- utjecaj državnih vlasti na lokalne vlasti,
- koordiniranost i međusobna suradnja na svim nivoima vlasti,

- ratovi i ratna stanja na kontinentu, ali i u čitavom svijetu,
- političke krize izazvane vanjskim i unutarnjim čimbenicima,
- politička nestabilnost.

Kod političkih čimbenika koji mogu utjecati na razvoj ideje, a potom i njenu realizaciju treba istaknuti politiku te lokalnu vlast i njene političke ideje, odluke i poteze. Na te odluke mogu utjecati razni čimbenici od kojih treba izdvojiti suradnju lokalnih vlasti s vlastima na razini države te utjecaj državnih vlasti na lokalne. Ostali čimbenici imaju manje utjecaja na razvoj i realizaciju projekta.

Ekonomski čimbenici

- tržište nekretnina,
- financijska tržišta,
- financijske krize,
- rast kamatnih stopa i rast inflacije,
- BDP,
- stopa nezaposlenosti,
- dostupnost kredita.

Važnost ekonomskih čimbenika svoje uporište prije svega ima u tržištu nekretnina koje u Republici Hrvatskoj trenutno pokazuje veliku nestabilnost i volativnost. Murkovićev mlin je u privatnom vlasništvu i postoji velika mogućnost da bi prilikom promjene vlasništva, u ovom slučaju kupoprodaje objekta, vlasnik imao potraživanja koja su veća od onih koja odgovaraju kupcu. Kupac bi se također mogao suočiti s ostalim financijskim krizama, rastom kamatnih stopa u financiranjima preko banaka, rastom inflacije i stagnacijom BDP-a što svakako otežava realizaciju projekta.

Sociološki čimbenici

- migracije stanovništva,
- demografsko stanje društva,
- odnosi društva prema kulturi,
- običaji i tradicionalne društvene vrijednosti,
- utjecaj turizma na ukupno stanje društva.

Migracije stanovništva te loša demografska slika u Republici Hrvatskoj mogu odgoditi realizaciju projekta ili promijeniti njegov tijek. Iako se ne može reći da su ovo generalno najveći potencijalni problemi. Ti problemi bi prije svega bili odnos

društva prema kulturi i zainteresiranost za nju. Međutim, jednako tako se može reći da turizam kao jaka gospodarska grana u Republici Hrvatskoj pozitivno utječe na usmjeravanje društva prema kulturi i kulturnom turizmu.

Tehnološki čimbenici

- infrastrukturna i tehnološka razvijenost prostora u kojem se nalazi objekt,
- IT potpora na koju se oslanja zajednica,
- dostupnost i utjecaj medija,
- medijsko i marketinško oglašavanje.

Dobra infrastrukturna povezanost Like te pozicija i položaj objekta u samom središtu grada dobar su temelj za realizaciju i razvoj projekta te za njegovu eksploataciju. U moderno doba neupitna IT potpora te dostupnost i utjecaj medija preko kojih bi se odvijao marketing projekta osiguravaju njegovu pozitivnu vidljivost.

Pravni čimbenici

- zakonska regulativa,
- porezna politika,
- načini financiranja kroz zakonsku regulativu Republike Hrvatske.

Zakoni u Republici Hrvatskoj posebno Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, omogućavaju kvalitetnu promjenu vlasništva te predstavljaju političku, zakonsku i ekonomsku sigurnost koja omogućava cjelokupni tijek projekta od njegovog početka pa do njegovog kraja.

Okolišni čimbenici

- utjecaj fizičke prenamjene i renoviranja objekata na okoliš i zagađivanje okoliša,
- kontrola i optimizacija broja turista u svrhu zaštite okoliša,
- održivo korištenje objekata i resursa,
- utjecaj na okoliš prilikom odabira ideje i izrade projekta.

Realizacija projekta u velikoj bi mjeri predstavljala izazov za okoliš i zaštitu okoliša. To se odnosi na proces revitalizacije i rekonstrukcije objekta, ali i na proces kasnije eksploatacije objekta koji bi pridonio većem broju turista u gradu, a time i većem opterećenju okoliša. Rješenje ovog problema vidljivo je u optimiziranju broja turista te pametnom i održivom korištenju ostalih resursa što može

rezultirati razvojem ostalih grana gospodarstva kroz djelatnosti koje daju podršku ovom projektu.

Svi čimbenici PESTLE analize jednako su važni za stvaranje ideje o prenamjeni Murkovićeve mlina. Davanje na uvid svih potrebnih podataka iz analize svakako može projekt usmjeriti prema cilju koji će imati pozitivan rezultat. Izdvajanje bilo kojeg čimbenika, pa usprkos i detaljnoj analizi, može dovesti do neželjenih rezultata po pitanju realizacije projekta. U svakom slučaju PESTLE analiza treba imati svoj prirodni nastavak u obliku SWOT analize koja će detaljnije ući u razradu same ideje, svrhe, cilja i realizacije projekta.

SWOT analiza

U stratezijskom menadžmentu i prilikom donošenja strateških odluka važan, nezostavan i svakako preporučljiv alat je SWOT analiza. Njome se utvrđuju vanjski i unutarnji čimbenici s kojima se susreću izvedbe i realizacije projekata te poslovanja određenih poduzeća. Primjenjiva je u različitim područjima ljudskog djelovanja, a o prednostima koje ima može se navesti sljedeće:

1. jednostavnost izrade,
2. jednostavnost korištenja,
3. multidisciplinarna primjenjivost,
4. davanje realne slike trenutnog stanja,
5. može biti temelj za postavljanje ciljeva,
6. daje odgovor na strateška pitanja.

Analiza daje prikaz snaga (eng. *Strengths*), slabosti (eng. *Weaknesses*), prilika (eng. *Opportunities*) i prijetnji (eng. *Threats*) te ostavlja prostor i uvid stratezijskom menadžmentu za donošenje što kvalitetnijih i boljih odluka.

Tablica 1. Swot analiza projekta

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> ▪ turizam kao važna grana hrvatskog gospodarstva ▪ kulturno i povijesno nasljeđe regije u kojoj se nalazi objekt ▪ prirodni resursi regije ▪ kulturno i povijesno nasljeđe objekta ▪ položaj objekta u gradu Gospiću ▪ dostupnost i dobra prometna povezanost ▪ zakonska regulativa ▪ postojeće ideje za prenamjenu prostora 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ mogućnost slabog interesa politike za projekt ▪ mogućnost slabog interesa za kulturni turizam ▪ objekt u privatnom vlasništvu ▪ nedostatak stručnog osoblja za rad nakon realizacije projekta
PRILIKE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> ▪ zaštita nepokretne kulturne baštine grada Gospića ▪ očuvanje toka rijeke Novčice koji se nalazi uz mlin ▪ osvještavanje zajednice po pitanju funkcioniranja kulturnog i održivog turizma i zaštite kulturne baštine ▪ daljnji razvoj održivog i cjelogodišnjeg turizma 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ klimatske promjene ▪ mogućnosti ekonomskih kriza ▪ nestabilna porezna politika ▪ način i mogućnost promjene vlasništva ▪ mogućnost neprihvatanja već realizirane ideje

Izvor: Izradio autor

Uvid u ovu analizu prikazuje da bi prenamjena Murkovićevog mlina funkcionirala prije svega u smjeru kulture i kulturnog turizma. Navedene snage daju dobru podlogu da se od idejnog projekta krene prema izvedbenom. Za to su jako važni kulturno nasljeđe te povijest objekta. Zakonska regulativa svakako prati i podupire mogućnost promjene vlasništva te kao takva ne bi trebala predstavljati prepreku. Prepreku predstavljaju slabosti i prijetnje od kojih naglasak treba staviti na mogućnost slabog interesa za kulturni turizam te smanjenu mogućnost promjene vlasništva ako se polazi od pretpostavke da se Murkovićev mlin nalazi u privatnom vlasništvu. Cijeli projekt prenamjene Murkovićevog mlina ide u smjeru razvoja kulturnog i održivog turizma grada Gospića kroz zaštitu njegove nepokretne kulturne baštine te daljnje osvještavanje zajednice po tom pitanju.

VRIO okvir

VRIO model ili VRIO je analiza koja se koristi u strategijskom menadžmentu prije svega za analizu poduzeća. Iako, može se koristiti i u ostalim segmentima gospodarstva. Ovom analizom utvrđuje se koji resursi i koje mogućnosti stvaraju konkurentsku prednost. Konkurentska prednost je određena karakteristika nekog poduzeća, neke zemlje ili pak neke osobe po kojoj se iste razlikuju od ostalih te koja im daje određenu prednost prilikom tržišnog natjecanja. Za utvrđivanje resursa i mogućnosti koje dovode do konkurentске prednosti VRIO model koristi identifikaciju ključnih kompetencija. Ključne kompetencije su: opipljivi i neopipljivi resursi, financije, organizacija, tehnologija, inovacije, sposobnosti i sl. Resursi koji se koriste su vrijedni, rijetki, neponovljivi i organizirani.

Zbog toga VRIO znači sljedeće:

1. V – vrijednost (eng. *Valuable*),
2. R – rijetkost (eng. *Rare*),
3. I – imitacija, skupa za imitaciju (eng. *costly to Imitate*),
4. O – organizacija (eng. *Organization*).

U analizi ključnih kompetencija vrijednosti projekta može se navesti postojanje prirodnih, fizičkih, kulturnih i povijesnih resursa koji se uz kvalitetno osmišljen projekt mogu maksimalno eksploatirati. Tome treba pridodati činjenicu da bi svakako mogla postojati i zainteresiranost lokalnih vlasti i lokalne zajednice za izvedbu projekta. Rijetkost projekta proizlazi iz činjenice da na području Like, a time i grada Gospića, uz postojeća dva obnovljena objekta – mlinicu u Ribniku i mlinicu na Gackoj u Sincu, postoji manjak vidljivih sličnih objekata i projekata te je ovo jedinstven primjer istoga. Projekt nije u potpunosti moguće kopirati, ali je moguće na području Republike Hrvatske osmisliti slične ideje i projekte te ih realizirati. Zapravo slične ideje i neke od njih su već i realizirane što samo pokazuje bogatstvo kulturno-povijesne baštine Hrvatske. Za organizaciju svega što je potrebno treba potrošiti jako puno vremena i resursa koji zahtijevaju i neka specijalistička znanja. Ovo projekt u konačnici čini manje dostupnim, ali nika-ko neizvedivim.

Na temelju podataka dobivenih analizom VRIO model se prikazuje na sljedeći način:

Tablica 2. VRIO okvir projekta

RESURS	STATUS DA/NE	PROMJENA VLASNIŠTVA I PRENAMJENA MURKOVIĆEVA MLINA
Vrijednost: <ul style="list-style-type: none"> ▪ kulturno i povijesno nasljeđe ▪ prirodni resursi ▪ zakoni ▪ prometna infrastruktura 	da	Vrijedan resurs važan za konkurentnost.
Rijetkost: <ul style="list-style-type: none"> ▪ postojanje samo dvaju objekata sličnog tipa na području cijele LSŽ ▪ izostanak vidljivih kulturnih sadržaja na široj mikrolokaciji 	da	Vrijedan resurs važan za konkurentnost.
Imitacija: <ul style="list-style-type: none"> ▪ postojanje već sličnih realiziranih ideja u Republici Hrvatskoj ▪ velika mogućnost imitacije ideje i projekta 	ne	Nedovoljno dobar resurs.
Organizacija: <ul style="list-style-type: none"> ▪ utrošak vremena potrebnog za realizaciju ▪ potrebna određena specijalistička znanja 	da	Resurs uvjetovan ostalim resursima.

Izvor: Izradio autor

Usprkos nedovoljnoj konkurentskoj prednosti jednog od četiri resursa VRIO analize, resursa imitacije, budući da se ipak radi o specifičnoj vrsti grane gospodarstva koja spaja kulturu i turizam može se zaključiti da projekt i ideja prenamjene Murkovićeve mlina u kulturne i turističke svrhe odnosno u muzejsko-galerijski prostor imaju jasnu konkurentsku prednost koja u konačnici može rezultirati i samom realizacijom projekta.

Zaključak

Ličko-senjska županija, grad Gospić odnosno Lika u cjelini su u hrvatskim okvirima velik, ali i rijetko naseljen prostor čije se gospodarstvo ne ubraja među najjača u Hrvatskoj. Turizam se u Lici posljednjih godina jako razvija dajući joj sve veću važnost na turističkoj karti Hrvatske. Kako je projektni menadžment još nedovoljno 'prakticirana disciplina' za razumijevanje ove teme neophodno je upozoriti i na druge, svakako uspješne primjere.

Uz mnoge prirodne ljepote i resurse te povijesne objekte koje Lika ima u kulturno-povijesno nasljeđe svakako se ubraja i Murkovićev mlin. Riječ je o povijesnom objektu koji svojom pozicijom uljepšava vizuru toka rijeke Novčice u samom središtu Gospića. Još uvijek nije u fokusu ni lokalnih vlasti ni privatnih ulagača koji bi revalorizacijom, revitalizacijom, a na kraju i rekonstrukcijom ovaj prostor prenamijenili u neke druge svrhe. Ovim radom željelo se ne toliko detaljno uvidom u vlasničku strukturu objekta, koliko potrebama lokalne zajednice, a i društva u širem smislu te kreativnim razmišljanjem stvoriti konkretan niz što točnijih podataka i mogućih idejnih rješenja koji bi u budućnosti mogli biti temelj nadogradnje mlina i sličnih projekata. Svrha ovog rada bila je istražiti i analizirati cilj prenamjene objekta. Vlasništvo nije teško promijeniti ukoliko se slažu i ukoliko su za to suglasne obje strane. Međutim, revitalizirati objekt koji bi nakon toga postao muzejsko-galerijski prostor ipak je zahtijevalo konkretnije analize ponajprije analize okružja koje su u konačnici pokazale svrhu projekta. Analize opisane u članku (PESTLE analiza, SWOT analiza i VRIO okvir) su pokazale da su svi čimbenici društva jako važni te je teško izdvojiti bilo koji posebno. Ono što one posebno pokazuju i označavaju je da ovakvi relativno mali projekti moraju imati podršku lokalnih vlasti, ali vlasti na razini države te svakako mogu imati utjecaj na razvoj lokalnih sredina. Rad se nije bavio financijskim dijelom jer je to neka druga jednako tako vrijedna vrsta istraživanja, ali bez obzira na to kroz svoje analize dokazuje da su ovakvi projekti vrlo vrijedni.

Opravdanost ovog projekta prikazuje kako bi ovakav projekt bio poticajan i u drugim manjim gradovima sličnog profila koji su bogati vojnokrajiškom arhitekturom (npr. Bjelovar), a koji bi vjerojatno beneficirali koristeći se ovakvim primjerom revitalizacije. Također, ovaj rad bi svakako trebao biti poticaj za neka nova istraživanja, a možda i put do ljudi i kapitala koji bi bili spremni izvesti sve što je kroz istraživanje istaknuto.

Izvori

Hrvatski državni arhiv

- Zbirka građevinskih planova i nacрта 1869. – 1914., Upisnik čestica iz 1911.; Regulacijska osnova grada Gospića iz 1874. (1861.)

Literatura

- DOŠEN, ANTONIA. 2018. *Urbanizam i arhitektura grada Gospića od polovine 18. stoljeća do osamdesetih godina 20. stoljeća*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- DOŠEN, ANTONIA, 2012. Planovi grada Gospića iz 18. stoljeća. *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, vol. 55, No. 1, Zagreb, 57–64.
- DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, BISERKA. 2013. Kulturna baština u Hrvatskoj pred novim izazovima. *Kvartal*, god. X, br. 1-2., Zagreb, 6–11.
- HAUC, ANTON. 2007. *Projektni menadžment i projektno planiranje*. Zagreb: M.E.P. Consult i Visoka škola za poslovanje i upravljanje s pravom javnosti „B. A. Krčelić“.
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2002. *Gospić u Vojnoj krajini: (1689. – 1712. – 1881.): prilog slici gospičke prošlosti*. Zagreb – Samobor: Hrvatski zemljopis.
- KARAMEHMEDOVIĆ, DESA. 2021. *Kulturna baština kao sastavnica marketinga destinacije*. Mostar: Sveučilište Hercegovina.
- MATKOVIĆ, IRENA; JAKOVČIĆ, MARTINA. 2019. Brownfield prostori i njihova regeneracija: definicije i pristupi. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, vol. 27, No. 2(58), Zagreb, 348–359.
- *Prostorni plan uređenja grada Gospića: konzervatorska podloga zaštite i očuvanja kulturnih dobara*. Gospić, 2003.
- ROKSANDIĆ, DRAGO. 1984. Rasprave o ukidanju krajiškog uređenja u Vojnoj Hrvatskoj (1809. – 1811.). // *Vojna krajina: povijesni pregled, historiografija, rasprave*. / Dragutin Pavličević (ur.). Zagreb: Liber, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 319–330.
- ŠULENTIĆ, VLADIMIR. 2023. Franjo Mayerhoffer Bracan – istaknuti građanin gospičke prošlosti. *LIKAMVS: časopis za popularizaciju muzejske djelatnosti*, god. V., br. 5., Gospić, 20–25.
- VRCIĆ-MATAIJA, SANJA; VIVODA, ANA. 2023. Kula age Senkovića i Murkovića mlin – kulturni i povijesni izvori gospičkog identiteta. // *Globalne promjene u obrazovanju i očuvanje baštine*. / Anela Nikčević-Milković, Jasminka Brala-Mudrovčić, Denis Jurković (ur.). Zadar: Sveučilište u Zadru, 104–107.
- Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, *Narodne novine* 145/24.
- Zakon o muzejima, *Narodne novine* broj 61/18, broj 98/19, broj 114/22.

- Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, *Narodne novine* 94/17.
- Pravilnik o načinu i mjerilima za povezivanje u Sustav muzeja Republike Hrvatske, *Narodne novine* 61/18.
- Pravilnik o Upisniku javnih i privatnih muzeja u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine* 61/18.

Mrežni izvori:

- Eko-seoski turizam. <https://www.kezele-vino.hr/> (pristup 13. 9. 2023.)
- Kulturna baština. [https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20\(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme](https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme) (pristup 28. 8. 2023.)
- Spomen-dom dr. Ante Starčevića. <https://arhiv-gospic.hr/spomen-dom-dr-ante-starcevica/> (pristup 7. 2. 2024.)
- Projekt prenamjene prostora na kojem se nalazi i Murkovićev mlin. Autorica projekta: Antonija Galac. <https://www.lika-express.hr/gospodarstvo/gastronomski-centar-uz-novcicu> (pristup 18. 9. 2023.)
- Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-6852> (pristup 14. 1. 2025.)

Conversion of Historical Objects from the Aspect of Project Management using the Example of the Murković Mill in Gospić

Summary

Within the framework of the profession of project management, this paper points to the existing potential for the conversion of an individual historical object among the many that the Republic of Croatia possesses. The research conducted, based on methods and tools applicable in project management, has proven that the revitalization of objects is possible, primarily due to resolved ownership relations. Many architectural objects that once had great significance in the past are today mostly not recognized by the general public because they do not belong to the tourist and culturally exploited heritage. The research focuses on the Murković Mill in the city of Gospić, whose conversion would create a new socially and culturally recognized space with a museum-gallery function. The paper attempts to touch on the first phase, namely the definition of the project and its goals, through a conceptual design solution. The potentials that could result in success in the Lika region itself and the city of Gospić are emphasized. From a project management perspective, this project would be recognizable as a tourism phenomenon in the Republic of Croatia, through which younger generations would be introduced and tourism workers would be educated.

Key words: Gospić, Murković Mill, conversion, revitalisation, ownership

---

PRIKAZI

2

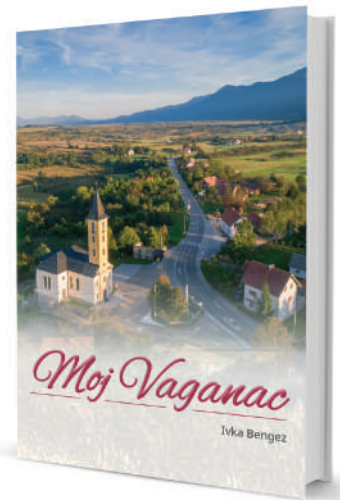

POVRATAK RODNOJ GRUDI KORANI

Ivka Bengez: *Moj Vaganac*, Državni arhiv u Gospiću, urednik Ivica Mataija, Gospić 2024.

Početak Domovinskog rata, velikosrpskom agresijom, razaranjem, okupacijom trećine ličkoga područja i stradanjem hrvatskog stanovništva ponovno je oživjelo ličko zajedništvo i solidarnost koja se odrazila i u osnivanju brojnih zavičajnih društava¹ kroz koja su se iseljeni Ličani intenzivnije povezivali nastojeći pomoći svom ranjenom starom zavičaju, ali i oživjeti i sačuvati one identitetske vrijednosti koje su ponekad i u samoj Lici, zbog različitih razloga, bile potisnute na rub zaborava. Želeći se odazvati *zovu Domovine* Vagančani iseljeni u Zagreb osnovali su 27. rujna 1991. *Zavičajni klub Hrvata rodna gruda Korana* u kojem su se okupili iseljenici iz Vaganca, Smoljanca, Drežnik Grada, Selišta, Čatrnje, Korane, Grabovca i drugih manjih mjesta u okolici i uz Koranu želeći pomoći svom rodnom kraju, posebno se pri tom zauzimajući za zbrinjavanje prognanika. Kad više nije bilo potrebe za tom vrstom pomoći, *Klub* je, u listopadu 1993. prestao s radom. Od osnutka pa do prestanka njegova djelovanja predsjednica *Kluba* bila je gospođa Ivka Bengez, rođena Vagančanka koja se školovala, profesionalno i obiteljski afirmirala u Zagrebu, ali je, kao mnoge Ličanke i Ličani, svoj lički zavičaj ucijepljen u djetinjstvo provedeno u Lici intenzivno čuvala kao osobitu osobnu vrijednost kojoj se često vraćala, nadajući se pri tom da će doći životni trenutak kad će mu se moći potpuno vratiti, posvetiti i na specifičan način odužiti zbog svih onih (zavičajnih) ljudskih vrijednosti i ljepota koje su joj, očito,

1 Od 1990. do 1997. u Zagrebu je osnovano 17 ličkih zavičajnih društava.

odredile cijeli život. Rodna gruda Korana živjela je svih tih desetljeća preseljena u Zagreb i čekala poticaj i podražaj da pretočena iz sjećanja postane tekst koji na osobit način svjedoči o životu Vaganca šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća u kojemu su bila uobličena sva ranija stoljeća utkana u običaje, tradiciju i vjeru koji su, svim nedaćama usprkos, sačuvale život na tom prostoru vječitoga stradanja, nadanja, ali i vjere u budućnost. S obzirom na to da je taj dio Like relativno slabo istražen i opisan i da je, kao cijela Lika, suočen s vrlo intenzivnom depopulacijom, ali i standardizacijskim i globalizacijskim procesima, uslijed kojih vrlo često trajno nestaju obilježja lokalnog identiteta, Državni arhiv u Gospiću odlučio se objaviti rukopis *Moj Vaganac* kao pretežito etnografski zapis koji, iako dominantno subjektivan, doprinosi očuvanju i budućem, nadati se, sustavnom, historiografskom, etnološkom i etnolingvističkom istraživanju toga dijela Like, ali i, naravno, kao memento na Vaganac iz kojega se oblikovalo današnje naselje s ukupnošću svojih kulturoloških osobitosti; tradicija, sjećanja i vjerovanja.

Knjiga je, uz Riječ urednika, strukturirana od 23 poglavlja, ilustrirana s dvadesetak dokumentarnih fotografija, pretežito iz autoričine privatne, obiteljske zbirke koje vrlo rječito svjedoče u prilog ravnomjerno zastupljenim i logično oblikovanim, često vrlo emotivnim poglavljima iz vaganačke prošlosti u koja su nepretenciozno utkane osobne autoričine lirske evokativne dionice koje svjedoče o specifičnom spisateljskom talentu, očito razvijenom već tijekom obrazovanja i konačno oblikovanom tijekom zaposlenja na poslovima informiranja u INA-Naftaplínu. Autorica priču o Vaganacu započinje vrlo emotivnim uvodnim tekstovima u kojima se na izrazito dramatičan način susreću i međusobno auditivno i vizualno evokativno isprepleću dva njezina iznimno snažna životna toposa, odredišta i uporišta, njezina mladost biološki iskorijenjena iz rodnoga Vaganca i njezina zrela dob ukorijenjena u zagrebačke kolorite vlastitoga doma i obitelji. Iz toga dramatičnog zagrljaja zagrebačkoga života i vaganačke smrti i progona razvijaju se narativni okviri ispunjeni živim sjećanjem na Vaganac kakav je nekad bio i redaju poglavlja u kojima su opisani božićni i uskrсни običaji, post i poklade, vaganački obiteljski običaji vezani za rođenja, pričesti, krizme, vjenčanja, smrti i sprovode, crkvene zborove, narodne nošnje, vjerovanja, kulturu pripravljanja jela, zimmica i naposljetku vaganačke narodne pjesme, izreke i osobni i obiteljski nadimci.

Oslanjajući ovaj prikaz na uvodnu uredničku riječ s njom i završavam prikaz ove knjige iskazujući nadu da će ona biti *barem poticaj zavičajnim razgovorima, prisjećanjima i novim susretima oko rodnog ognjišta, djetinjstva, mladosti, roditeljske kuće, stari' brestića, jasenica, guvna i bunara, uz šum Korane*, i da će autoričin trud u tom smislu *biti smislen i uroditi plodom sa stabla koje nikad neće uvenuti*.

Ivica Mataija

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0

ŽIVOTU I VELEBITSKOM RAJU U POHVALU

Tomislav Čanić: *Od velebitskog raja do Himalaja*: autobiografski planinarski doživljaji za povijest
Kulturno informativni centar Gospić,
Gospić 2024.

Autobiografski planinarski zapisi gospićkoga novinara Tomislava Čanića, objavljeni u nakladi gospićkoga Kulturno informativnog centra, obasižu, uključujući uvodne tekstove recenzenata Stipe Božića i Ivana Brlića, ukupno 280 stranica. Riječ je o knjizi strukturiranoj od devet poglavlja u kojima autor, osim o osobnim doživljajima s planinarskih pohoda domaćim i brojnim inozemnim planinama te o planinarskom životu, udrugama i njihovim brojnim aktivnostima, u prvome poglavlju piše o povijesti hrvatskoga i ličkog planinarstva, planinarskim društvima i zaslužnim pojedincima, događajima i objektima prema kojima gradi i povijesnu ličku planinarsku periodizaciju (*Gojtanovo doba, Planinarstvo između dva rata...*). Svjedočeći brojnim, za gospićko i ličko planinarstvo, važnim događajima od lipnja 1966. godine i prvog planinarskog pohoda na Zavižan, koji je osvojio pod vodstvom dr. Ante Rukavine, jednog od najvažnijih ličkih planinara, ponajboljeg poznavatelja ličkih planina i vrsnog intelektualca i književnika, do intenzivnog bavljenja planinarenjem započetog 1970. godine, Čanić je vrijedno riječju i slikom opisivao ljude i događaje, svoje misli i osjećaje s tih pohoda svrstavajući se na taj način u skupinu onih intelektualno znatiželjnih i talentiranih hrvatskih planinara koji su stvorili vrlo zamjetan korpus hrvatske planinarske

putopisne književnosti i publicistike, objavljene uglavnom u planinarskom časopisu *Hrvatski planinar* koji u kontinuitetu izlazi od 1898. godine i kao takav jedan je od najstarijih europskih planinarskih časopisa. Suočen s ljepotom i izazovima, nadahnut planinama i ljudima s kojima ih je neumorno posjećivao i osvajao, Čanić je već od samog početka osvijestio potrebu zapamtiti i drugima prenijeti viđeno i naučeno te nesebično dijeliti svoja i iskustva svojih suputnika mnogima koji su zatravljeni čuvsim i viđenim i sami kretali u pohode tim ljepotama, udružujući se u gospićka planinarska društva *Visočica* i *Željezničar* u kojima je Čanić tijekom desetljeća neumornoga planinarskoga rada, kao i u *Hrvatskom planinarskom savezu*, obnašao važne dužnosti. U poglavlju *S požutjelih stranica dnevnika* posebna je pozornost posvećena osnutku Planinarskog društva *Željezničar* u Gospiću 1973. i imenovanju velebitskog vrha imenom Petra Zoranića iste godine te prvoj planinarskoj turi od Oštarija do Zavižana, planinarenju u Sloveniji, usponu na Vaganski vrh, Platak – Snežnik, susretu sa stanovnicima velebitskih stanova na jugoistočnom Velebitu te planinarenju nakon preseljenja u Zagreb 1974. godine kojim je povezo zagrebačke i ličke planinare te opisao njihove odvojene i zajedničke planinarske ture po zemlji i inozemstvu. U sljedećem poglavlju autor opisuje važnost Velebita za obranu Hrvatske te ulogu planinara u njegovom čuvanju u ratu i miru donoseći niz zanimljivih i važnih podataka o Velebitu tijekom Domovinskog rata i hrvatskim postrojbama koje su ga obranile stvarajući tako pretpostavke konačnog oslobođenja Like i Hrvatske kojoj je obrani Velebit i njegov položaj donio stratešku vojnu prednost nad neprijateljem. U ovom poglavlju donesena su i izvješća o poslijeratnim danima hrvatskih planinara na Velebitu, hodočašćima Gospi od Krasna, zavjetnom planinarskom svetištu na Rujnu, o Deset Božjih zapovijedi na Svetom brdu, hodočašću sv. Bernardu u Italiju, nesretnoj pogibiji dr. Ante Rukavine i preranoj smrti poznatog gospićkog planinara Ante Vujnovića. U najopsežnijem poglavlju knjige, s naslovom *Poslijeratno preslagivanje gospićkog planinarstva*, opisane su okolnosti s konca devedesetih godina prošloga stoljeća kad je Čanić, kao izabrani predsjednik PD *Željezničar*, omasovio i pomladio njegovo članstvo i pokrenuo brojne planinarske projekte i stručne sekcije među kojima i onu za visokogorsko planinarenje koja je bila okvir za kasnija osvajanja najviših i najzahtjevnijih svjetskih vrhova, pothvate koje je autor u ovom poglavlju iscrpno i zanimljivo opisao i dokumentirao. U poglavlju *Riječju i fotografijom* ispričane su priče o brojnim planinarskim pohodima, tradicijama, običajima i prisjećanjima na koje su autora potaknule fotografije koje je snimio od prve polovice sedamdesetih godina do konca drugog desetljeća dvadeset i prvog stoljeća. U poglavlju *Pola stoljeća PD-a Željezničar Gospić*

doneseno je autorovo izvješće s vrijedne obljetnice PD Željezničar 2023. godine obilježene usponom na Visočicu koje autor u tekstu oplemenjuje svjedočenjem o važnim datumima i događajima iz povijesti Društva te najvećim uspjesima gospićkog planinarstva upotpunjeno kratkim biografijama najzaslužnijih članova društva. U kratkom poglavlju *Što je Velebit?* donosi se interdisciplinarni pogled na *hrvatski Olimp*, upozorava na njegove turističke potencijale i važnost zaštite koju organizirano provodi *Park prirode Velebit*. U poglavlju *Aktualna ličko-senjska planinarska društva* doneseni su osnovni podatci o 11 ličko-senjskih planinarskih društava, a *Završna riječ autora* donosi Čanićevo vrlo jasno oblikovano panteističko životno načelo i autorsku poetiku ukorijenjenu u život s prirodom kao vrelom, nadahnućem i smislom, ipak suočenim s prolaznošću ljudskoga vijeka i mnogim još neprohodanim planinarskim stazama, neosvojenim vrhovima i trajnom ljubavi i poštovanju prema Velebitu.

Zaključno, u knjizi Tomislava Čanića *Od velebitskog raja do Himalaja* donesena je, na osobnim autentičnim zabilješkama i fotografijama autora utemeljena, povijest jednoga specifičnog segmenta gospićkog polustoljetnog društvenog života koji je anticipirao najvažnije lokalne, ali i odraze nacionalnih povijesnih tijekova i zbivanja pa je tako i ova knjiga relevantna za proučavanje ne samo fenomena planinarenja na gospićkom području nego i gospićke povijesti u njezinom planinarskom odrazu i izrazu. Iako je Tomislav Čanić dugo izbivao iz Gospića i Like profesionalno se i planinarski ostvarujući u Zagrebu i u Ivancu, njegova povezanost s Likom, i Velebitom prije svega, nije ni za trenutak prestala, poglavito tijekom Domovinskog rata kad je trećina Like bila okupirana i s tog područja protjerano hrvatsko stanovništvo, a slobodna lička naselja bila izložena učestalim granatiranjima i stalnim pokušajima agresora da proširi područje pod svojom kontrolom. U tom je kontekstu u Zagrebu 15. rujna 1992. objavljen prvi broj časopisa *Vila Velebita* kojemu je Tomislav Čanić bio jedan od pokretača i stalnih suradnika. Nakon umirovljenja vratio se u Gospić u kojemu je od 1995. godine uređivao časopis *Lički planinar*, a u godinama koje su slijedile, kao predsjednik *Planinarskog društva Željezničar* potaknuo je i ostvario brojne projekte među kojima se ističu obnove planinarskih domova, organiziranje planinarskih škola, brojni memorijalni planinarski pohodi, obnova i održavanje planinarskih putova, ali i usponi na *Mont Blanc*, *Kilimanjaro*, *Aconcagvu* i *Yala Peak* s kojih se Čanić vraćao duhovno ispunjeniji i svjesniji ljepote s kojom je živio cijeli svoj život u okrilju velebitskoga raja. Tom je raju i njegovim ljudima posvećena i ova knjiga u kojoj će brojni čitatelji, i oni koji nikad nisu krenuli velebitskim stazama, prepoznati planinara u sebi i Velebit koji je natkrilio njihov, kao i život Tomislava Čanića.

Marko Kolić

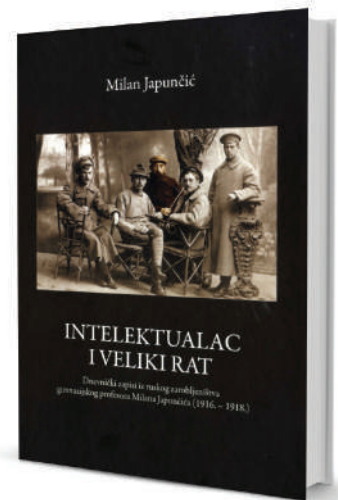
Ovaj rad dostupan je za upotrebu
pod međunarodnom licencom
Creative Commons Attribution 4.0

MILAN JAPUNČIĆ. Intelektualac i Veliki rat: dnevnički zapisi iz ruskog zarobljeništva gimnazijskog profesora Milana Japunčića (1916. – 1918.).

Gospić/Zagreb: Državni arhiv u Gospiću,
Centar za inovativne studije Filozofskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2024.

Knjiga koju prikazujemo nastala je kao rezultat sretne sinergije dvaju ključnih elemenata – višedesetljetnih npora obitelji Japunčić i njezinih potomaka da sačuvaju obiteljsko nasljeđe te znanstveno-stručne javnosti koja je prepoznala vrijednost sačuvanih zapisa. U središtu kritičkog izdanja su dnevnički zapisi gospićkog gimnazijskog profesora Milana Japunčića. Zapisi su nastali u razdoblju od 1916. do 1918. i svjedoče o Japunčićevom iskustvu Prvog svjetskog rata. Od ukupno 16 bilježnica nastalih i poslanih, u Gospiću su stigla svega četiri dnevnička sveščića koja su i priređena u ovom izdanju. Rukopis je preživio Drugi svjetski rat zahvaljujući Japunčićevoj supruzi Katici. Prva istraživanja dnevničkih zapisa omogućila je Đurđa Žaknić, najmlađa kći u obitelji Japunčić. Žaknić je prepisala cjelokupni dnevnik kako bi bio čitljiviji te napravila prva tumačenja rukopisa kako bi otklonila pojedine nejasnoće. Izdanje ove knjige omogućila je liječnica Marina Kuzman, Đurđina kći i Japunčićeva unuka, koja je ustupila izvorni rukopis, majčine prijepise i fotografije te pratila cijeli proces objave kritičkog izdanja.

U cijeli je projekt, uz Japunčićeve nasljednike, bilo uključeno više pripadnika znanstveno-stručne javnosti zahvaljujući kojima je ovo kritičko izdanje ugledalo

svjetlo dana. Rukopis je priredila Marta Janković, diplomirana povjesničarka i članica Centra za inovativne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Izdavanje knjige omogućili su Državni arhiv u Gospiću i Centar za inovativne studije Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Urednici knjige su dr. sc. Ivica Mataija, ravnatelj Državnog arhiva u Gospiću, prof. dr. sc. Tihana Petrović Leš, članica Centra i ujedno voditeljica projekta *Vizualni identitet hrvatske nacije i domovine u prvoj polovici 20. stoljeća* u okviru kojega je obrađen tekst dnevnika, te doc. dr. sc. Filip Šimetin Šegvić, tadašnji voditelj Centra. Recenzenti knjige su dr. sc. Filip Hameršak, ravnatelj Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža, i dr. sc. Mario Stipančević, pročelnik Zavoda Ivan Kukuljević Sakcinski Hrvatskog državnog arhiva. S obzirom na to da je Japunčić u zapisima ponekad koristio njemački i ruski jezik, u točnosti prijevoda rukopisa priređivačici su pomogli rusist Domagoj Kukulj i germanistica Lara Zelić. Stručnu podršku u provjeri podataka i vojne terminologije dao je Nikola Tominac, umirovljeni pukovnik Hrvatske vojske, istaknuti poznavatelj hrvatske vojne povijesti, posebno Prvog svjetskog rata.

Dnevničkim zapisima prethode tri priloga. Uvodno poglavlje „Intelektualac i Veliki rat. Dnevnički zapisi iz ruskog zarobljeništva gimnazijskog profesora Milana Japunčića (1916.–1918.)“ (7–8) napisala je Petrović Leš. Potom slijedi iscrpan životopis „Milan Japunčić i Veliki rat (1914. – 1918.)“ (9–23) kojeg je priredio prof. dr. sc. Željko Holjevac, iz Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu. Prilog donosi niz podataka koji čitatelju omogućuje da dobije bolji uvid u Japunčićev život i djelo što je nedvojbeno utjecalo i na nastanak dnevničkih zapisa koje odlikuje stvarateljeva intelektualna širina. Prilog „Priređivački uvod u mikrokozmos Milana Japunčića“ (25–36) napisala je Marta Janković koja je otkrila s kojim se sve izazovima susrela i koje je sve postupke primijenila u priređivanju kritičkog izdanja. Na kraju knjige nalazi se „Summary“ (209–211), „Popis izvora i literature“ (213–230), „Popis slikovnih priloga“ (231–232), „Kazalo osobnih imena“ (233–239) te „Kazalo geografskih pojmova“ (240–248).

U središtu knjige su dnevnički zapisi (37–207). Prvi dio dnevnika bavio se Japunčićevim doživljajima rata u kojem je tijekom 1915. i 1916. sudjelovao kao natporučnik austro-ugarske vojske na bojištima u Bukovini i Galiciji. Dnevnik započinje Japunčićevim povratkom na front nakon kraćeg dopusta početkom veljače 1916. koji je proveo u Karlovcu. Japunčić donosi različite opise iz ratne svakodnevice, ponekad ponesen emocijama jer „braneći ondje međe naše domovine, branim i ženu i djecu i oca, branim grob mile majke, branim sve što mi je sveto i milo“ (39). Rado je pisao o susretima s domaćim ljudima, poput ličkog časnika Luke Šnjarića

(60–62), i anegdotama koje su se u tim trenucima dogodile. Ipak, najviše je pisao o svakodnevnim izazovima s kojima se susretao u ratu. Kao zapovjednik satnije po čitave noći je sa svojim suborcima stražario, a po danu je sve morao pregledati „i svagdje što se kaže nos zabosti“ (70). Prvi dio dnevnika završava opisima posljednjih dana netom prije odlaska u rusko zarobljeništvo 28. lipnja 1916. godine.

Drugi dio dnevnika prema želji Đurđe Žaknić započinje Japunčićevim opisom Sibira. Japunčić je na temelju dostupnih podataka napravio opsežnu analizu Sibira analizirajući demografske, gospodarske i etnografske običaje tamošnjeg stanovništva te pojedine gradove važne za regiju u kojoj se zatekao. Potom slijede dnevnički zapisi nastali u razdoblju od 9. travnja 1917. do 3. svibnja 1917. te od 26. ožujka 1918. do 15. lipnja 1918. godine. Japunčić je vrijeme u zarobljeništvu kratio intelektualnim radom koji svjedoči o širini njegovih interesa. Ovisno o mogućnostima redovito je čitao novine i knjige na njemačkom i ruskom jeziku, promišljajući o društvu u kojem živi, o političkoj situaciji, budućnosti, literarnim problemima i mnogočemu drugom.

Zaključno treba reći kako kritičko izdanje dnevničkih zapisa Milana Japunčića predstavlja važan iskorak u daljnjem upotpunjavanju znanja o Prvom svjetskom ratu. Ovo djelo sadrži niz vrijednih podataka koji govore o intelektualnoj širini Milana Japunčića i pružaju mikrohistorijski pogled na Prvi svjetski rat. Zahvaljujući tome, zapisi predstavljaju vrijedan izvor za daljnja interdisciplinarna istraživanja. Konačno, knjiga predstavlja primjer dobre prakse u kojoj akademska zajednica surađuje s vlasnicima privatnih arhiva te državnim arhivskom ustanovom s ciljem ostvarivanja nove vrijednosti.

UPUTE AUTORIMA

O časopisu

Časopis MemorabiLika objavljuje radove iz ličke i opće zavičajnosti (povijest, arheologija, geografija, jezik, književnost, običaji, krajolik, društvo, arhivsko gradivo). MemorabiLiku izdaje Državni arhiv u Gospiću i Sveučilište u Zadru od 2018. godine. Časopis izlazi jednom godišnje, na hrvatskom jeziku, uz sažetke i ključne riječi na engleskom jeziku. Moguća je i objava rada na engleskom jeziku ili na nekom od slavenskih jezika.

Ne prihvaćaju se već objavljeni radovi ili radovi istodobno ponuđeni drugim časopisima.

U časopisu se objavljuju radovi koji podliježu najmanje dvjema anonimnim recenzijama, a svrstavaju se u sljedeće kategorije:

- a) **izvorni znanstveni članak** – izvorno znanstveno djelo u kojem su izneseni novi rezultati fundamentalnih ili primijenjenih istraživanja
- b) **prethodno priopćenje** – znanstveni članak koji obavezno sadrži jednu ili više znanstvenih informacija, ali bez dovoljno pojedinosti koje bi omogućile čitatelju provjeru iznesenih znanstvenih spoznaja
- c) **pregledni članak** – donosi, na temelju literature, cjelovit prikaz dosadašnjih znanja o nekoj temi nastojeći objasniti trenutačno razumijevanje te teme.
- d) **stručni članak** – predstavlja korisne priloge s područja struke, čiji sadržaj nije vezan na izvorna istraživanja.

Otvoren pristup

MemorabiLika je časopis u otvorenom pristupu. Sadržaj časopisa u cijelosti je besplatno dostupan. Korisnici smiju čitati, preuzimati, kopirati, distribuirati, tiskati, pretraživati ili stavljati poveznice na materijal te mijenjati, preoblikovati i prerađivati materijal ili ga koristiti na druge zakonite načine, sve dok odgovarajuće citiraju izvornik, u skladu s CC BY 4.0 licencom.

Troškovi

Prijava radova, recenzija i objavljivanje članaka (APC) se ne naplaćuje.

Indeksiranje

Članci objavljeni u ovom časopisu referiraju se i registriraju u: Morepress, Hrčak.

Publiciranje, vremenik

Radovi časopisa MemorabiLika izlaze jednom godišnje na hrvatskom jeziku, te sadrže naslov, sažetak i ključne riječi na engleskom jeziku. Moguća je i objava rada na engleskom jeziku ili na nekom od slavenskih jezika.

Prijava članka i provjera

Prijava članka podrazumijeva da rad nije prethodno objavljen (osim u obliku sažetka, objavljenog predavanja ili ocjenskog rada), da nije u razmatranju za objavljivanje na drugom mjestu, da su njegovo objavljivanje odobrili svi autori i institucija gdje je istraživanje provedeno te da, ako bude prihvaćen, rad neće biti objavljen drugdje u istom obliku, na engleskom ili bilo kojem drugom jeziku, uključujući elektronički oblik.

Recenzentski postupak

Sve rukopise najprije ocjenjuje glavni urednik (i/ili članovi uredničkog odbora). Na temelju njihova mišljenja rad se odbija ili šalje dalje u recenzentski postupak. Prije recenzije svaki rukopis prolazi kroz softver za otkrivanje plagijata, kako bi se provjerila izvornost i osigurala kvaliteta pisanog rada. Autori trebaju paziti da ne prijeđu granicu od 20 % preklapanja s objavljenim radovima. Radovi s visokim stupnjem preklapanja s objavljenim podacima (čak i u slučaju samoplagiranja) bit će odbijeni bez recenzije. Radovi koji su prikladni za objavu šalju se dvama nepristranim recenzentima. MemorabiLika provodi dvostruki anonimizirani proces recenziranja što znači da su identiteti autora skriveni od recenzenata i obrnuto. Po potrebi, ako je jedna recenzija negativna, rukopis se šaljem trećem recenzentu. Za odluku o prihvaćanju ili odbijanju članaka odgovoran je glavni urednik i njegova je odluka konačna. Urednici nisu uključeni u odluke o radovima koje su sami napisali ili su ih napisali članovi obitelji ili kolege s kojima je urednik povezan. Svaki takav podnesak podliježe uobičajenim procedurama časopisa.

Pohranjivanje

Radove objavljene u časopisu MemorabiLika dopušteno je pohranjivati u institucijske i tematske repozitorije bez naknade i vremenskog ograničenja uz osiguranje poveznica na mrežne stranice časopisa i Hrčka. Časopis podržava zelenu razinu samoarhiviranja (dozvoljeno je pohraniti nerecenziranu, recenziranu i izdavačku verziju rada).

GDPR

U skladu s Općom uredbom (EU) o zaštiti podataka (GDPR), časopis prikuplja podatke o autorima, recenzentima i urednicima uključujući imena i prezimena, naslove, podatke za kontakt, područja profesionalnog interesa i životopis. Podatci se koriste kako bi pomogli urednicima odabrati odgovarajuće recenzente, kontaktirati s recenzentima i autorima te pružiti potrebne informacije u objavljenim člancima. Podatci se koriste samo u mjeri potrebnoj za objavu, a informacije koje nisu uključene u članak ili zahvalu neće se dijeliti s trećim stranama. Podatci će se čuvati do opoziva ili brisanja podataka na zahtjev autora/recenzenta/urednika.

UPUTE ZA PRIREĐIVANJE RADOVA

RUKOPIS
Rukopisu, koji ne smije biti duži od 20 kartica (uključujući naslov rada, sažetke, ključne riječi, bibliografiju, priloge), treba priložiti sažetak na engleskom jeziku, te ključne riječi (najviše 5 riječi, abecednim redom) na hrvatskome i engleskome jeziku. Prihvaćaju se i radovi na stranim jezicima, no u tome slučaju sažetak mora biti na hrvatskome.
Rukopisi se šalju e-poštom (memorabilika@gmail.com) ili običnom poštom na adresu Uredništva (Državni arhiv u Gospiću / MemorabiLika, 53 000 Gospić, Kaniška 17) u dvama primjercima. Nakon recenzentskog postupka ispravljenu inačicu rada potrebno je dostaviti u digitalnome obliku. Tekst rukopisa mora točno odgovarati tekstu datoteke.
SAŽETAK
Sažetak rada (opsega do 200 riječi) treba ukazati na svrhu, glavne rezultate i zaključak.
Sažetak na engleskom jeziku dolazi iza popisa bibliografskih jedinica. On treba sadržavati naslov članka pisan malim slovima. Navodi se centrirano.
Ključne riječi navode se ispod pripadajućeg sažetka, od početka i bez uvlačenja.
RADOVI
Radove treba pripremiti u računalnome programu <i>Microsoft Word for Windows</i> . Tekstove treba pisati fontom <i>TimesNewRoman</i> (12) s preredom 1.5, poravnati ih s obje strane ne uvlačeći prvi red odlomka. Istaknute riječi ili rečenice može se boldirati. Kurzivom se pišu naslovi knjiga, časopisa i drugi primjeri.
Na prvoj stranici članka navodi se ime i prezime autora, u novome retku ime i adresu ustanove u kojoj autor radi te u novome retku elektroničku adresu autora.
Naslov članka piše se velikim slovima i centrirano. Sažetak se navodi nakon glavnoga naslova, a tekst se uvuče s lijeve strane. Naslovi poglavlja se ne numeriraju.
Fusnote se navode na stranici ispod teksta, fontom Times New Roman (10) s jednostrukim razmakom (1).
Tablice, grafikoni i slike (JPEG, TIFF i PDF) numeriraju se u kontinuitetu arapskim brojkama (primjer: Tablica 1., Tablica 2.; Slika 1., Slika 2.). Slike se dostavljaju odvojeno od teksta u digitalnome formatu.
Molimo suradnike da ujednačeno rabe navodnike, npr. „Citat“. Unutar citata ili za označavanje pojmova treba rabiti polunavodnike, npr. 'pojam'.
Pri citiranju literature treba obratiti pozornost na sljedeće: <ul style="list-style-type: none"> • Pri citiranju literature referencija sadržava prezime autora, godinu objavljivanja te stranicu na kojoj je određen podatak objavljen i potrebno ju je, navedenu u zagradama, uključiti u osnovni tekst, a ne navoditi u fusnotama. • Više referencija istoga autora treba poredati kronološki. Navode li se djela istoga autora objavljena u istoj godini, treba ih poredati abecedno te označiti slovima (v. dolje 2. Članak u časopisu).

OBRAZAC ZA IZRADU POPISA KORIŠTENE LITERATURE

TISKANE KNJIGE	
Knjiga ima jednoga autora	KASER, KARL. 2003. <i>Popis Like i Krbave 1712. godine</i> . Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.
Knjiga ima do tri autora	GRAHOVAC-PRAŽIĆ, VESNA; VRCIĆ-MATAIJA SANJA. 2012. <i>Tragom ličke zavičajnosti</i> . Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
Knjiga koja ima četiri i više autora	BARIĆ, EUGENIJA [ET. AL.]. 1999. <i>Hrvatski jezični savjetnik</i> . Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
Knjiga koja nema podatak o autoru	<i>Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika</i> . 1983. Skopje: Manu.
Poglavlje u knjizi ili zborniku	HOLJEVAC, ŽELJKO. 2009. Ličko-krbavska županija u identitetu Like. // <i>Identitet Like: korijeni i razvitak</i> . / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 427–464.

ČLANAK U ČASOPISU	
PEŠUT, DAMJAN. 1997. Etnička i konfesionalna podjela nakon oslobađanja Like od Turaka. <i>Senjski zbornik</i> , 24, Senj, 85–130.	
RJEČNIK, LEKSIKON I ENCIKLOPEDIJA	
ČULJAT, MARKO. 2004. <i>Ričnik ličke ikavice</i> . Gospić: Lik@ press.	
Rječnik, leksikon i enciklopedija koji nemaju podatak o autoru	ARj = <i>Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika</i> . 1881. – 1970. Zagreb: JAZU.
Natuknica u enciklopediji	Lika. // <i>Hrvatska enciklopedija</i> . Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999 – . sv. 6.

MREŽNA I ELEKTRONIČKA VRELA

Tekst na mrežnoj stranici	ČULJAT MARKO. 2017. KIC u Ličkom Osiku. www.licke-novine.hr/Gospic/GS%20kronika.html#n96 . (26. 4. 2017.)
Članak u elektroničkome časopisu	VODANOVIĆ, BARBARA. 2007. Prezimana na otoku Pašmanu danas. <i>Hieronimus</i> , 1, 157-176. http://www.unizd.hr/Portals/43/broj_1_2007/Barbara_Vodanovic_Prezimana_na_otoku_Pasmanu_danas.pdf . (14. 5. 2013.)
Elektronički medij (CD-ROM, DVD-ROM i sl.)	ANIĆ, VLADIMIR. 2007. <i>Rječnik hrvatskoga jezika</i> . (CD-ROM). Zagreb: Novi Liber – Europapress holding.

DIPLOMSKI, MAGISTARSKI I DOKTORSKI RAD

Diplomski rad	JURIĆ, JURAJ. 2017. <i>Ličke vodenice</i> . Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
Magistarski rad	KOLAK, TATJANA. 2001. <i>Arheološka topografija Like od prapovijesti do srednjeg vijeka</i> . Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
Doktorski rad	BUŠLJETA TONKOVIĆ, ANITA. 2014. <i>Mogućnosti održivog razvoja srednje Like</i> . Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

ČLANAK IZ TISKA

VIDOVIĆ, DOMAGOJ. 2009. Jeramaz i Crnčević – prezimana bratska. <i>Metkovski vjesnik</i> , 8, Metković, 24–25.
--

MEMORABILIKA – ODOBRENJE ZA OBJAVU ČLANKA

Da bismo objavili Vaš članak u časopisu MemorabiLika dužni ste potpisati ovu Izjavu.

Autorska prava ostaju Vaše vlasništvo ili vlasništvo nositelja autorskih prava. Dužni ste ishoditi dozvolu za korištenje svih ilustracija kojih niste nositelj autorskog prava.

Napominjemo da nije dopušteno koristiti ilustracije iz ranije objavljenih radova bez izričite pismene dozvole nositelja autorskih prava.

Ime, prezime i adresa autora:

Naslov rada:

Uzimajući u obzir moj prilog izdavanju gore navedene publikacije, potpisom ove Izjave jamčim:

- da sam u slučaju zajedničkog autorstva ovlašten(a) od svih koautora potpisati ovu izjavu u njihovo ime;
- da je ovaj članak moj originalni rad;
- da članak ne sadrži nikakva kršenja postojećih autorskih prava, ili druga prava treće osobe, ili materijal koji bi na drugi način bio nezakonit;
- da ću osigurati da nakladnici MemorabiLike budu zaštićeni od bilo kakvih potraživanja i troškova (uključujući i pravne troškove) koji bi proizlazili iz povrede bilo koje stavke ove Izjave;
- da sam ishodio(la) dozvolu za reproduciranje svih materijala za koje nisam nositelj(ica) autorskih prava, a koje koristim u svome članku, uz obvezno navođenje izvora.

Suglasan(a) sam da MemorabiLika objavi moj rad te ga distribuira reproduciranog u tiskanom i elektroničkom obliku.

Potpis:

Datum:
